

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

PETER SINGER'DA HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİNİN
DİNİ DÜŞÜNCE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

FATIMA ŞEKER

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

PETER SİNGER'DA HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİNİN
DİNİ DÜŞÜNCE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

FATIMA ŞEKER

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Zikri YAVUZ

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

FATIMA ŞEKER

PETER SİNGER'DA HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİNİN
DİNİ DÜŞÜNCE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

.....

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1-
- 2-
- 3-
- 4-
- 5-

Tez Savunması Tarihi

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,**

..... danışmanlığında
hazırladığım

“.....(Ankara.20.....)
” adlı yüksek lisans - doktora/bütünleşik doktora tezindeki
bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun
olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde
ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel
araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya
çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Adı-Soyadı ve İmza

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
TEŞEKKÜR	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	vi
I. BÖLÜM: UYGULAMALI ETİK AÇISINDAN HAYVANLAR VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	1
1. UYGULAMALI ETİKTE İNSAN, EKOLOJİ VE HAYVAN İLİŞKİLERİ... 1	
1.1. İnsan Merkezli Etik Anlayışı	2
1.2. Canlı Merkezli ve Çevre Merkezli Etik Anlayışı	8
1.3. Hayvan Merkezli Etik Anlayışı	10
1.3.1. Hayvan Hakları.....	11
1.3.2. Hayvan Refahı.....	15
1.3.3. Hayvan Özgürlüğü.....	18
1.3.4. Hayvan Menfaatleri, Eşitlik ve Adalet İlkesi	20
II. BÖLÜM: PETER SİNGER'DA HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİ .. 26	
2. PETER SİNGER'IN HAYATI, ETİK YAKLAŞIMI VE HAYVAN HAKLARININ İHLALİ MESELESİ	26
2.1. Hayvan Haklarının İhlal Edilmesi ve Türlerin Eşitliği İlkesi.....	28
2.2. Faydacı Ahlak Görüşü.....	34
2.2.1. Türçülük Problemi	39
2.2.2. Sınai Hayvan Üretim Çiftlikleri	44
2.2.3. Singer'da Bir Yaşam Biçimi Olarak Vejetaryenlik.....	48

2.2.4. Hayvan Deneyleri ve Acı Çekme Problemi	50
2.2.5. Hayvanlara Zulmetme ve Öldürme Problemi.....	54
III. BÖLÜM: PETER SINGER'DA HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİNİN DİNİ DÜŞÜNCE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	63
3. DİNİ DÜŞÜNCE AÇISINDAN EKOLOJİ, İNSAN VE HAYVAN İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	63
3.1. Derin Ekoloji ve Din Olarak Eko- Felsefe Yaklaşımı.....	67
3.2. Metafizik Açıdan Ekoloji ve Hayvanların Ahlaki Statüsü.....	71
3.3. Dini Düşünce Açısından Hayvanlarda Akıl Yürütme Becerisi	84
3.4. Semavi Dinlerde Hayvanlar: Yahudilik ve Hristiyanlık Dinleri Açısından Hayvanların Durumu	90
3.4.1. İslam Dini, Kur'an ve Hadisler Açısından Hayvanların Durumu	96
3.5. Doğu Dinlerinde Hayvanlar: Budizm ve Hinduizm Dinleri Açısından Hayvanların Durumu	102
3.6. Dini Düşünce Açısından Peter Singer'da Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin Değerlendirilmesi ve Eleştiriler.....	105
SONUÇ	119
KAYNAKÇA.....	123
ÖZET	136
ABSTRACT.....	137

ÖNSÖZ

Peter Singer'ın *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı, hayvan hakları konusundaki geleneksel kabullerimiz ve önyargılarımızı değiştirmek ve ahlaki düşünme biçimimiz konusunda bir farkındalık yaratmak üzere kaleme alınmıştır. Uygulamalı etik disiplini içerisinde, incelenen hayvan özgürleşmesi konusu, hayvan haklarıyla ilişkili bir mesele olduğundan insanlık tarihinin her döneminde dolaylı olarak da olsa sorgulanmıştır. Ahlaki sorgulamaların ve tartışmaların merkezinde yer alan hayvan etiği konusu, insanı ilgilendiren birçok disiplin ile doğrudan ilişki içerisindedir. Bu bağlamda, “Hayvan Özgürleşmesi Hareketi”nin dini düşünce sistemleriyle ilgisinin olmadığı düşünülemez. Dini düşünce sistemleri; insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkiyi toplumsal boyutuyla dahi ele almış ve her iki tür arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. Hayvan hakları meselesine farklı bir bakış açısı ile yaklaşmayı ve konuyu felsefi düzlemde ele almayı kolaylaştıran eser, akademik anlamda da hayvan hakları ile ilgili çalışmaların artmasına katkı sağlamıştır. Bu çalışma; “Giriş” ve “Sonuç” bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; hayvan hakları meselesinin önemli başlıkları kavramsal bir çerçeve içerisinde ele alınırken ikinci bölümde; Singer'ın görüşleri ve *Hayvan Özgürleşmesi* kitabında ele aldığı konular incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise konu, dini düşünce sistemleri açısından ele alınmış ve sonuç bölümünde; insanoğlunu, hayvanların emanetçisi olarak tanımlayan dini düşünce sistemlerinin, Peter Singer'ın “Hayvan Özgürleşmesi Hareketi” ile uyum içerisinde olduğu, ortaya konulmuştur.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında yol gösterici nerileri ile yardımcı olan danıŐman hocam Doç. Dr. Zikri YAVUZ'a; ilgi ve alakalarından dolayı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı bünyesindeki hocalarıma, en başından beri bana inanan babam İsmail ŞEKER'e; evde huzurlu bir ortam oluşturan annem Nebahat ŞEKER'e; her konuda desteğini her zaman hissettiğim Mehmet Etki NCÜOL'a; fikirleriyle yol gösteren ve görüşlerini paylaşan Cemal ÖZEL'e minnettarlık duyduğumu içtenlikle ifade etmek isterim.

KISALTMALAR

AB.: Avrupa Birliği

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

ed.: Editör

ev.: Çeviren

hz. : Hazreti

no: Numara

(s.a.v): Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

trans. by: Translation by

vb. : Ve benzeri

GİRİŞ

Peter Singer'ın kaleme aldığı, dünya genelinde geniş bir yankı uyandıran hayvan özgürleşmesi hareketi ve bu hareketle ilişkili tüm eylemlerin, dini düşünce sistemleri ile uyum içerisinde ve birbirlerini destekler nitelikte olması bu araştırmanın üzerinde durduğu önemli bir noktadır. Peter Albert David Singer, 1946'da Avustralya'da dünyaya gelmiştir. Melbourne ve Oxford üniversitelerinde felsefe eğitimini tamamlayan filozof, Monash Üniversitesi, İnsan Biyoetiği bölümünün başına getirilmiş daha sonra Princeton Üniversitesi Biyoetik bölümünde çalışmalarına devam etmiştir. Etik alanında yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren Singer, asıl ününü dünya genelinde ilgiyle karşılanan ve çok ses getiren *Hayvan Özgürleşmesi* kitabıyla kazanmıştır. Singer için felsefe, yalnızca soyut ve akademik çalışmalardan ibaret olan bir disiplin değildir. Felsefenin insanları yakından ilgilendiren meselelere büyük katkı sağlayan bir alan olduğunu düşünen Singer, *Hayvan Özgürleşmesi* kitabını ve etik alanında kaleme aldığı diğer kitaplarını, insanların ahlaki düşünme biçimi üzerine etkili olması düşüncesiyle, oldukça sade ve anlaşılır bir dille yazmıştır.¹

Uygulamalı etik disiplini içerisinde yer alan, hayvan etiği konusu, felsefi literatürde çok eski bir yere sahip olmamasına rağmen dolaylı olarak, tarih boyunca çeşitli ahlaki sorgulamaların merkezinde yer almıştır. Çevre felsefesinin en önemli alt disiplinleri arasında yer alan hayvan etiği konusu, hayvanların ahlaki konumundan, insanlarla olan ilişkilerine kadar birçok meseleyi ele alır ve felsefi sorulara cevap arar. Hayvan etiği konusu, birçok disiplinle bağlantılı olmasının yanı sıra din olgusu ile de yakından ilişki içerisindedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, modern dünya düzenini değiştirmesi ile birlikte, hayvanlar doğal düzenin bir parçası olmaktan daha çok insana hizmet etmek üzere yaratılmış olan varlıklar olarak görülmüşlerdir.

¹ P. Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, Hayrullah Doğan (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.

Çalışmanın birinci bölümünde; insan, doğal çevre ve hayvan ilişkilerinin uygulamalı etik açısından durumu, genel hatlarıyla kavramsal çerçeve içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Tarihsel sürece bakıldığında, insan merkezli etik anlayışı ekolojik düzende çeşitli yıkımlara neden olmuştur, bu nedenle hayvan etiği konusu yeniden gündeme gelmiş ve bu alandaki sorgulamalar önem kazanmıştır. Bu alandaki en önemli çalışmalardan biri Singer tarafından kaleme alınan *Hayvan Özgürleşmesi* kitabıdır. Filozof, insan dışı bir türün üyelerinin de tıpkı insanlar gibi bazı temel haklara sahip olduğunu savunur ve diğer türler ile insan türü arasında eşit önemsenme ilkesinin kapsayıcı olacak şekilde genişletilmesini amaçlar bu nedenle hayvanları tanımlarken, insan dışı hayvanlar ifadesini kullanır. Singer, *Hayvan Özgürleşmesi* kitabında, insan dışı hayvanlar (non-human animals) ve insanlar arasındaki ilişkileri ahlaki boyutu ile birlikte kapsamlı bir şekilde ele alır.²

Çalışmanın, ikinci bölümünde incelendiği üzere, hayvanlar; sağlık sektöründen, sınıai üretim çiftliklerine kadar uzanan çok geniş bir alanda, insan merkezli bakış açısıyla hazırlanan kurallara tabidirler. İnsan dışı hayvanların; hissetme, acı çekme ve zevk alma kapasitesine sahip olduğu göz ardı edilir. İnsan sağlığına katkı sağlaması amacıyla yapıldığı iddia edilen hayvan deneyleri ve endüstriyel üretim merkezlerinde insan dışı hayvanlara yapılan kötü muameleler hayvan özgürleşmesi hareketinin üzerinde durduğu önemli meseleler arasında yer alır. Hayvan özgürleşmesi hareketi, felsefi sorgulamaların yapıldığı ve çeşitli argümanların tartışıldığı bir konu olmasının yanı sıra hukuki bir boyuta da sahiptir. Sosyal hayat içerisinde bir düzen inşa etmek, insanların birbirleriyle ve doğal çevreleriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla uygulanan hukuk kuralları ise, insan dışı hayvanlar söz konusu olduğunda cezai yaptırımları yönüyle caydırıcı olmadığından, hayvan hakları konusu günümüzde, önemini koruyan ve hassasiyetle ele alınması gereken konuların başında yer almaktadır.

² P. Singer, 2005, s. 21.

Bu konuda, felsefeciler ve din bilimleri ile ilgilenen akademisyenler yaptıkları çalışmalarla, toplumda yol gösterici konumundadırlar. Hayvan özgürleşmesi hareketi; sosyal hayattan ve gündelik yaşamdan bağımsız olan bir konu olmamakla birlikte, belirli bir dine mensup olan ya da olmayan tüm insanların ortak paydada bulunduğu önemli meseleler arasında yer alır. Felsefi düşünce sistemleri arasında yer alan bu hareket, dini düşünce tarafından dışlanmamış ve göz ardı edilmemiştir. Dini düşünce sistemleri, insanların bu konuda yıkıcı tavırlar sergilemesinin önüne geçmektedir. Hayvan özgürleşmesi hareketinin üzerinde durduğu meseleler çözüme kavuşturulması gereken evrensel problemler arasında yer alır. Bu araştırmanın amacı, insan dışı hayvanların haklarını incelerken, konunun dini düşünce açısından nasıl değerlendirildiğini ve hangi açılardan ele alındığını göstermektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; insanlık tarihi boyunca var olan ilahi kaynaklı ve ilahi kaynaklı olmayan dinler ele alınmış bu dini düşünce sistemlerinin çoğunda, hayvanlar ile ilgili verilmiş olan bilgilere ve insanoğlunun onlarla olan ilişkisinin sınırlarına değinilmiştir. Bazı dinler, hayvanları kutsal varlıklar olarak görüp ilahlaştırırken, birçok dini görüşte ise hayvanlar insanın hizmetine sunulmuş değersiz varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Semavi dinlerin kutsal kitaplarında; hayvanların doğal çevredeki yeri, hayvan hakları, hayvanların ahlaki konumu ve insanların onlara olan muamelelerinin nasıl olması gerektiğine ilişkin çeşitli konularda ayetler mevcuttur. Semavi dinler, hayvan hakları konusunda insanlara rehberlik edici öğretilere sahiptirler. İlahi kaynaklı dinler arasında yer alan, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dini kutsal kitaplarında ele alınan konular, insanların sosyal çevreleri ve hayvanlarla olan ilişkilerini düzenlemeye yöneliktir. Semavi dinlerin kutsal kitaplarında, hayvanların ekolojik sistemin bir parçası olduğundan bahsedilir. Doğal çevrenin en önemli unsurları arasında yer alan insan dışı hayvanlar, insanoğluna emanet edilmiş varlıklardır.

Hayvanların en başta canları olmak üzere; barınma, beslenme ve korunma gibi tüm temel hakları insanlar tarafından karşılanmalıdır, bu nedenle Peter Singer'ın hayvan özgürleşmesi hareketi ele aldığı konular bakımından, Semavi dinlerin öğretileri ile çatışmaz. Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri, insanların hayvanlara emanetçi olduklarını ve gerekli olmayan durumlar dışında insan dışı hayvanlardan yararlanmayı ve onların öldürülmesini yasaklamıştır. Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta; Allah'ın, gece ve gündüzü ilk gün, gökyüzünü ikinci gün, bitkileri, kara ve denizleri üçüncü gün, ayı, yıldızları ve güneşi dördüncü gün, deniz mahluklarını, balıklar ve kuşları beşinci gün yarattığı; sürüngen, evcil ve yabani hayvanların tamamını ise altıncı gün yarattığı ifade edilir. İnsanoğlu; tüm hayvanlar yaratıldıktan sonra yedinci gün yaratılmıştır (Yaratılış, 1/1-25).³

Hristiyanlık dininin kutsal kitaplarında, hayvanların durumu ile ilgili ifadelere rastlamak kolay değildir. Mezmurlar, 147/8-9-10'da: Gökleri bulutlarla kaplayan; dağlarda çeşitli otlar bitiren, yeryüzüne yağmur indiren ve çağrışan karga yavruları ile diğer tüm hayvanlara yiyecek sağlayanın Tanrı'dan başkası olmadığı ifade edilir.⁴ İslam dini kutsal kitabında ve hadislerde; insan dışı hayvanların önemi vurgulanmış ve hayvanların, yaratıcıyı tesbih ettikleri dahi ifade edilmiştir. “Görmedin mi ki, göklerde ve yerde olan şeyler ile saf saf olan kuşlar Allah'ı tesbih ederler. Hepsi kendi duasını ve tesbihini bilir. Allah, onların yaptıkları şeyleri bilicidir. (Nûr,24/41).”⁵ Bu ayet, hayvanların kendilerine özgü bir şekilde, Allah'ı andıklarını ifade etmektedir. Başka bir ayette; “Yeri de canlılar için alçaltıp döşedi (Rahman,55/10).” buyrulur.⁶

³ A. Ünal, “Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, C. 17 , S. 2, s. 103-115.

⁴ A. Armutak, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, **İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, 2008, C.34, S.1, s. 39-55.

⁵ Z. Kazıcı; N. Taylan, **Kur'an-ı Kerim Meali** (Türkçe Anlam), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 215.

⁶ Z. Kazıcı; N. Taylan, 1993, s. 332.

Çalışmanın dini düşünce sistemlerini ele alan bölümünde, doğu dinleri; Budizm ve Hinduizm dini geleneklerinde hayvanların durumu ele alınmıştır. Doğu dinleri çok geniş kapsamlı olduğundan, Budizm ve Hinduizm dinleri özelinde konu genel hatları ile incelenmeye çalışılmıştır. Her iki dini görüşte de insan dışı hayvanlar ve insanlar arasında bir ayırım yapılmadığı görülür. Doğu dinlerinde, hayvanlara kutsallık atfedilir, tapındıkları Tanrı'ların bir kısmının hayvansal özelliklere sahip olduğu görülür. Hayvanların kutsallaştırılması, Hinduizm ve Budizm dini mensuplarının beslenme düzenlerine de yansımıştır. Dini inançları dolayısıyla et tüketmekten kaçınan toplumlar, vejetaryen bir beslenme biçimini benimsemişlerdir. Bu toplumlarda kutsal kabul edilen hayvanlara zarar vermek ve onları öldürmek kesinlikle yasaktır ve hayvanları öldürenler cezalandırılır. Bu durum, dini düşünce sistemlerinin; ilahi kaynaklı olsun ya da olmasın, insanların zihin dünyasını etkilediğinin ve hayvanlara karşı olan davranışlarının belirlenmesinde rol sahibi olduğunun göstergeleri arasındadır.

Çalışma konusu araştırılırken, öncelikle hayvanlar ve hayvan hakları ile ilgili olan kavramlar genel hatları ile ele alınmıştır. Hayvan hakları, hayvan refahı ve hayvan özgürlüğü kavramları üzerinde durularak, hayvan menfaatleri konusunun önemine vurgu yapılmıştır. Peter Singer'in, *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı bu araştırmanın temelini oluşturduğundan, Singer'in, insan dışı hayvanlarla ilgili üzerinde durduğu önemli meseleler, tespit edilerek incelenmeye çalışılmıştır. Hayvan Özgürleşmesi hareketinin, dini düşünce açısından değerlendirilmesi bölümünde ise, konu ile ilgili etik yaklaşımlar belirlenerek, hayvanlarda akıl yürütme becerisi ve hayvanların ahlaki statüsü gibi dini düşünce açısından önemli olan konular ele alınmıştır. İlahi kaynaklı olmayan dinlerin konu ile ilgili görüşlerinden kısaca bahsedilerek, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinleri açısından hayvanların durumu incelenmeye çalışılmıştır.

İslam dini içerisinde önemli bir yere sahip olan hadisler ele alınmış, çeşitli örnekler verilerek, hadisler ışığında, hayvanlarla olan iletişimin nasıl olması gerektiğine ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Bu çalışmada ağırlıklı olarak, hayvanların durumu ve hayvan hakları ile ilgili literatürde mevcut olan; ulusal ve uluslararası kitaplar, makaleler ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır.

I. BÖLÜM: UYGULAMALI ETİK AÇISINDAN HAYVANLAR VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. UYGULAMALI ETİKTE İNSAN, EKOLOJİ VE HAYVAN İLİŞKİLERİ

Tarih boyunca, hayvanlar; insanlar tarafından değerleri anlaşılamayan ve önem gösterilmeyen varlıklar olmuşlardır. İnsanlar artan beslenme arzularının tatmini amacıyla, daha fazla hayvan yetiştirmişler ve yetiştirdikleri hayvanların, kötü muamelelere maruz kalarak gıda malzemesi olarak kullanılmalarında bir sakınca görmemişlerdir. Bu anlayış insanların, hayvanlar hakkındaki sığ görüşlerinin bir yansıması olarak görülmüştür.⁷ Çalışmanın bu bölümünde, uygulamalı etiğin önemli alanları arasında yer alan hayvan etiği konusu, insan ve ekoloji ilişkisi bağlamında ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır. Hayvan etiği konusunun incelendiği ilerleyen bölümlerde, ağırlıklı olarak Peter Singer'ın görüşleri ve dini düşünce sistemleri açısından, hayvan haklarının kapsamı üzerinde durulacaktır.

Felsefi akıl yürütme yönteminin önemli etik sorunlara cevap bulmak için kullanıldığı bir çalışma alanı olan uygulamalı etiğin doğuşunda etkin olan faktörler arasında; teknolojik gelişmeler, küresel değişme ve modernleşme süreçlerinin bir alanda oluşturduğu ya da neden olduğu olumsuz sonuçlar yer alır. 20. yüzyılda bilim ve teknoloji alanlarında yapılan yenilikler; tıp, bilişim ve mühendislik alanlarında yer alan gelişmeler, ahlaki boyutu tartışılan çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda uygulamalı etik disiplini içerisinde yer alan hayvan etiği konusunun ortaya çıkmasında,

⁷ H. Yılmaz, ‘‘Hayvan Haklarına Bakış’’, 2006, **TBB Dergisi**, S.62, s. 212-229.

hızla gelişen bilimsel ve teknolojik çalışmaların yol açtığı sorunlar etkili olmuştur denebilir.⁸

Hayvan etiği konusu; temelde çevre etiğinin en önemli alanları arasında yer almakta, insanların, hayvanlara karşı olan yükümlülüklerinin kapsamı ve sınırları üzerine yapılan çalışmaları içermektedir ve ekosistemin en önemli unsurlarından olan insanoğlu ile yakından ilişkilidir. İnsan, ekoloji ve hayvan ilişkileri ile ilgili olarak doğru olduğu kabul edilen fikirler arasında; ekosistem içerisinde yer alan tüm canlı varlıkların insana hizmet etmek için yaratıldığı düşüncesi hakimken, bu algı felsefi sorgulamalar ve çalışmalar ile değişmeye başlamıştır. İnsan, ekoloji ve hayvan ilişkileri zamanla ekosistem içerisinde yer alan insan dışı hayvanların bazı temel haklara sahip olduğunu kabul eden bir anlayışa doğru evrilmiştir.

Hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen tıbbi ve kozmetik deneyler; beslenme amacıyla yetiştirilen hayvanlara yapılan kötü muameleler, spor amacıyla hayvanların avlanması, hayvanat bahçesi, sirk vb. yerlerde insanları eğlendirmek ve meraklarını gidermek amacıyla hayvanların hapsedilmesi, insan dışı hayvanların hazır tüketim gıdası olarak yetiştirilmesi, fabrikasyon amacıyla yetiştirilen hayvanların durumu, bir takım psikolojik deneylerin etkilerinin gözlemlenmesi amacıyla hayvanların acı ve ağrı veren deneyler için kullanılması gibi problemler, insanların hayvanlara karşı ahlaki sorumluluklar hissetmelerine neden olmuştur.⁹

1.1. İnsan Merkezli Etik Anlayışı

İnsan merkezli etik anlayışı, ekosistemde yaşayan canlılar arasında yalnızca insanların bir özsel değere sahip olduğunu savunur ve diğer canlıların, insanların ihtiyaçlarını

⁸ A. Cevizci, **Uygulamalı Etik**, İstanbul, Say Yayınları, 2013, s. 17-21.

⁹ H. Yılmaz, 2006, s. 213-214.

karşılmak için var olan araçlar olduklarını ileri sürer. İnsanların; belirli bir amaca, bilince sorumluluk, acı ve haz gibi duygulara sahip olmaları bu anlayışa göre insanları diğer canlılardan daha üstün kılar.¹⁰ İnsan merkezli etik ya da insanı evrenin merkezi olarak kabul eden (anthropocentric) anlayışa göre tüm yaratılmışlar arasında yalnızca insanoğlu doğal olarak ahlaki değerlere sahiptir, ekosistem içerisinde yer alan diğer canlılar ve hayvanlar, insanların menfaatlerini yükseltmek için vardır.¹¹ Felsefeciler tarafından ekosistem içerisinde yaşayan canlıların çıkarlarını korumak amacıyla, uygulanmaya konulan birtakım etik değerler, birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Burada iki önemli soru ön plana çıkar;

1. Doğal çevre ve insanlar arasındaki uygun etik ilişki nedir?
2. İnsanlar ve doğal çevre arasındaki uygun etik ilişkinin felsefi temeli nedir?

Tartışmalar bu sorular etrafında şekillenirken, felsefeciler tarafından konu ile ilgili bir uzlaşmaya varılamaması, geleneksel felsefi görüşlerin ve din bilimsel argümanların ışığında, doğal çevrenin tahrip olmasına ve bozulmasına neden olmuştur.¹² Batı felsefesi geleneği, insanlar ve doğal çevre içerisinde yaşayan canlıların birbirleriyle olan ilişkilerini ahlaki bir boyutta ele almamıştır. İnsanların ve ekosistem içerisinde yer alan canlıların doğrudan bir ahlaki ilişki içerisinde olduklarını kabul etmeyen bu gelenek, insanların çıkarlarını her durumda korumaları gerektiğini savunmuştur. Bu görüşe göre, insanoğlu doğal çevre hakkında ahlaki bir karar vermek durumunda kalırsa, bu karardan kendisinin (insanın) nasıl etkileneceğini düşünmesi gerekmektedir çünkü ahlaki ilgiye değer olan varlık yalnızca insandır.¹³

¹⁰ H. Ünder, **Çevre Felsefesi Etik ve Metafizik Görüşler**, Doruk Yayınevi, Ankara 1996, s. 43.

¹¹ Professional Ethics in Engineering - Global Issues, "Human-Centered Ethics", http://www.brainkart.com/article/Human-Centered-Ethics_11660/ (Erişim Tarihi: 18. 04. 2018)

¹² J.R. Des Jardins, **Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş**, Ruşen Keleş (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 198-199.

¹³ Des Jardins, a.g.e., s. 203-205.

İnsanların çıkarlarını koruyan bir doğal çevre anlayışı, çevreye karşı olan sorumluluklarımızın önüne geçmektedir, bu durumda doğal çevrenin ve içerisinde bulunan canlıların korunmasının yalnızca insanoğluna fayda sağlayacağı için gerekli olduğu anlayışı ortaya çıkmaktadır¹⁴. İnsan merkezli etik anlayışının oluşumunda bazı fikirler ve dünya görüşleri önemli rol oynamıştır. Bu görüşler arasında en önemli olanı şüphesiz; batı felsefesinin de doğal çevreye bakışını şekillendiren mekanist doğa bilimleri anlayışıdır. Bu anlayışın oluşmasında, teknolojinin aktif bir rolü olduğunu savunan düşünürler, mekanist dünya anlayışını teknomerkezci (technocentric) görüş olarak değerlendirirler. Mekanist dünya görüşü anlayışının, aydınlanma çağında yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıktığını savunanlar onu “Aydınlanmacı” görüş olarak benimsemişlerdir. Mekanist dünya anlayışı düşüncesinin etkilerinin, modern çağda ortaya çıktığını ve bu dönemde daha etkili olduğunu düşünen fikir adamları, bu anlayışı “modern” görüş olarak yorumlasalarda, mekanist dünya görüşünün oluşmasında bilimsel ve teknolojik gelişmeler önemli bir yere sahiptir.¹⁵

Bilimsel gelişmelerin hızla artış göstermesi ve teknolojinin hızla yayılması, insanların doğaya daha fazla hükmedebilecekleri düşüncesini benimsemelerine neden olmuştur. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin; insan, ekoloji ve hayvan ilişkileri kapsamında felsefi arka planına bakılacak olursa pek çok düşünürün mekanist dünya görüşüne sahip olduğu görülür. Ortaçağ döneminde düşünürler; evrende var olan fiziksel olayları gözlemleyerek, değişimlerin temelinde var olan ve onları meydana getiren, aşkın bir Tanrı fikri düşüncesine sahip olmuşlar ya da tabiat olaylarının; insan ruhu ve etikle olan ilişkisi üzerine temellendirilmiş bir dünya görüşünü benimsemişlerdir. Varlığın kökenine dair sorgulamalar yapan, evrenin içinde yer alan tüm canlıların var oluş amacını sorgulayan bu anlayış, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda tamamen değişerek, yerini makineleşmiş bir dünya anlayışına bırakmıştır. Ortaçağ'da hakim olan tabiat

¹⁴ J.R. Des Jardins, 2006, s. 203-205.

¹⁵ H. Ünder, 1996, s. 37-38 .

anlayışından oldukça farklı olan yeni bir dünya anlayışı; organik, canlı ve manevi bir evren kavramı düşüncesini ortadan kaldırmıştır.¹⁶

Mekanik doğa anlayışı, Galileo (1564-1642) ve Newton'un (1642-1727) geliştirmiş olduğu, fizik yasaları sonucunda gelişme göstermiştir. Bu fizik yasaları evrene farklı bir bakış açısı ile bakmayı sağlamış ve modern doğa anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. Matematiğe dayanan bu fizik yasasının temelleri; sayı, şekil, büyüklük, hareket ve konum gibi niteliklere dayandırılmıştır. Bu nitelikler evrenin gerçek ya da birincil nitelikleri olarak adlandırılırken; ses, koku, tat, renk, sıcaklık, soğukluk gibi nitelikler ise insanların doğaya atfettikleri nitelikler olarak görülmüştür.¹⁷

Galileo ve Newton gibi düşünürler, doğaya hakim olma düşüncesini bilimin temel hedefi olarak görmüşler ve çalışmalarını bu doğrultuda yapmışlardır. Bilimsel çalışmaların hızla gelişim kaydetmesi, insanların ekolojiye olan bakış açısını değiştirerek, doğal çevre üzerinde hakimiyet kurma girişimlerini artırmıştır. Felsefi ve etik sorgulamalardan uzaklaşan bu dönemde insan, doğal çevre içerisindeki tüm canlı varlıkların kendisine hizmet etmek için var olduğu düşüncesini benimsemiş ve ekolojiye verdiği zararın farkına varamamıştır. Matematiğin hakim olduğu fizik kanunlarına göre doğal dünya, uzayda ve zamanda maddenin hareketlerinden ibaret olan matematiksel bir makine olarak tasvir edilmiştir. İnsan, bu büyük matematiksel makinenin (evrenin) izleyicisi olan, ikincil niteliklere sahip bir varlık olarak konumlandırılmıştır.¹⁸

Bilim ve bilgi konusundaki felsefi görüşlerini, bilginin ve teknolojinin insana sağladığı güç ve fayda üzerine temellendiren Francis Bacon, insanoğlunun ekoloji üzerindeki gücünün sınırlarının artırılması gerektiğini savunur. Ona göre bu davranış insana refah sağlayacak ve doğa üzerindeki egemenliğini pekiştirecektir. Bacon'a kadar doğal çevre

¹⁶ N. Can, "Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2009, s. 102-112.

¹⁷ H. Ünder, 1996, s. 39.

¹⁸ E. A. Burt, **The Metaphysical Foundations of Modern Science**, Dover Publications, Inc. , Mineola, New York, 2003, s. 104.

canlı olarak algılanmış ve insanoğluna hizmet etmesi gereken bir meta olarak görülmemiştir. Bacon, doğanın köleleştirilmesi gerektiğini savunan çarpıcı açıklamaları ile kendi döneminde dikkat çekmiştir. Bacon'dan sonra doğa, insan egemenliğinde kontrol edilen, denetlenen ve insanlara hizmet etmesi gereken bir konuma gerilemiştir. Bu dönemde bilim; doğayı anlamak ve bu bilgiler ışığında doğaya hizmet etmesi gereken bir anlayış olmaktan uzaklaşarak, insanların kişisel faydaları için doğaya egemen olmaya çalıştıkları bir disiplin halini almıştır.¹⁹

Mekanist dünya görüşünün yaygınlaşmasında etkili olan düşünürlerden biri de modern felsefenin kurucusu sayılan Descartes'tır. Descartes felsefesinde; evrende ruha sahip olan tek canlı insandır, evren bir ruha sahip olmadığı için mekanik çalışma prensibine göre faaliyet gösterir. Descartes'ı, Bacon'ın mekanist doğa anlayışından ayıran temel özelliklerin başında onun bilgi felsefesi anlayışı gelir. Descartes için bilginin temeli matematiktir ve evrenin düzeni de bu prensip üzerine kurulmuştur. Hayvanların ve bitkilerin akıllı varlıklar olmadığını söyleyen Descartes'a göre; hayvanları çeşitli işlerde kullanmanın bir sakıncası yoktur ve onları her türlü iş için kullanmak, insanoğlunun evrene hakim ve sahip olduğunun bir dışavurumudur. Descartes; hayvanların durumu ile ilgili olarak *Metot Üzerine Konuşma* adlı eserinde şöyle der: *Cansız cisimlerin ve bitkilerin tanımından sonra, hayvanların ve özellikle de insanın tanımına geçtim. Ama bunlarla ilgili yeterince bilgi sahibi olmadığım için, bunları incelerken öbürlerinde kullandığım yöntemle, yani nedenlerden sonuçlara ulaşarak, doğanın onu hangi tohumdan ve ne şekilde meydana getirebileceğini göstererek hareket edemedim. Sadece Tanrı'nın insan bedenini gerek dıştaki uzuvlarının görünümüyle gerekse içteki organlarının tertibiyle tıpkı sana bana benzer biçimde oluşturduğunu, yukarıda tarif etmiş olduğum maddeden yoğurup başlangıçta içine ne akli bir ruh ne de bitkisel ya da duyarlı ruhun işlevini görececek bir şey koyduğunu, ama yüreğinde az önce açıklamış*

¹⁹ H. Yaylı, "Mekanik Düşünmeden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 2006, s. 67-82.

*olduğum şu ışksız ateşlerden birini tutuşturduğunu düşünmekle yetindim; bu ateşin de kurumadan önce üst üste yığılan samanları ısıtan ateşten ya da kabuğundan ayrıldıktan hemen sonra mayalanmaya bırakılan taze üzümleri kaynatan ateşten çok farklı olduğunu düşünmüyordum. Çünkü bu tür bir bedenin sahip olabileceği işlevleri gözden geçirirken, biz onları düşünmesek de yani ruhumuzun dahli olmasa da, başka deyişle daha önce doğasının yalnızca düşünmekten ibaret olduğunu belirttiğim, bizim bedenimizden ayrı olan parçamızın dahli olmasa da hepsinin orada olduğunu eksiksiz bir biçimde görüyorum. Akılsız hayvanların bize benzedikleri söylenebiliyorsa, işte onların da bu işlevlerin aynısına sahip olmasındandır. Buna rağmen zihnimize bağlı oldukları için yalnızca biz insanlara ait olan işlevlerin hiçbirini orada göremiyordum. Ancak sonradan Tanrı'nın akli bir ruh yaratıp da onu o bedenle benim tanımladığım biçimde kenetlemiş olduğunu düşününce, hepsinin orada olduğunu anlıyorum.*²⁰

Bilimsel bilgiyi, doğayı kontrol etmek için bir araç olarak gören Descartes, insanların akıllı varlıklar olduğunu bu nedenle diğer canlıların acı ve haz duyma yeteneğinden yoksun olduğunu düşünür. Cansız varlıkları acı duymayan bir makineden ibaret gören filozof, bu durumda insanların onlara istedikleri şekilde muamele etmelerinin ahlaki bir problem oluşturmayacağını söyler.²¹ Bu bölümde, insan merkezli etik anlayışının tarihsel kökenlerine değinilmiş ve insanoğlunun ekolojik sistem içerisinde var olan diğer canlı varlıklar üzerinde hakimiyet kurma çabasının gerekçeleri genel hatları ile verilmiştir.

²⁰ R. Descartes, **Yöntem Üzerine Konuşma**, (Çev. Çiğdem Dürüşken), Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti., İstanbul, 2019, s. 88-89.

²¹ H. Ünder, 1996, s. 43.

1.2. Canlı Merkezli ve Çevre Merkezli Etik Anlayışı

Canlı merkezli etik anlayışı; içerisinde birçok farklı disiplini barındıran kapsamlı bir konudur. Çalışmanın bu bölümünde amaçlanan; konuyu felsefi bir disiplin olarak ele almak ve çevre ahlakı açısından önemini vurgulamaktır. Biyotik etik olarak da adlandırılan canlı merkezli etik anlayışında her bir canlı kendi içsel değerine sahiptir ve insanoğlu, doğal çevreye saygı göstermekle yükümlüdür.²² Canlı merkezli etik anlayışı, tüm canlıları kapsayan ve onlara kendi içlerinde, içsel değer atfeden bir kuramdır. Kimi felsefeciler tarafından yalnızca belirli bir canlı grubuna atfedilen içsel değer kavramı, canlı merkezli etik anlayışı ile bağdaşmaz.²³ Canlı merkezli etik anlayışına göre, insanlar ve doğal çevre içerisinde yaşayan diğer tüm canlılar eşit haklara sahiptir, bu yönüyle canlı merkezli etik anlayışının, insan merkezli etik anlayışına bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Canlı merkezli etik olgusu, insanın doğanın tek hakimi olduğu düşüncesine karşı çıkar.²⁴

Uygulamalı felsefe ve uygulamalı etik konuları arasında yer alan canlı merkezli etik, çevre etiği konusunun da alt disiplinleri arasında yer alır. Çevre etiği; doğal çevre ile insanlar arasındaki ilişkinin ahlaki boyutunun sistemli bir şekilde incelendiği, ahlaki sorgulamaların yapıldığı bir felsefe disiplinidir. Ahlak kurallarının insanların davranışlarını belirlemede önemli olduğu vurgusunu yapan çevre merkezli etik anlayışının, insan merkezli etik (Antroposantrik) anlayışından ayrıldığı nokta: insanoğlunun evrenin hakimi olduğu anlayışını reddetmesi, insanların doğal dünyaya

²² Çevre Etiği "Çevre Felsefesine Giriş", <https://bucekboun.wordpress.com/2013/02/16/cevre-etigi-cevre-felsefesine-giris> (Erişim Tarihi: 20.08.2018)

²³ J.R. Des Jardins, 2006, s. 264.

²⁴ F. Ağbuğa, **Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: "Felsefi Bir Sorgulama"**, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Sistematik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı, 2016, s. 42-44.

karşı doğrudan sorumluluk sahibi olduklarını kabul etmesi ve bu konuda insanları bilinçlendirmeye çalışmasıdır.²⁵

Tarih boyunca çok fazla felsefeci çevre ahlakı hakkında çalışmalar yapmış olsa dahi çevre etiği konusu ciddi anlamda tartışılmaya ve felsefi bir disiplin olarak anılmaya 1970’li yıllarda başlamıştır. Felsefi anlamda çevre etiği üzerine düşünmek ve bir disiplin olarak incelemek, 1960’larda başlayan; teknolojik ilerleme, sanayileşme ve iktisadi genişlemeye bağlı olarak nüfusun artması gibi önemli meseleler sayesinde insanoğlunun gündeminde kendine yer bulmuştur.²⁶

Çevre felsefesinde, meydana gelen tartışmalar; “araçsal değer” ve “içsel değer” konuları çerçevesinde yapılır. “Değer kavramı”, doğal çevre söz konusu olduğunda, insanlar nezdinde sadece “araçsal” bir anlam ifade etmektedir. Doğanın yalnızca araçsal değeri üzerine yoğunlaşılması, insan merkezli etik anlayışının bir sonucudur. İçsel değer ise bir nesnenin ya da olgunun herhangi bir kullanım biçimine ya da yarar sağlıyor oluşuna bakılmaksızın ele alınır. Bu durumda canlı merkezli etik anlayışının, içsel bir değere sahip olduğu görülür.²⁷

Çevre merkezli etik anlayışı, canlı merkezli etik kavramını da içine alan bütüncül bir yaklaşımdır. Doğayı canlı ve cansız varlıkların tümü ile birlikte bir bütün olarak kabul eden çevre merkezli etik anlayışına göre; insan doğanın efendisi değil, ekolojinin bir üyesidir. Çevre merkezli etik görüşünün ahlaki boyutunu oluşturan en önemli etken, insanoğlunun içine doğduğu ve korumakla yükümlü olduğu doğayı, gelecek kuşaklara temiz bir şekilde ulaştırma yükümlülüğüdür. Doğada bulunan sınırlı kaynakların gelecek nesillere de aktarılması gerektiği düşüncesi, bitki ve hayvan türlerinin

²⁵ A. Cochrane, “Environmental Ethics”,
[http://eprints.lse.ac.uk/21190/1/Environmental_ethics_\(LSERO\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/21190/1/Environmental_ethics_(LSERO).pdf) (Erişim Tarihi: 20.08.2018)

²⁶ A. Cochrane, “Environmental Ethics”,
[http://eprints.lse.ac.uk/21190/1/Environmental_ethics_\(LSERO\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/21190/1/Environmental_ethics_(LSERO).pdf) (Erişim Tarihi: 20.08.2018)

²⁷ J.R. Des Jardins, 2006, s. 264-265.

korunmasını zorunlu kılmaktadır.²⁸ İnsan merkezli etik anlayışının; insanoğlunun kendisine ve doğal çevre içerisinde yaşayan tüm canlılara verdiği zararın fark edilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan canlı ve çevre merkezli etik anlayışı, “ içsel değer” kavramı çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

1.3. Hayvan Merkezli Etik Anlayışı

Hayvan merkezli etik anlayışı, temel olarak canlı ve çevre merkezli etik konularının alt disiplinleri arasında yer alır. İnsan merkezli etik anlayışında; insan evrenin hakimi ve yöneticisi konumundadır ve hayvanlar üzerinde her türlü hakka sahiptir. Çevre merkezli etik anlayışı; ekosistem içerisinde yer alan tüm canlı ve cansız varlıkların, bir bütünün parçası olduğunu savunurken, hayvan merkezli etik görüşü; insan ve hayvanlar arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği ve hayvanlara nasıl muamele edilmesi gerektiği gibi soruların cevabını arayan, felsefi literatür açısından da oldukça yeni bir alandır.²⁹

Hayvan merkezli etik anlayışının temelinde, hayvan haklarının korunması düşüncesi yer alır. Hayvan hakları konusunun felsefi bir disiplin olarak ele alınmasında ve uygulamalı etiğin en fazla tartışılan meselelerinden biri haline gelmesinde, tarih boyunca insanoğlunun hayvanlara karşı ayrımcılık yapması ve insanın ekosistemde, üstün bir ayrıcalığa sahip olduğu düşüncesi etkili olmuştur. Batıda, Descartes’ın hayvanlar hakkındaki görüşlerinin yaygınlaşması sonucu, insan dışı hayvanların acı çekmeyen makineler oldukları düşünülmüş ve insanlar, eylemlerini bu doğrultuda gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan, canlı merkezli etik anlayışı, hayvanların mekanik varlıklar olmadığını savunmuştur. Hayvanların da tıpkı insanlar gibi acı çekme

²⁸ F. Ağbuğa, 2016, s. 45.

²⁹ S. Kılıç, “Modern Toplumda Hayvan Hakları Üzerine Felsefi Bir Yaklaşım”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, 2015, s. 91-121.

duygusuna sahip olduklarını ısrarla vurgulayan görüş; “yaşama saygı” ilkesini benimseyerek, insanların doğa ve hayvanlar konusunda bilinçsiz bir tutuma sahip olmasını, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak yorumlar.³⁰

1.3.1. Hayvan Hakları

Hak kavramını, canlıların her türlü menfaatlerinin korunması ve yasalar tarafından güvence altına alınması olarak tanımlamak mümkündür. Hak kavramı meselesi geniş bir yelpazede ele alınabilecek kadar kapsamlıdır ancak bu bölümde konu; hayvan hakları kavramını açıklamak ile sınırlandırılacaktır. Hayvan hakları kavramı düşüncesine göre; doğal çevre içerisinde, sinir sistemine sahip olan tüm hayvanlar doğal haklara sahiptirler. İnsanlar tarafından, hayvanların sahip olduğu doğal hakların ciddiye alınmaması ekolojik dengeye ve doğal düzene zarar vermek anlamına gelmektedir. En temel haklardan biri olan yaşama hakkı, hayvan hakları konusunun mihenk taşları arasında yer alır. Bundan dolayı, hayvanların yaşam haklarının, insanlar tarafından tanınması ve saygı gösterilmesi hayvan hakları evrensel beyannamesinin de üzerinde durduğu en önemli konuların başında yer almaktadır. Tüm hayvanlar kendilerine saygı gösterilme hakkına sahip olduğu gibi, varoluş bakımından insanlar ile eşit haklara sahiptirler. İnsanoğlu hayvanlara karşı zalimce davranışlarda bulunamaz ve onlara kötü muamele edemez.³¹

15 Ekim 1978’de Paris’te bulunan UNESCO Merkezi’nde ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne göre;

³⁰ Kılıç, a.g.m., s. 91-121.

³¹ “Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi”,

<http://www.uskudar.bel.tr/tr/hayvanbarinagi/pages/hayvan-haklari-evrensel-beyannamesi/366>,
(Erişim tarihi: 22.08.2018)

1. Tüm hayvanlar yaşam önünde eşit doğar ve var olmak bakımından aynı haklara sahiptirler.
2. İnsan dışı hayvanların tamamı, saygı görme hakkına sahip canlılardır; hayvan türleri arasında farklı bir tür olan insanoğlu, diğer hayvanları yok etme hakkına sahip değildir, insanlar hayvanların yaşam hakkını ihlal edemez ve onları dilediği gibi sömüremez. İnsanoğlu bilgilerini insan dışı hayvanların hizmetine sunmakla yükümlüdür; tüm hayvanlar, insanlar tarafından gözetilme, korunma ve bakılma haklarına sahiptirler.
3. İnsanlar tarafından hiçbir insan dışı hayvana kötü davranılamaz, acımasız bir biçimde muamele edilemez ve zalimce uygulamalar yapılamaz; bir hayvanın öldürülmesinin zorunlu olduğu durumlarda, ölüm işlemi tek seferde hayvanın acı çekmesini önleyerek ve korkutmadan bir anda yapılmalıdır.
4. Yabani türden olan tüm hayvanların, kendi özel ve doğal ortamlarında (karada, havada ya da suda) yaşama ve üreme hakları vardır. Eğitim amacı ile dahi olsa, yabani hayvanları doğal ortamlarından ayırarak özgürlüklerinden yoksun bırakmanın her çeşidi bu hakkı ihlal etmektir.
5. İnsanların doğal çevrelerinde yaşayan bütün hayvanların, türlerine özgü yaşam koşulları ve özgürlük içerisinde bulunma durumları göz önünde bulundurularak, uyumlu bir biçimde yaşama ve üreme haklarına sahip oldukları unutulmamalıdır. İnsanların şahsi menfaatlerinin söz konusu olduğu durumlarda, hayvanların uyum içerisinde yaşama ve üreme haklarını engelleyecek her türlü koşul değişikliği, bu haklara aykırıdır.
6. İnsanların, bakmak için yanlarına aldıkları tüm hayvanlar, doğal ömür uzunluklarına uygun olacak şekilde yaşam hakkına sahiptirler. İnsanların, hayvanları terk etmeleri acımasızca bir davranış ve insanlık dışı bir tutumdur.

7. Çalıştırılan tüm hayvanların iş sürelerinin yoğunluğu sınırlandırılmalı, hayvanların güçlerini arttırıcı ve onarıcı bir beslenme programı uygulanmalı ve hayvanların dinlenme hakları göz ardı edilmemelidir.

8. Hayvanlara fiziksel ya da psikolojik bir acı çektiren deneyler yapmak, hayvan haklarına aykırıdır; tıbbi, bilimsel, ticari ve başka biçimlerdeki her türlü deneyler için de durum böyledir.

9. İnsan dışı hayvanlar şayet besleme amacı ile yetiştirilmişse; uygun koşullarda hayvanlara bakılmalı, barındırılmalı, taşınmalı ve ölümleri de acı çektirmeden, korkutmadan yapılmalıdır.

10. Hayvanlar insanların eğlenme aracı olarak kullanılamaz ve onlardan bu şekilde yararlanılmaz; hayvanlardan yararlanılan gösteriler ve hayvanların seyrettirilmesi onların onuruna aykırıdır.

11. Herhangi bir zorunluluk olmadığı takdirde bir hayvanın öldürülmesi, yaşama karşı bir suç olarak adlandırılan “biocide” (biyosit) dir.

12. Çok sayıda yabani hayvanın öldürülmesi olarak adlandırılan her türlü davranış, türe karşı suç olarak adlandırılan “genocide” (soykırım) dir. Doğal çevrenin yıkılıp yok edilmesinin sonu olan genocide soykırım hareketidir.

13. Hayvan hakları evrensel bildirgesi çerçevesinde hayvanların ölüsüne de saygı gösterilmesi gerekir. Medya aracılığı ile hayvan haklarına yapılan şiddet ve saldırı gösterilmek istense dahi, sinema ve televizyonlarda hayvanların öldürüldüğü şiddet sahneleri yasaklanarak gösterilmemelidir.

14. Hayvan haklarını savunma ve koruma ile ilgili kuruluşlar, devletlerin hükümetleri düzeyinde temsil olunmalı; insan dışı hayvanların hakları da tıpkı insanların hakları gibi yasalar yoluyla güvence altına alınarak korunmalıdır.³²

Verilen bilgiler değerlendirildiğinde açıkça görülür ki; yaratılmış varlıkların, yaşamak, barınmak ve beslenmek gibi temel haklara sahip olmak bakımından birbirlerine üstünlüğü yoktur, insanoğlu ekosistem içerisinde yer alan hayvanlara; kasıtlı olarak zarar veremez, işkence edemez ve kişisel çıkarları için hayvanları temel haklarını kullanmaktan mahrum bırakamaz.

Uygulamalı etiğin tartışmalı konuları arasında yer alan (hayvan etiği alanında tartışılan) hayvan hakları konusu, genellikle insanlar tarafından hayvanlara karşı yapılan şiddet eylemleri ve kötü muamelelerin ahlaki olmadığını belirtmek amacıyla kullanılır. Hayvan hakları konusunda, yaşanan tartışmalar, ağırlıklı olarak bu alanın -her ne kadar hayvan etiği alanı, uygulamalı felsefe disiplinleri arasında olsa da- daha çok teorik olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Teorik olarak ele alınan bu konunun önemi insanlar tarafından yeterince kavranamamakta ve caydırıcı cezalar yoluyla, yaptırımlar uygulanamamaktadır. Doğal çevre içerisinde bulunan dengenin sağlanması ve düzenin korunması, en temelde hayvan haklarını korumak ile mümkün olacaktır. Hayvan haklarının savunulması, doğal düzen içerisinde insanların da lehine olan bir durumdur, insanoğlunun neslinin devamı ve sağlıklı bir hayat sürmesi için ekosistem içerisinde ki dengenin korunması elzemdir.³³

Hayvan hakları konusunun ağırlıklı olarak zihinsel planda ele alınması; kişi, kurum ve otoritelerce gerekli yaptırımların uygulanmaması insanoğlunun kaynaklık ettiği bir sorundur. İnsanların mekanist doğa anlayışına sahip olmaları, hayvan hakları ile ilgili

³² Y. Ergün, ‘‘Hayvan Deneylelerinde Etik’’, **Arşiv Kaynak Tarama Dergisi**, 2010, s. 220-235.

³³ H. Yılmaz, 2006, s. 228.

yapılan felsefi sorgulama ve çalışmalara gereken ehemmiyetin verilmemesine neden olmaktadır.

1.3.2. Hayvan Refahı

Hayvan refahı: insanların, hayvanlarla kurdukları ilişkinin boyutlarını ve sınırlarını belirleyen, hayvanlara, merhametle muamele edilmesi gerektiğinin altını çizen bir kavramdır.³⁴ İnsanların hayvanlara karşı belirli sorumlulukları vardır ve onların yaşam haklarını savunup garantiye almak insanoğlunun vazifeleri arasında yer alır. Tarihin tüm dönemlerinde insanoğlu, ekosistemde var olan hayvanların tümüyle yakın ilişki içerisinde olmuştur bu zorunlu ilişki, insanların kendi çıkarları için dahi olsa hayvanların refahını önemsemesini zorunlu kılmıştır. Hayvanların refahının önemsenmesi, doğrudan ya da dolaylı olarak insanların konforunu etkileyen bir durumdur.

Günlük hayatta etkileşim içerisinde olunan hayvanların refahı konusunu profesyonel olarak ele alan, hayvanlar için çalışan meslek grupları, kurum ve kuruluşlar mevcuttur. Veterinerler, hayvan bilimciler, hayvan yetiştiriciler, çiftçiler gibi belirli meslek gruplarının yanı sıra hayvan hakları aktivistleri, sivil toplum kuruluşları, hayvan hakları federasyonları gibi kurumlar tarafından da hayvanların refahı için çalışmalar yapılmaktadır. Hayvan refahı için yapılan çalışmalar arasında yer alan “Brambell Raporu”nda ifade edilen temel özgürlük alanı kriterleri şunlardır: Hayvanların temiz suya ve temiz yiyeceklere ulaşmasını sağlamak, hayvanlar için rahat yaşam alanları oluşturmak, hayvanların; hastalıklar, yaralanmalar ve ağrı gibi durumlardan uzak tutulması, hayvanların zihinsel acılardan ve her türlü korkudan uzaklaştıkları uygun

³⁴ P. Strand, “What is Animal Welfare and why is it important?”

<http://www.naiaonline.org/articles/article/what-is-animal-welfare-and-why-is-it-important#sthash.kl0Wd8cU.dpbs>, (Erişim tarihi: 22.08.2018)

ortamı hazırlamak, hayvanların kendi türleri ile birlikte olabilmeleri, özgürce hareket edebilecekleri alanlar inşa etmek, hayvanların korku ve endişe ve stresten uzak tutulmasıdır.³⁵

Hayvan refahı kavramı, öncelikli olarak hayvanların can güvenliklerini tehlikeye atmayacak şekilde, onların ihtiyaçlarını karşılayacak güvenli ortamların temin edilmesini sağlamanın yanı sıra endüstriyel üretim alanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Hayvanların endüstriyel tesislerde üretildiği koşulların elverişli olması, barınakların; kolay bir şekilde temizlenebilen korunaklı bir sistem içermesi, hayvanların toprak ile temas edebilecekleri ve bedensel ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabilecekleri bir şekilde inşa edilmesi gerekmektedir. Havalandırma olanaklarının yeterli olması, temiz yem ve suyun bulunması, bazı hayvanlar için çayır ve meraların ulaşılabilir olması ve güneşten korunabilecekleri gölgeliklerin olması da üretim tesislerinde dikkat edilmesi gereken başlıca kriterler arasında yer almaktadır. Hayvan refahı kavramı, sokak hayvanlarından, yetiştiriciliği yapılan hayvanlara kadar tüm canlıların yaşam kriterlerini iyileştirmeyi amaçlar.³⁶

Hayvan refahı uygulamalarının yaygınlaşması, dünya genelinde, üreticilerin verimliliğini artırarak üretimin sürdürülebilmesine ve ekonomik anlamda sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleşmesine katkı sağlarken ekolojik düzenin korunmasına yardımcı olur. 1950’li yıllarda “Yeşil Devrim” olarak bilinen bir üretim sisteminin daha fazla verim elde edebilmek adına; hayvanlara acı çektirmesi, zulmetmesi ve üreticilerin, hayvanları kötü yaşam koşullarına maruz bırakması sonucunda, bir tepki olarak *hayvan refahı* kavramı ortaya çıksa da, bu kavram felsefe ve diğer bilim alanı disiplinlerinde, yirminci yüzyıldan itibaren incelenmeye başlanmıştır.

³⁵P. Strand, “What is Animal Welfare and why is it important?”

<http://www.naiaonline.org/articles/article/what-is-animal-welfare-and-why-is-it-important#sthash.kl0Wd8cU.dpbs>, (Erişim tarihi: 22.08.2018)

³⁶ M.U. Peker, “Hayvan Refahı Üzerine”, <http://apelasyon.com/Yazi/193-hayvan-refahi-uzerine>, (Erişim tarihi: 22.08.2018)

Hayvan refahı kavramının farklı disiplinlere konu olmasında, yeni hayvancılık uygulamalarının yanı sıra doğal dengenin sağlanmak istenmesi de etkili olmuştur.³⁷ Hayvan refahı kavramını, felsefi düşünme biçimiyle ele aldığımızda, neden hayvan refahına gerek duyuyoruz? Sorusu karşımıza çıkmaktadır, öte yandan her ne kadar hayvan refahı fikri, felsefi sorgulamalardan ve köklerden beslense de, uygulama alanı olarak pozitif bilimlerin çatısı altındadır. Hayvan refahının nasıl sağlanacağı sorusu ise bilimsel düzlemde ele alınan bir faaliyettir, konuyla ilgili uygulamalar ve çözümler için pozitif bilimlerden beslenilmektedir denilebilir.³⁸

Hayvan refahı kavramı, pragmatist bir felsefi görüş olarak yorumlanabilir. Hayvan refahı düşüncesinin vurguladığı temel düşünce; hayvanlara acı çektirmemek, zulmetmemek ve bir takım hazları tecrübe edebilmelerini sınırlandırmamanın gerekliliği üzerinedir. Burada hayvanların tecrübe edeceği hazlardan kasıt, yaşam alanlarının uygunluğu, verilen gıdaların yeterliliği gibi önemli konulardır. Örneğin; AB’de çiftlik hayvanları ile ilgili refah düzenlemelerine göre, kafesler belirli bir sayıdan daha fazla üst üste konulamaz ya da belirli bir santimetrekare aralığından daha dar olamaz yine belirlenen vakitlerde aydınlatma verilmesi gerekir gibi temel düzenleme ve şartlar, hayvan refahını sağlamak içindir.³⁹

Hayvan refahı düşüncesi, hayvanların acı çekmemesi fikri üzerine inşa edildiği için, birçok konu ile yakından ilişki içerisindedir. Bu konuların başında; fiziksel ve psikolojik hayvan deneyleri uygulamaları gelmektedir ancak bu konular ayrı bir başlık altında inceleneceğinden bu bölümde konunun detaylarına girilmeyecektir. Hayvanların kendi doğalarına uygun olarak kısıtlanmadan hareket edebilme özgürlüğüne sahip

³⁷ H. Sert; A. Uzmay, ‘‘Dünya’da Hayvan Refahı Uygulamalarının Ekonomik ve Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi’’, **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2017, s.263-276.

³⁸ T. Savaş; İ.Y. Yurtman; C. Tölü, ‘‘Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış - Nesnel Arayışlar’’, **Hayvansal Üretim Dergisi**, 2009, s. 54-61.

³⁹ E. Arıkan, ‘‘Hayvan Hakları, Hukuk, Örgütlenme’’, <http://dortyuzbes.com/wp-content/uploads/2015/12/Engin-Ar%C4%B1kan-2.-K%C4%B1s%C4%B1m-Hayvan-Haklar%C4%B1-Hukuk-%C3%96rg%C3%BCtenme.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.09.2018)

olmaları ve insanlar tarafından kötü muamele görmemelerini sağlamak amacıyla çeşitli çalışmaların yapılmasında önemli bir rol oynayan hayvan refahı düşüncesi, ulusal ve uluslararası alanlarda yapılan, yasal düzenlemeler ile dünya genelinde yaygınlaşmaktadır.

1.3.3. Hayvan Özgürlüğü

Özgürlük kelimesi; felsefede, ahlakta, hukukta ve siyasette, teolojide farklı kullanımları olan bir sözcüktür. Bu çalışmanın konusu, hayvan özgürlüğü kavramının felsefi düşünce sistemi içerisindeki yeri olduğundan, kelimenin diğer alanlardaki karşılığı ve kullanım şekillerine değinilmeyecektir. Felsefi literatürde özgürlük kelimesinin; zorunluluk karşıtlığı, otarşi, otokrasi, otonomi, otopragi, köle olmayan, kendi isteği ile hareket eden, dış etki olmaksızın kendinden hareket eden ve köle karşıtlığı anlamları vardır.⁴⁰

Özgürlük kelimesinin metafiziksel / ontolojik anlamı: bir şeyin kendisi dışındaki bir şey ya da etki ile belirlenmemiş olması halidir. Metafiziksel anlamda eğer evrende her şey önceden belirlenmişse burada zorunluluğun hakimiyetinden bahsedilebilir. Zorunluluk kavramı, bir şeyin öyle olması ve kendiliğinden başka türlü olamaması anlamını taşır. Zorunluluğun evrene tam olarak hakim olmaması durumunda, evrende özgürlüğe bir alan kalıyor demektir. Modern doğa bilimlerinin ortaya çıktığı, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin artış gösterdiği ve mekanik evren anlayışının hakim olduğu dönemlerde ise özgürlük kavramı, insanoğlu açısından, günümüzde olduğundan çok farklı anlamlara sahipti. Mekanik evren anlayışına göre ise her şey doğa yasaları tarafından belirlendiği

⁴⁰ Ö. Doğan, ‘‘Ahlakta, Hukukta Ve Siyasette Özgürlük Kavramı Üstüne’’, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 2014, s. 87-94.

için doğanın bir parçası olan insan, kendi iradesi ve seçimleri olamayacağından özgür değildir denebilir.⁴¹

İnsanların, özgür olarak algılanmadığı böyle bir dönemde, hayvan özgürlüğü düşüncesi elbette teorik düzeyde dahi zihinlerimizde kendine yer bulamamıştır. Hayvan özgürlüğü düşüncesi, insanların doğaya ve ekolojiye verdikleri hasarların olumsuz sonuçlarıyla yüzleşmeye başladıkları modern dönemlerde, felsefi düşünce sistemi ve diğer bilim alanlarında kendisine yer bulmuştur. Hayvan özgürlüğü kavramı, hayvanların her türlü işkence, tutsaklık ve kısıtlamalardan uzaklaşması olarak tanımlanır. Özgürlük kelimesi, Türkçe manası ile herhangi bir şarta, kısıtlanmaya, zorlamaya bağlı olmaksızın serbest bir şekilde düşünme ve davranma, anlamına gelmektedir.⁴²

Peter Singer'in, 1975 yılında yayımlayarak hayvan hakları hareketlerine dikkat çektiği *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı ile birlikte hayvan özgürlüğü kavramı, eserin yayımlandığı ülkeler başta olmak üzere dünya genelinde dikkat çekmiş ve bu konuda yapılan çalışmaların sayısı önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Hayvan özgürleşmesi hareketinin en önemli savunucularından olan Singer, konu ile alakalı olarak kitabında; hayvan özgürleşmesi fikrinin sadece Batı'ya özgü bir hareket olmadığını insanların birçoğunun hayvan özgürlüğü ile ilgili dile getirilen düşünceleri tüm toplumların kabul edemeyeceğini savunduğunu ancak belli başlı etik ve dini geleneklerin çoğunda, hayvan özgürlüğü düşüncesinin geniş bir yere sahip olduğunu söyler.⁴³

Verilen bilgiler ışığında, hayvan özgürlüğü düşüncesinin; insanların, insan dışı hayvanlara yaptıkları kötü muamelelere karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Hayvan özgürlüğü kavramı, hayvanların özgür olduğu düşüncesine dayanır, hayvanlara

⁴¹ Doğan, a.g.m., s. 87-94.

⁴² D.B. Tatar, "Hayvanların Korunmasına Dair Görüşlere Eleştirel Bir Bakış", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2016, s. 297-329.

⁴³ P. Singer, 2005, s. 11-12.

yapılan muamelelerin etik bir yaklaşım belirlenerek yapılmasını ve bu konuda dünya çapında ses getiren işlevsel değişikliklerin olması gerektiğini savunur.

1.3.4. Hayvan Menfaatleri, Eşitlik ve Adalet İlkesi

Eşitlik kavramı, farklı disiplinlerdeki tanımlamalarına bakıldığında ağırlıklı olarak insanoğlu için kullanılır ve hak ile ilişkilendirilen bu kavram bireylerin kendi aralarındaki ilişkiyi sosyal yaşam normları çerçevesinde tanımlar. Örneğin ahlakta eşitlik kavramı: insanın sadece insan olma sıfatı ile eşit haklara sahip olması olarak tanımlanır.⁴⁴ Anayasamızda eşitlik kavramı yalnızca insanlar için tanımlanmış ve sınırları belirlenmiş olsa da, Hayvanları Koruma Kanunu'nun 4. Maddesinin a bendine göre: *Bütün hayvanlar eşit doğar ve bu Kanun hükümleri çerçevesinde yaşama hakkına sahiptir.*⁴⁵

Hayvan menfaatleri göz önüne alındığında eşitlik kavramı hayvanlar için, öncelikle yaşam hakkı ile ilişkilendirilir. Hayvanların yaşam hakkının savunucusu ve koruyucusu elbette insanoğlu olmak durumundadır. Modern faydacı ahlak görüşünün (utilitarianism) kurucusu olarak bilinen Jeremy Bentham, çıkarların eşit gözetilmesi prensibinin bizim türümüz dışında kalan canlılara da uygulanabileceğini söyler. Bentham, 1789 yılında kaleme aldığı bir yazısında, türlerin ayrımının devam ettiğini çok fazla türün kölelik mezhebi altında değerlendirildiğini görmenin üzücü olduğunu ifade eder.⁴⁶

⁴⁴ A. Ayhan, "Eşitlik İlkesi ve Tarihçesi Türkiye'de Kadın Erkek Eşitliği ve Eşitsizliği", **Hukuk Gündemi**, 2009, s. 45-51.

⁴⁵ "Hayvanları Koruma Kanunu", <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5199.html> (Erişim Tarihi: 27.08.2018)

⁴⁶ "Animal Rights; A History Jeremy Bentham", http://think-differently-about-sheep.com/Animal_rights_a_History_Jeremy_Bentham.htm (Erişim Tarihi: 28.08.2018)

İngiltere’de bu zihniyetle oluşturulmuş, hayvanların en aşağı ırk olarak görüldüğünü kabul eden yasalar vardır. Bentham’a göre bir gün hayvanlar da kendi rızaları dışında ellerinden alınan haklarını alabilirler. Bentham, canlılardaki bacak sayısının, derideki vilositenin (vilüslülük) veya kuyruk sokumu kemiğinin bitiş yerinin, duyarlı bir canlının benzer muameleyi görmesi için eşit ölçüde yetersiz sebepler olduğu bir gün anlaşılabilir der. Filozof, hayvanların insanlardan farklı olduğunu kabul ettiğimiz durumlarda dahi üzerinde düşümemiz gereken soruların farklı olduğunu söyler. Bentham, hayvanlar akıl yürütebiliyorlar mı? Konuşabiliyorlar mı? Vb. soruları sormak yerine, insan dışı hayvanların acı hissedip hissetmedikleri meselesi üzerinde düşünülmesi gerektiğini ifade eder ve hayvanlar acı hissedebiliyorlar mı? Sorusunun, diğer sorulardan daha önemli olduğunu belirtir. Bentham, canlıların acıyı hissedip hissetmedikleri meselesini çıkarların eşit olarak gözetilmesi ilkesi ile bağdaştırır.⁴⁷

Hayvanların haklarını savunan ve hayvan eşitliği konusundaki fikirleri ile ön plana çıkan düşünür Singer, *Practical Ethics* (Pratik Etik) isimli kitabında, insanların eşit olduğu düşüncesinin, çıkarların eşit olarak gözetilmesi prensibinden hareketle ortaya çıktığını ve bu ilkenin yalnızca insanlar için geçerli olmadığını savunur. Eşitlik ilkesi savını, kendi türümüzün ötesine götürmeyi amaçlayan Singer, eşit olarak gözetilme prensibinin, başkalarının görünüşlerine veya sahip oldukları diğer özelliklere bağlı olmaması gerektiğini söyler. Bir insanın bizim ırkımızdan olmaması ya da daha az zeki olması gibi durumlar o kişiyi sömürme hakkını bize vermediği gibi onların çıkarlarını göz ardı etmemiz ahlaki bir ilke olarak kabul görmez. Singer, ırk, cinsiyet ya da acı çeken canlının hangi türe ait olduğuna bakılmaksızın acı ve acı çektirmenin önlenmesi gerektiğini savunur ve bir varlığın çektiği acıyı dikkate almamanın herhangi bir ahlaki gerekçesi olamayacağını ifade eder.⁴⁸ Burada, eşitlik ilkesi farklı türlerin çıkarları

⁴⁷ “Animal Rights; A History Jeremy Bentham”, http://think-differently-about-sheep.com/Animal_rights_a_History_Jeremy_Bentham.htm (Erişim Tarihi: 28.08.2018)

⁴⁸ P. Singer, *Practical Ethics*, 2nd. Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 55-58.

gözetilerek ele alınıp incelendiğinden, çalışmanın türcülük ile ilgili bölümünde daha detaylı olarak ele alınacaktır. Hayvanlar için adalet ilkesi prensibini ele alacak olursak; adalet, insan ilişkilerini ve kainatın düzenini anlatırken referans gösterdiğimiz, günlük hayatta sıkça kullandığımız kavramlar arasında yer alır. Arapça bir kelime olan adalet sözcüğü ‘adl’ kökünden türemiştir ve her şeyi her ilişkiyi yerli yerine koyma, anlamına gelir. Hak ile eş anlamlı olarak kullanılan bu adalet kavramı zulmün, haksızlığın ve hainliğin olmadığı yerlerde bulunur.⁴⁹

Jay Shooster “Justice for All: Including Animal Rights in Social Justice Activism” (Herkes için Adalet: Sosyal Adalet Aktivizmine Hayvan Haklarının Dahil Edilmesi) adlı makalesine, sadece üç haftalıkken alınan ve birkaç ay sonra hayatının geri kalanını geçireceği, güneş ışığı almayan demirden bir kafese konulan Sasha’nın örnek hikayesini anlatarak başlar. Sasha betondan ve demirden oluşan hapisanesinde henüz ergenliğe yeni girmişken hamile kalması için zorlanır ve defalarca doğum yaptırılır. Yıllar süren hapisten sonra Sasha artık işe yaramadığı için yine zulme uğrayarak yalnız bir şekilde, insanlar tarafından öldürülür. Bu makalede, hikayenin gerçek olup olmadığı üzerinde durmayan yazarın dikkat çekmek istediği nokta; Sasha’nın ölümünden sonra da acılarının sona ermemesi, etinin insanlar arasında paylaşılarak yenmesi ve bu durumun ahlakiliğidir. Shooster, Sasha’nın etini paylaşanların, yıllarını zulümle mücadeleye ayıran sosyal adalet savunucuları olduğunun altını çizer ve Sasha’nın insan değil sadece bir domuz olduğu için yani farklı bir türden olduğu için uğradığı zulmün kabul edilemez olduğunu, sosyal adaletin, tüm türleri kapsayan bir alan olduğunu savunur.⁵⁰

Sasha, insan türünün bir üyesi olmadığı için acı çektiği bir hayata mahkum edilmiştir fakat bir hayvan olduğundan, acı çekmesinde ya da kötü muamele görmesinde insanlar

⁴⁹ B. Kılınç, “Kendi Kendini Açıklayan Bir Kavram: Adalet”, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler**, (ed.) Muharrem Balcı, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 2013, C.IV, s. 29-49.

⁵⁰J. Shooster, “Rights In Social Justice Activism”, https://socialchangenyu.com/wp-content/uploads/2015/10/shooster-article-final_pdf_10-15-15.pdf (Erişim Tarihi: 28.08.2018)

açısından herhangi bir sorun yoktur. Bu bakış açısı insanoğlunun hayvanlara yapılan kötü muamelelere karşı geliştirdiği bir tutumdur. Sosyal adalet hakları aktivisti olan Jay Shooster, makalede anlatılan hikayenin sadece bir zulüm, acı çekme ya da haksızlığa uğrama hikayesi olmadığını belirtir. Asıl anlatılmak istenen, sosyal adalet değerlerinin hayvan hakları için de geçerli olduğunun benimsenmesidir. Türler arası ayrımcılığı keyfi bir muhalefet olarak gören Shooster, türçülüğü reddettiğimiz takdirde insanoğlunun ayrıcalıklı ahlaki statüsünü korumak için bir neden olmayacağını söyler. Örneğin Sasha, öldürüldüğünde birileri için öğle yemeği olacaktır ancak burada insanları haklı çıkarabileceğimiz hiçbir spesifik ahlaki ilgi özelliği yoktur. Yazara göre, tarih boyunca insanlar; akıl sahibi olmak, sanatsal faaliyetlerde bulunmak, ahlaki özelliklere sahip olmak gibi durumları ayrıcalık olarak tanımlamışlardır ancak bunların yaşam hakkını belirleme ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Örneğin, bulmaca çözebilen ya da çok zor matematik problemlerini çözebilen kişilerin, zihinsel engelli insanlara nazaran daha fazla yaşamayı hak ettiğini söylememiz, ahlaki açıdan uygun değildir. Eğer ayrımcılığa karşı bu denli ciddi bir pozisyon alacak olursak, hayvanlar için de aynı adalet duygusuna sahip olmamız ve hayvanların maruz kaldıkları kötü muameleleri görmezlikten gelmememiz gerekir.⁵¹

Hayvanlar için adalet kavramının ve mücadelesinin modern zamanların toplumsal hareketi olduğuna inanan ve bu düşünceyi aktif bir şekilde savunan hekim Hope Ferdowsian, hayvanların da insanlar gibi savunmasız ve kırılgan canlılar olmalarını bu görüşü için dayanak noktası yapar. Araştırmalar sadece insanlar değil aynı zamanda hayvanların da fiziksel ve zihinsel anlamda acı çekme kapasitesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Fillerin, büyük insansı maymunların, katil balinaların, köpeklerin, kedilerin ve çok fazla sayıdaki diğer canlı türlerinin; depresyon, travma sonrası stres

⁵¹ J. Shooster, "Rights In Social Justice Activism", https://socialchangenyu.com/wp-content/uploads/2015/10/shooster-article-final_pdf_10-15-15.pdf (Erişim Tarihi: 28.08.2018)

bozukluğu, anksiyete ve obsesif kompulsif gibi rahatsızlıklar yaşadığı bilimsel çalışmaların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²

2011 yılında hekim Ferdowsian ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışmada ilaç sanayi ve eğlence sektörü için kullanılan şempanzelerin mental rahatsızlıklar ve travma sonrası stres bozuklukları yaşadıkları açık bir şekilde ortaya koyulmuştur. Araştırma sonuçları ve psikiyatrik rahatsızlıklar yaşayan insanlar üzerinde yapılan çalışma sonuçları karşılaştırıldığında; şempanzelerin, acı çeken ve işkenceye uğramış insanların yaşadığı zihinsel problemlerle benzer problemler yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Hayvanların kendilerini ifade etme becerileri olmadığı için yaşadıkları acının boyutunu bilmek mümkün değildir, insanoğluna kıyasla daha fazla acı çekiyor olma ihtimalleri bulunan hayvanlar, var oldukları koşulları değiştiremezler ve neler yaşadıklarını dahi anlayamazlar. Günümüzde insanlara ve hayvanlara yapılan zulümler farklı kategorilere ayrılrsa da yapılan işkencelerin ortak bir paydada buluştuğunu vurgulayan hayvanlar için adalet hareketleri, dünya genelinde giderek yayılmaya ve önemsenmeye başlamıştır.⁵³

Felsefi literatürde, hayvanların adaletli muameleye değer olduklarının belirlenmesi, onların bir adalet meselesi olarak görüldüğü anlamına gelmese de hayvanların ahlaki planda, adalet kavramının muhatapları olmaları konusunda bir engel yoktur.⁵⁴ Yaratılıştan gelen doğal haklara sahip olan hayvanlara karşı bir üstünlük iddia etmek ve onları adalet ilkesinden mahrum bırakmak akıllı bir varlık olarak tanımlanan insanın hayvanlara bilinçli olarak zulmettiğinin göstergesidir.

⁵² H. Ferdowsian, "Why Justice for Animals Is the Social Movement of Our Time", <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/animal-emotions/201603/why-justice-animals-is-the-social-movement-our-time> (Erişim Tarihi: 29.08.2018)

⁵³ H. Ferdowsian, "Why Justice for Animals Is the Social Movement of Our Time", <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/animal-emotions/201603/why-justice-animals-is-the-social-movement-our-time> (Erişim Tarihi: 29.08.2018)

⁵⁴ R. Garner, *A Theory of Justice for Animals: Animal Rights in a Nonideal World*, New York, Oxford University Press, 2013, s. 2-7. doi: 10.1093/acprof:oso/9780199936311.001.0001

Hayvanlar için adalet kavramı, yapılan kötü muamelelerin önlenmesi için üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Adalet ile zulüm aynı anda aynı yerde bulunamayacağından bu bağlamda konuya hayvan menfaatleri açısından bakacak olursak, insanların kişisel menfaatleri ve çıkarları uğruna hayvanlara zulmetmeleri ahlaki değildir ve adalet ilkesi ile bağdaşmaz.

II. BÖLÜM: PETER SİNGER'DA HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİ

2. PETER SİNGER'IN HAYATI, ETİK YAKLAŞIMI VE HAYVAN HAKLARININ İHLALİ MESELESİ

Etik alanında yaptığı çalışmalarla dünya çapında bir üne sahip olan Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi* kitabının 1975 baskısında önsöz olarak şu sözleri söyler: “Bu kitapta insanların, insan dışı hayvanlara karşı zorbalığı ele alınıyor”.⁵⁵ Singer, uygulamalı etik disiplini açısından ele alındığında önemli bir yere sahip olan hayvan haklarının ihlali meselesini kaleme alırken, derin ve zor analiz edilebilen felsefi bir üslup yerine oldukça anlaşılır bir dil kullanır. Hayvan hakları meselesine felsefi bir nazarla bakan Singer, bu konuda çeşitli sorgulamalar yapmamıza katkı sağlar.

Önceki bölümlerde kavramsal olarak değinilen belli başlı konular, Singer'ın felsefi anlamda hayvan hakları düşüncesini detaylı bir şekilde sorgulamasına ve hayvanların özgürleşmesi ile ilgili bir kitap yazmasında önemli bir rol oynar. Acı çekme kavramı üzerinden hareketle hayvanların maruz kaldıkları fiziksel ve psikolojik deneylerin ahlakiliğini sorgulayan Singer, türler arasındaki ayrımcılık konusunu detaylı bir şekilde ele alır. İnsan hükümrancılığının bir başlık olarak incelendiği eserde; sınıai çiftliklerde hayvanların yaşadıkları zulümlere değinilirken aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak vejetaryen olma düşüncesine de ayrıntılı bir şekilde yer verilir.⁵⁶

Farklı dillere çevirileri yapılan ve dünya genelinde hızla yaygınlaşan hayvan özgürleşmesi hareketinin ilerleyişinden ve vicdanlara hitap etmesinden memnun olan Singer, insan dışı hayvanlarla olan ilişkilerimizi belirlerken etik bir yaklaşıma sahip

⁵⁵ P. Singer, 2005, s. 29.

⁵⁶ Singer, a.g.e., s. 11.

olmamanın, sınıai tarım hareketlerini yaygınlaştırdığını ve yaşamaya elverişli olmayan ortamlarda milyarlarca hayvanın acı çektiğini belirtir. Her geçen gün bu hayvanlara yenilerinin de eklendiğini vurgulayan yazar kitabın Türkçe baskısı için yazdığı önsözde; hayvanlara olan yaklaşımımızda etik bir yaklaşım belirlenmesinin önemini ve dünya genelinde geniş çaplı bir değişikliğe gidilmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁷

Bilimsel araştırmaların artmasının, sanayileşmiş ülkelerdeki hayvan sömürgeciliğini artırdığına ilişkin bilgi veren Singer, bu araştırmaların hayvan deneylerini de artırdığını ifade eder. Ülkelerin refah seviyesi arttıkça et tüketiminin de buna paralel olarak arttığını belirten yazar bu durumun sağlıklı olmayan sınıai üretim tesislerinde daha fazla hayvan yetiştirmeye sebebiyet verdiğinin altını çizerek, çevre tahribatından ve bu şartlar altında elde edilen etlerin, insan sağlığına olan olumsuz etkilerinden de bahseder. Peter Singer, önceki bölümlerde de dile getirildiği gibi hayvanların daha fazla acı çekmesi ve hayvanlarla olan ilişkilerimizi düzenleyen etik ilkelerin yetersiz olması konularına daha fazla eğilir ve *Hayvan Özgürleşmesi* kitabını, bu fikirler bağlamında okuyucuların takdirine sunar.⁵⁸

Amsterdam Sözleşmesi kararına göre “hissetme yetisine sahip varlıklar” olarak görülürler.⁵⁹ Dünya genelinde kolaylıkla alınıp satılabilen ve sahip olunabilen bir nesne konumunda görülen hayvanların durumu ve hayvan hakları konusunun ele alınışı, Amerika Birleşik Devletlerinde, Avrupa Birliğine nazaran daha fazla geri kalmış bir durumdadır. Bu durumun nedenini, Amerika Birleşik Devletlerinde var olan siyasi düzenin daha fazla yozlaşmış olmasına ve kamuoyunun hayvan hakları konusuna yeterince dikkat çekememesine bağlayan Singer, hayvan araştırmalarının milyonlarca

⁵⁷ P. Singer, 2005, s. 11.

⁵⁸ Singer, a.g.e., s. 12-13.

⁵⁹ Singer, a.g.e., s. 18-19.

dolarlık dev bir endüstri olduğunu bu nedenle hayvan aktivistlerinin konuya dikkat çekme konusunda zorluk çektiklerini ifade eder.⁶⁰

Kitabın ilerleyen bölümlerinde türler arasındaki ayrımcılığa değinen ve okuyucuları vejetaryen bir yaşam tarzına davet eden Singer, türçülüğün uygulamadaki karşılığını gözler önüne sermek için; avcılık, kürk endüstrisi, rodeoların durumu, hayvanat bahçelerinde yaşanan haksızlıklar, sirkler ve ev hayvanlarının maruz kaldığı kötü muameleye değinmek yerine, deneyler ve gıda üretimi gibi iki temel konu üzerine yoğunlaşarak argümanını etkin bir biçimde savunmaya çalışır.⁶¹ Burada bahsedilen türçülük kavramı: hayvanların özsel bir değere sahip olan failerin oluşturduğu ahlak cemaatinin bir mensubu olmadığını iddia eden ve bundan dolayı hayvanların, insanlar tarafından gösterilecek herhangi bir ahlaki ilgiye konu olamayacaklarını savunan insan merkezli yaklaşımı ifade eder.⁶²

2.1. Hayvan Haklarının İhlal Edilmesi ve Türlerin Eşitliği İlkesi

Singer, hayvan hakları konusunu savunurken esas olarak anlatmak istediği ilkenin, hayvanların çektiği acı ve mutsuzluğun giderilmesi olduğunu belirtir ve türler arası ayrımcılığa karşı olduğunu, bizim türümüzden varlıklar olmadıkları için onlara gereksiz yere acı çektirmenin yanlış olduğunu söyler. Hayvanların, insanlar tarafından gaddarca sömürüldüğünün altını çizen düşünür, hayvanlara hissetme yetisine sahip olan, bağımsız varlıklar olarak davranılması gerektiğinin önemli olduğunu vurgular.⁶³

Bütün hayvanların eşit olduğu fikrini savunan Singer, kendi türümüz arasında var olan eşitlik ilkesini ahlaki bir temel olarak kabul ettiğimiz gibi, kendi türümüz dışındaki

⁶⁰ P. Singer, 2005, s. 18-19.

⁶¹ Singer, a.g.e., s. 25.

⁶² A. Cevizci, 2013, s. 147.

⁶³ Singer, a.g.e., s. 30-31.

insan olmayan hayvanlarla da böyle bir ahlaki ilişki geliştirebileceğimizi iddia eder. Bu önerinin ilk aşamada tuhaf karşılanabileceğinin farkında olan yazar, günümüz dünyasında kadın haklarının ve siyahi insanların durumunu ahlaki ve politik düzeyde tartışmakta olduğumuzu söyler ve hayvan hakları konusunun neden, bu kadar ciddi ve önemli meseleler arasında yer almadığını sorgular. Singer bu konunun tartışılan diğer konulardan farklı olduğunun bilincinde olduğunu fakat eşitlikten bahseden insanların, hayvanlar söz konusu olduğunda, eşitlik fikrini neden reddettiklerini sorar.⁶⁴

Farklı türlerin eşitliği meselesini, eşit muamele görmeye değil de canlıların eşit şekilde önemsenmesi düşüncesine dayandıran Singer, insanlar ve hayvanlar arasında yaratılıştan gelen belli başlı farklılıkların var olduğunu inkar etmez. Kadınlar ve erkekler arasında geçmişten beri var olan cinsiyetçilik meselesini ve siyahi insanların durumunu örnek veren yazar; kadınlar, erkekler, siyahi insanlar ve haksızlığa maruz kalan diğer grupları temel eşitlik prensibi kategorisi içinde değerlendiriyor ve haklarını savunmak için çalışmalar yapıyorsak, hayvanların da bir canlı türü olarak bu eşitlik ilkesinden mahrum kalmaması gerektiğini ifade eder.⁶⁵

Singer, türlerin eşitliği prensibini açıklarken, insanların aynı türün fertleri olmalarına rağmen birbirlerinden çok farklı özelliklere sahip olduklarını, ahlaki ve zihinsel yeteneklerinin yanı sıra acı ve haz duyma kapasitelerinin de çok farklı olduğunu belirtir. Eşitlik ilkesi prensibini, farklı ırka ve cinsiyete mensup olan kişileri denk saymak için kullanabileceğimizi belirten düşünür, bireysel olarak farklı olsalar dahi bütün ırkların ve cinsiyetlerin eşit olduğunu savunur. Bir insanın kadın olması ya da siyah ten rengine

⁶⁴ P. Singer, ‘‘Equality for Animals?’’, <https://www.utilitarian.net/singer/by/1979----.htm>, (Erişim Tarihi: 31.08.2018)

⁶⁵ P. Singer, 2005, s. 38-39.

sahip olması o kişinin bilişsel yetenekleri hakkında bize bir fikir vermez bu bağlamda ırkçılık ve cinsiyetçilik düşüncesi eşitlik ilkesi prensibi ile bağdaşmaz.⁶⁶

Singer, “Eşitlik, bir olgunun ifadesi değil, ahlaksal bir fikirdir” der. Canlılar arasında fiilen bir eşitlik olması durumundan bahsetmeyen filozofa göre eşitlik talebi; canlılar arasındaki farklılıklardan, zeka seviyelerinden ve ahlak kapasitesi gibi olgulardan bağımsız olarak değerlendirilmelidir.⁶⁷ Bu düşünceden hareketle Singer felsefesinde, eşitlik ilkesi prensibinin; canlıların cinsiyetlerine ve ırklarına göre belirlenmediğini söylemek yanlış olmaz ve insan dışı hayvanların da eşitlik ilkesi prensibine dahil olması gerekir. Canlıların çıkarlarını önemseyen Singer, insan ya da hayvan olup olmadığına bakılmaksızın, yaratılmış mahlukatın eşitlik ilkesi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söylerken; ten rengi ve ırk üstünlüğü gibi faktörler nedeniyle insanlara ve hayvanlara zulmedenlerin, diğer türlere karşı önyargılı davrandığını ifade eder. Burada üzerinde durulan temel argüman; bilişsel kapasiteleri ve zekaları, insan dışı hayvanlara göre daha yüksek olan insanların, kendi türleri dışındaki canlıları kişisel çıkarlarına göre sömürüp sömüremeyeceği meselesidir.⁶⁸

Eşitlik ilkesi tüm canlıların menfaatlerini eşit olarak önemser. Eşitlik ilkesinin sınırlarının belirlenmesinde canlıların menfaat sahibi olma durumunu önemseyerek en önemli kriterler arasında sayan Singer, menfaatlerin zevk ve acı çekme kapasitesine sahip olan varlıkların bir özelliği olduğunu öne sürer. Menfaat ilkesi için belirleyici olan ölçüt; acının minimize edilerek hazzın maksimize edilmesidir bu bağlamda canlıların acı çekmesi veya haz duyması mefaaf ilkesine sahip olmalarının ön koşuludur

⁶⁶ Singer, a.g.e., s. 40.

⁶⁷ Singer, a.g.e., s. 41.

⁶⁸ An Argument for Animal Rights and an Analysis of Peter Singer's "Animal Liberation", <https://soapboxie.com/social-issues/An-Analysis-of-Animal-Rights-and-Peter-Singers-Animal-Liberation>, (Erişim Tarihi: 02.09.2018)

denebilir.⁶⁹ Adalet talebi olarak türlerin eşitliği meselesinde; hayvanların eşitliği konusu ele alındığında, hayvanların duyarlı varlıklar oldukları ve geldikleri türlere göre değişiklik gösterebilir de birçoğunun bilişsel kapasiteye sahip olduğu görülmektedir bu nedenle eşitlik ilkesi prensibi hayvanlar açısından yorumlanırken, meselenin ahlaki boyutu da hesaba katılmalıdır ve hayvanlara yapılan gayrimeşru zulümlerin belirlenerek önlenmesi için konunun ciddiyetle ele alınması gerekmektedir.⁷⁰

İnsanların, hayvanlara karşı olan muamelelerinde hakim olan tutarsızlıklar; iç ve dış tutarsızlıklar olarak ikiye ayrılır. Hayvanların maruz kaldığı kötü muamelelere neden olan dış tutarsızlık konularının başında; ideolojik ve kurumsal mekanizmaların neden olduğu sorunlar sayılabilir. İnsanların menfaatlerinin, hayvan menfaatlerine göre daha fazla korunmasına yönelik tasarlanmış yasalar da dış etki tutarsızlıkları arasında sayılabilir. Yasalar, çıkarlar söz konusu olduğunda insanları korur ancak hayvanları korumak için çıkarılan yasaların yetersizliği ve kanuni yaptırımların azlığı, eşitlik ilkesi prensibini ihlal eden etkenler arasında sayılabilir.⁷¹

Hayvanlar için eşitlik ilkesi prensibine karşı olan iç tutarsızlıklar ise insanoğlu ile yakından ilişkilidir. İnsanların yaşadığı fiziksel ve psikolojik acıların, duyarlı hayvanların maruz kaldığı çeşitli deneyler ya da farklı ortamlarda maruz kaldıkları fiziksel ve psikolojik acılara göre daha fazla olduğunu savunmak bu tutarsızlık türüne örnek olarak verilebilir.⁷² İnsan ve insan dışı hayvanların acıları kıyaslandığında, hayvanların daha az acı çektiği ya da acı çekmediği düşüncesine dayanarak onlara eziyet etmek ahlaki olarak yanlıştır. Her ne kadar Singer'ın eşitlik ilkesi teorisi insanlara ve hayvanlara aynı ölçüde eşit davranmak gibi bir çıkarımda bulunmaya sebep olmasa

⁶⁹ An Argument for Animal Rights and an Analysis of Peter Singer's "Animal Liberation", <https://soapboxie.com/social-issues/An-Analysis-of-Animal-Rights-and-Peter-Singers-Animal-Liberation>, (Erişim Tarihi: 02.09.2018)

⁷⁰ S. O'Sullivan, **Animals, Equality and Democracy**, The Palgrave Macmillan Animal Ethics Series, Palgrave Macmillan UK, 2011., s. 8-10. doi:10.1057/97802303 9186

⁷¹ O'Sullivan, a.g.e., s. 10.

⁷² O'Sullivan, a.g.e., s. 14.

da, bir hayvanın hayatını etkileyecek bir eylem gerçekleştirildiğinde, eylemin ahlaki olarak uygulanabilir olması gerekir.⁷³

Hayvanların hiçbir şekilde acı çekme kapasitesine sahip olmadığını savunan, onların duysal ve bilişsel olarak herhangi bir zihinsel yaşama sahip olmadığını söyleyen ve hayvanları bilinçsiz otomatlar olarak gören bir düşüncenin, bugün geçerliliğini yitirdiği apaçık bir şekilde ortaya konulmuştur. Örneğin; anestezi işlemi uygulanmayan bir hayvanın karnına bıçak saplandığında acı hissederek tepki gösterdiği inkar edilemez bir gerçektir. Singer, başka bir canlının acı çekip çekmediğinden nasıl emin olabileceğimizi sorgular ve acının bir bilinç durumu olduğunu ifade eder. Acı çekme durumunu zihinsel bir olay olarak yorumlayan yazar, acı çekerken gösterdiğimiz tepkilerin acının kendisi olmadığını ve insan dışı hayvanların, acıyı hissettiğini dışı vurdukları tepkiler sayesinde anlayabileceğimizi söyler.⁷⁴

Bizim dışımızdaki diğer insanların acı çektiğine dair inancımız hepimizin benzer duygular yaşamamıza neden olacak bir sinir sistemine sahip olmamızdan kaynaklanmaktadır. Bu durumda, insan dışı hayvanların acı çekmediğine dair gerekçelerimiz nelerdir? İnsanların acı çektiğini düşünmemize neden olacak dışsal gösterimlerin çok büyük bir kısmına, insan dışı hayvanların da benzer tepkiler verdikleri görülür. Dışsal gösterimler arasında; kasılma, sesler çıkarma, acı çekilen ortamdan kaçmak isteme ve korku gibi durumlar sayılabilir.⁷⁵

Hayvanların sinir sistemlerinin de, insanların sinir sistemine benzer olduğu bilimsel çalışmalarca ispatlanmıştır. Bu durumda; farklı bir türün mensubu olsa da insanlarla benzer bir sinir sistemine sahip olan ve acıdan kaçmak için neredeyse aynı fizyolojik

⁷³ O'Sullivan , a.g.e., s. 14.

⁷⁴ P. Singer, 2005, s. 47-48.

⁷⁵ Singer, a.g.e., s. 49.

tepkileri gösteren insan dışı hayvanların, acı çekmediğini söylemek için kesin olarak ispatlanmış bilimsel bir veri yoktur denebilir.⁷⁶

Omurgalı canlılarda sinir sistemi; merkezi sinir sistemi ve periferik sinir sistemi olarak ikiye ayrılır. Duyu, motor ve intör nöronlarından oluşan bu yapılar merkezi sinir sisteminin bir nevi “komuta merkezi” olarak adlandırılmasında söz sahibidir. Hayvanların fizyolojik yapıları karmaşık hale geldikçe sinir sistemi oluşumu ihtiyacı artar. Sinir sistemini oluşturan etmenler; lifler, ipçikleri içeren sinir uzantıları, sinir hücreleri, birbirine bağlı sinir hücreleri kabloları ve bu sistemi idare eden koordinasyon merkezidir. Bu sistem; iskelet kasları üzerinde öncelikli bir etkiye sahip olan somatik sinir sistemi ve istemsiz olarak oluşan, baskılayıcı sempatik ve parasempatik tepkileri düzenleyen otonom sinir sisteminden oluşur.⁷⁷

Singer, menfaatlerin eşit olarak gözetilmesi konusunda, insan eylemlerinden etkilenen hayvanların, insanoğlu ile benzeyen çıkarlarına eşit derecede ağırlık vermek gerektiğini söyler. Örneğin; Singer için, bir akşam yemeğinde et siparişi vermek kendi çıkarlarımızı kesilecek olan hayvanın çıkarlarının önüne koymak demektir. Burada kesilecek olan hayvanla, insan arasında kategorik bir ayırmadan bahsedemeyiz bu nedenle, hayvanın çekeceği acıyı ve bizim et yerken alacağımız hazzı, menfaatlerin eşitliği ilkesi prensibine göre değerlendirmemiz gerekmektedir. Eti servis edilecek olan hayvan ve eti yemek üzere bekleyen insanoğlu da benzer hissetme yetilerine sahiptir.⁷⁸

Singer, insanların; hayvanın çekeceği acıdan daha büyük bir haz alabilecekleri bir durumda et siparişi verebileceklerini söyler, eğer et yerken duyulacak haz hayvanın çekeceği acıdan daha az ise, et siparişi vermeye gerek olmadığını söyler. Singer’a göre

⁷⁶ P. Singer, 2005, s. 49.

⁷⁷ Y. Mater, “Sinir Sistemi”,

http://anibal.gyte.edu.tr/hebe/AbiDrive/71167157/w/Storage/217_2010_2_112_71167157/Downloads/sinir-sistemi.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2018)

⁷⁸ E. Eryılmaz, “Uygulamalı Etik: Seküler ve Faydacı Yaklaşım”, *İş Ahlakı Dergisi*, 2016, C.9, S.1, s. 155-157. doi: 10.12711/tjbe.2016.9.0011R

bitkilerin sinir sistemi olmadığı için hayvanlar gibi hissetme yetileri de yoktur, sebze siparişi vermek, böyle bir durumda menfaatlerin eşitliği prensibine daha uygundur.⁷⁹ İnsanlar ve hayvanlar fizyolojik ve anatomik olarak farklı görünebilirler ancak birbirlerine oldukça benzerdirler. Kalp, akciğer, beyin vb. birçok organ; fareler, maymunlar, kediler ve köpekler gibi birçok hayvanda ortaktır. Hayvanlarda tıpkı insanlar gibi; solunum, sindirim ve sinir sistemi gibi organ sistemlerine sahiptirler.⁸⁰ Bilimsel araştırma verileri, insanlar ve insan dışı hayvanların acı çekme kapasiteleri bakımından büyük ölçüde benzerlikler gösterdiğini gözler önüne sermektedir. Çalışmanın sonraki bölümünde, Peter Singer'ın düşüncelerini temellendirmek için yararlandığı ve geliştirdiği faydacı ahlak görüşü ele alınacaktır.

2.2. Faydacı Ahlak Görüşü

Felsefi düşünce sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan faydacılık (utilitarianism) görüşü, 18. yüzyılda Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından geliştirilerek sistemleştirilmiştir. Hukuk, siyaset, ekonomi gibi alanlarda büyük bir etkiye sahip olan faydacılık teorisi, ahlak alanında da başvurulan etik görüşler arasında yer almaktadır. Faydacılık görüşü, felsefe alanında ilkçağdan beri tartışılan; doğru, yanlış, iyi ve kötü kavramları arasında ahlaki bir seçim yapacak olan insanlara, hangisinin seçilmesi gerektiği konusunda yol göstermektedir.⁸¹

Faydacılık, kişilerin seçtikleri eylemlerde faydayı gözetmeleri prensibine dayanan bir etik teorisidir. Bir eylemin ahlaki olarak değerlendirildiğinde doğru bir eylem olarak kabul edilebilmesi, yapılan fiilden etkilenecek kişiler için alternatif olan diğer

⁷⁹ Eryılmaz, 2016, s. 155-157.

⁸⁰ T. İde, "Deney Hayvanları Anatomisi Deney Modeli İçin Uygun Hayvan Seçimi"

<https://www.turkcer.org.tr/files/files/anatomi-hayvan-modelleri-Tayfun-IDE-o.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.09.2018)

⁸¹ M. Aydın, 2013, "John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XV, S.28, s. 143-167.

eylemlerin sonuçlarına nazaran en fazla faydayı sağlaması ilkesine göre belirlenir. Faydacılık teorisinin temelinde, hazzın iyi olduğu düşüncesi yer alır. Fayda ilkesi, mümkün olan en yüksek sayıda insanın, mümkün olan en fazla sayıdaki mutluluğu prensibine dayanır.⁸²

En üstün iyinin ve hazzın mutluluk olduğuna işaret eden teori, eylemde bulunurken tüm bireylerin çıkarlarını eşit olarak korumayı hedefler, bu bağlamda sürekli haz peşinde koşma öğretisinde bulunan hedonizm düşüncesinden ayrılır. Herkesin bir sayılmasını talep eden bu düşünce, haz ve acı çekmeyi dikkate alır bu yönüyle Batı dünyasında benimsenmiş bir öğretilerdir. Faydacılık teorisinin önde gelen isimlerinden olan Bentham, fayda kavramının haz ve mutluluk kavramları ile yakından ilişkili olduğunu düşünür. Bir eylemi yaparken hazzın artması ve acı çekmenin önlenmesi faydacılık öğretisinin ilkelerindedir.⁸³ Sonuççu bir teori olan faydacılığa göre, eylemin sonunda bireylerde oluşan haz ya da acıya göre yapılan fiilin iyi veya kötü olduğuna karar verilir. Aynı eylemi deneyimleyen bir başkasının duyularını ölçmek mümkün olmadığından, eylemin iyi ya da kötü oluşuna ancak bireysel tecrübemize göre karar verebiliriz. Eylemin sonucunda haz duyuluyorsa yapılan eylemin iyi olduğu sonucuna varılırken, bireylerde acı duygusu hakimse o eylemin kötü olduğuna karar verilir.⁸⁴ Bentham'a göre; yapılan eylemlerin iyi ya da kötü olduğu hesaplanırken herkes eşit sayılmalı, hiç kimse birden fazla sayılmamalıdır.⁸⁵

Bu bakış açısı faydacılığın eşitlikçi yönünü vurgular. Konuyu hayvan haklarına bakan yönüyle ele alacak olursak; hayvanların, insanlardan bazı ahlaki talepleri vardır ve her

⁸² M. Aydın, a.g.m., s. 143-167.

⁸³ Diş, S. B., ‘‘Bentham Ve Mill’in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi’’, **Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi**, 2017, S.7, s. 80-100. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/temasa/issue/30505/368554>

⁸⁴ B. Mönü, ‘‘Modern Dünyada Mutluluk: John Stuart Mill’in Faydacı Etiği’’, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2015 C.19, S.1, s.23-30. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/ataunisobil/issue/2838/38743>

⁸⁵ R. Billington, **Living Philosophy: An Introduction to Moral Thought**, 3rd Edition, London, Routledge, 2003, s. 128.

talep ahlaki bir hak olarak görülür çünkü doğası gereği tüm canlılar acıdan kaçmak ve haz duygusuna ulaşmak ister. Bentham'a göre; haz ve acı birbirleriyle bağıntılıdır, eşit ölçüde bölünemez ve basit kavramlardır. Haz ve acının bu şekilde ilişki içerisinde olması ve her eylemin sonucunun kesin bir şekilde sınırlarının çizilmiş olmaması Bentham'a göre ahlak bilimini zorunlu kılan etmenler arasındadır.⁸⁶

İnsan dışı hayvanlara, içsel değere sahip varlıklar olduklarını göz ardı ederek yaklaşmak, onların haklarını ihlal etmek demektir. North Carolina State University'de felsefe profesörü olan ve hayvan hakları savunucuları arasında yer alan Tom Regan, dünya genelinde hayvanlara olan bakış açısının genellikle onların insanlara ne kadar fayda sağlayacağı sorusu etrafında şekillendiğini söyler. Regan, hayvanların değerlerinin başkaları için ne tür faydalar sağladıklarına göre belirlendiğini belirtir bu durumda insan dışı hayvanların, kendiliğinden var olan özsel değerleri insanlar tarafından görmezden gelinir ve hayvanların hakları ihlal edilmiş olur.⁸⁷

John Stuart Mill (1806-1873), 19. yüzyılda faydacılık teorisini geliştiren isimlerdendir. Mill en yüksek iyi (summum bonum) olarak nitelendirdiği düşüncenin ahlak felsefesindeki yerini belirlemek ve bu en yüksek iyinin doğasını açıklamak ister. Mill'in mutluluk tanımı, eylemlerin haz sağlaması sonucunda doğru ve iyi olarak adlandırılırken yapılan eylemler acı veriyorsa yanlış ve kötü olarak adlandırılır. Buradan hareketle "hazın varlığı ve acının yokluğunu" mutluluk olarak tanımlamak mümkündür. Mill mutluluğun, canlılar tarafından arzu edilen tek şey olduğunu savunur.⁸⁸ Faydacılık teorisine göre bir eylemin ahlaki açıdan doğru kabul edilebilmesi,

⁸⁶ Mönkü, a.g.m., s. 23-30.

⁸⁷ "Hayvanların Ahlaki Taleplerinin Ahlaki Anlamı",

<https://hayvanozguruluğucevirileri.com/2013/04/27/hayvanların-ahlaki-taleplerinin-ahlaki-anlamı>,
(Erişim Tarihi: 04.09.2018)

⁸⁸ M. Aydın, 2013, s. 143-167.

“eylemden etkilenecek bireyler için alternatif diğer eylemlerden daha fazla fayda üretmesi”⁸⁹ ilkesine bağlıdır.

Bu bağlamda fayda ilkesi, “en yüksek mutluluk ilkesi (the greatest happiness principle)” olarak da adlandırılır. Hazları “yüksek hazlar” ve “alçak hazlar” olarak sınıflandıran Mill, alçak hazların zihinsel olarak çok çaba gerektirmeyen işler olduğunu söylerken, yüksek hazların bilişsel olarak efor sarf ettiğimiz işlerin toplamından meydana geldiğini ve eylemlerden aldığımız hazların bu kategoriye ait olduğunu iddia eder.⁹⁰ Mill, entelektüel bir kategoriye ait olan yüksek hazların, hayvani içgüdüleri tatmin etmekten daha önemli olduğunu söyler.⁹¹

Filozof, “Tatmin olmuş bir domuz olmaktansa, tatmin olmamış bir insan olmak; tatmin olmuş bir aptal olmaktansa, gayri memnun bir Sokrates olmak daha iyidir” der.⁹² Toplumun mutluluğu konusunu ele alan düşünür, burada eşitlik ilkesinin önemine vurgu yaparak, toplumu oluşturan tüm bireylerin mutluluğunun hesaba katılması gerektiğini söyler. Toplumu oluşturan tüm bireylerin eşit olduğunu düşünen Mill, toplumda her bir bireyin eşit olarak kabul edilmemesi durumunda, faydacılık teorisinin işe yaramayacağını düşünür. Mill faydacılık teorisi kapsamında toplumu oluşturan bireyler için mutluluk hesaplaması yaparken, tezini daha ileri bir boyuta taşır ve insan dışındaki duyarlı varlıkların da bu mutluluk hesabına katılması gerektiğini söyler. Bu düşüncesi ile Mill, Bentham’ın herkesin bir olarak sayılması gerektiği ve kimsenin birden fazla sayılmaması gerektiği prensibinin geçerliliğini ifade etmiş olur.⁹³

Singer, *Practical Ethics* (Pratik Etik) isimli kitabında, etik ne değildir? Sorusunun cevabını açıklamaya çalışır ve sınırlarını belirtmeye çalıştığı düşünce tarzının, faydacılık olduğunu söyler. Bentham, Mill ve diğer klasik faydacıların izlediği

⁸⁹ Aydın, a.g.m., s.143-167.

⁹⁰ Aydın, a.g.m., s. 143-167.

⁹¹ S. B. Diş, 2017, s. 80-100.

⁹² R. Billington, 2003, s. 122.

⁹³ Aydın, a.g.m., s. 143-167.

yöntemden farklı bir bakış açısına sahip olduğunu belirten düşünür, tercihe bağlı bir faydacılık metodu geliştirdiğinin altını çizer. Klasik faydacılığı savunan düşünürlerin, hazzı en yükseğe çıkararak acıyı en aza indirmeleri gerektiği düşüncesinin hedonistik bir faydacılık olduğunu iddia eder.⁹⁴ Geliştirdiği tercihe dayalı faydacılık yöntemiyle, faydacılık teorisinin hayvan hakları konusu ile birlikte anılmasına çok önemli katkılar sağlayan Singer, tüm canlılar için menfaatlerin eşitliği prensibini savunduğundan, ayrımcı uygulamalara karşı çıkar. Acı çekme ve haz duyma yetisine sahip olan tüm canlıların hissetme duygusuna da sahip olduğunu belirten filozof, tercihe dayalı faydacılık ilkesi prensibini bu doğrultuda tüm canlıları kapsayacak şekilde ele alır.⁹⁵

Bir canlının acı çekme ya da haz duyma yetilerine bakılarak önemsenmesi gerektiği konusu, Bentham tarafından dile getirilmiştir. Singer'ın geliştirdiği teoriye göre bu yetiler; bir varlığın menfaat sahibi olmasının temel koşullarındandır. Singer'ın tercihe dayalı faydacılık görüşüne göre; canlıların, acıdan kaçması ve hazzın artırılması gerekmektedir. Singer'a göre; bir eylem tercih edildiğinde şayet bir başkasının çıkarlarından daha önemliyse doğrudur ancak tercih edilen eylem bir başkasının menfaatinden daha az önemli ise o eylemin yapılması yanlıştır.⁹⁶ Singer'ın tercihe dayalı faydacılık görüşü; bireysel tercihlerden elde edilen memnuniyetin maksimize edilmesi düşüncesine dayanır.⁹⁷

⁹⁴ P. Singer, 1993, s. 14.

⁹⁵ F. Kaya, **Peter Singer'ın Faydacı Etik Görüşü Çerçevesinde Kürtajın Değerlendirilmesi** (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Hukuk Felsefesi Ve Sosyolojisi) Ana Bilim Dalı, 2014, s. 22-27.

⁹⁶ Kaya, a.g.e., s. 27-28.

⁹⁷ E. Dardenne, "From Jeremy Bentham to Peter Singer", <https://journals.openedition.org/etudes-benthamiennes/pdf/204>, (Erişim Tarihi: 04.09.2018)

2.2.1. Türçülük Problemi

Uygulamalı etik alanında tercihe dayalı faydacılık görüşünü geliştiren Singer, hayvanların bir takım temel haklarının ve özgürlüklerinin insanlar tarafından tehdit edildiğini ve ahlaki açıdan değerlendirildiğinde, bu durumun yanlış olduğunu ifade eder. Kadınlara zarar vermenin erkeklere zarar vermeye kıyasla daha kötü olduğunu düşünmemizin nedeninin, cinsiyetçilik ile bir ilgisi olduğunu söyleyen yazar aynı şekilde, siyahi insanlara kötü davranmanın beyaz insanlara zarar vermeye nazaran daha kabul edilebilir olduğunu düşünmenin de ırkçılık olduğunu belirtir.⁹⁸ İnsan dışı hayvanlara zarar vermenin ve onlara çeşitli şekillerde işkence etmenin bir insana zarar vermeye kıyasla daha normal olduğunu düşünmek, türçülük kategorisinde değerlendirilir ve ahlaken kabul edilemez.⁹⁹ Türçülük, a priori olarak insanların menfaatlerini hayvanların menfaatlerine üstün tutmak olarak kabul edilir, türçülüğü savunanlar için insanlar yalnızca insan oldukları için değer görmeyi hak ederlerken, hayvanların acı çekmesi kabul edilebilir bir şeydir.¹⁰⁰

Kadınlar ve erkekler arasında olduğu gibi siyah tenliler ve beyazlar arasında da önemli bilişsel kapasiteleri kullanabilme becerisi açısından bir fark yoktur. Dili kullanma becerisi, kendini ifade edebilme, duygusal hislere sahip olma, doğrunun ve yanlışın ne olduğunu tartışabilme gibi birçok özellik insanlar için ortaktır, ancak tüm bu konular ele alınıp değerlendirildiğinde insanlar ve insan dışı hayvanlar arasındaki farklılıklar göze çarpmaktadır.¹⁰¹

Singer, hayvan hakları için bilişsel yetenekleri öne sürmenin yanlış olduğunu iddia eder. Bu bakış açısına göre; bebekler, fetüsler, komadaki insanlar, bazı yaşlılar ve zihinsel

⁹⁸ E. Burns, S. Law, **Philosophy for AS and A2**, Oxon OX14 4RN, Routledge, 2004, s. 65.

⁹⁹ E. Burns, S. Law, a.g.e., s. 65.

¹⁰⁰ S. Best, ‘‘Etik İkilimler ve Ahlaki Değer Hiyerarşisi’’,

<https://hayvanozgurlugucevireleri.com/2016/10/02/etik-ikilemler-ve-ahlaki-deger-hiyerarşisi/>
(Erişim Tarihi: 5.09.2018)

¹⁰¹ E. Burns, S. Law, 2004, s. 65.

engelli bireylerin de hak sahibi olmamaları gerekir çünkü, bu kişiler sağlıklı olarak tanımlanan bir insan bilincine sahip değillerdir.¹⁰² Bu konuda çalışmalar yapan Lord Brain, “Diğer insanların zihne sahip olduğunu, ama hayvanların sahip olmadığını söylemek için şahsen bir sebep göremiyorum.... En azından hayvanların ilgi ve faaliyetlerinin bilinç ve duygularla bağlantısının bendekiyle aynı olduğundan şüphem yok ve bunlar da, bilebildiğim kadarıyla aynı derecede aktif olabilir” der.¹⁰³

Singer insanlar ve insan dışı hayvanlarda ortak olan duyarlılık özelliğini, yukarıdaki bilişsel kapasitelerin önüne koyar ve bu farklılıkların türçülük yapmak ve hayvanlara kötü muamele etmek için bir gerekçe olmadıklarını söyler. Bentham’ın da ifade ettiği gibi hayvanlar akıl yürütemezler, konuşamazlar ancak acı çekerler. İnsanlar için acı çekmenin yanlış olduğu düşünülürken, hayvanlar söz konusu olduğunda bu durum neden değişir? Burada kimin acı çektiğinin bir önemi yoktur ve bu konuda faydacı ahlak görüşüne göre hayvanlar ve insanlar, eşit muameleyle tabi tutulmalıdır. Singer’ın burada üzerinde durduğu temel nokta; hissetme yetisine sahip bir canlıya, o canlının hangi türe ait olduğuna bakılmaksızın, acı çektirmemek gerektiği düşüncesinin bir ön kabul olmasıdır.¹⁰⁴

Singer bir hayvan ve insan yaşamı söz konusu olduğunda ve iki canlı arasında bir seçim yapmak gerektiğinde, bilişsel kapasitesi daha yüksek olduğu için bir insan hayatının kurtarılması gerektiğini düşünür. İnsanlar zihinsel kapasitelerini kullanmak açısından daha üstün konumdadırlar ancak bu durum hayvanlarında belirli ölçüde zihinsel kapasiteye sahip olmadıkları ve onları görmezden gelmek gerektiği anlamını

¹⁰² S. Best, “Etik İkilemler ve Ahlaki Değer Hiyerarşisi”,

<https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2016/10/02/etik-ikilemler-ve-ahlaki-deger-hiyerarşisi/>
(Erişim Tarihi: 5.09.2018)

¹⁰³ Brain, 1962: 11; Aktaran: P. Singer, 2005, s. 50.

¹⁰⁴ S. Best, “Etik İkilemler ve Ahlaki Değer Hiyerarşisi”,

<https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2016/10/02/etik-ikilemler-ve-ahlaki-deger-hiyerarşisi/>
(Erişim Tarihi: 5.09.2018)

taşımamaktadır. Singer'a göre mental bir kapasiteye sahip olmak ahlaki bir değer ifade eder.¹⁰⁵

Singer, konuşabilme becerisi hakkında, dil kullanamayan canlıların acı çekmediğini destekleyen veriler olmadığını, bebeklerin ve küçük çocukların da konuşma becerisinden yoksun olduğunu bu durumda onların da acı çekmediğini düşünmemiz gerektiğini söyler. Dili kullanamayan bebeklerin ve küçük çocukların acı çekmeyeceğini düşünmenin insanlar tarafından kabul edilmeyeceğini bu durumda dili kullanma becerisinin, acı çekme meselesinde temel kriterler arasında bulunmadığını ve hayvanların acı çekmediğini iddia etmenin bilimsel ve felsefi boyutta hiçbir gerekçesinin olmadığını belirtir.¹⁰⁶

Bilimsel verilerin de ortaya koyduğu üzere, insanlara kıyasla daha az bilişsel kapasiteye sahip olsalar da hayvanların zihinsel kapasiteden yoksun olduklarını düşünmek ve bu gerekçeye bağlı olarak acı çekmediklerini iddia etmek yanlıştır. İngiliz düşünür Scruton, zihinsel kapasiteye sahip olmanın insan ırkı açısından, bir üstünlük belirtisi olmadığını belirtir. Scruton, bilişsel yetilerin insanlara önemli bir ayrıcalık tanıdığını kabul edersek; bazı hayvanların, bazı insanlar kadar rasyonel, özerk ve kendilerinin farkında olmaları meselesinin, tüm insan dışı hayvanlar için geçerli olduğunu düşünmemize imkan sağlayacağını ifade eder. Filozof, bu düşüncesi ile zihinsel yeteneğe sahip olmanın, tüm insanların temel haklara sahip olması için yeterli sayıldığı ahlak anlayışını eleştirir.¹⁰⁷

Türçülük konusunda, insan dışı hayvanların maruz aldığı kötü muamelelere fiziksel ve psikolojik hayvan deneyleri örnek olarak verilebilir. İnsan sağlığına fayda sağlamak amacıyla yapıldığı iddia edilen deneylerde, hayvanların işkence çekmelerinin sorun

¹⁰⁵ S. Best, "Etik İkilemler ve Ahlaki Değer Hiyerarşisi",

<https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2016/10/02/etik-ikilemler-ve-ahlaki-deger-hiyerarşisi/>
(Erişim Tarihi: 5.09.2018)

¹⁰⁶ P. Singer, 2005, s. 53-54.

¹⁰⁷ A. Özgür, "Hayvanlarla Yaşamı Paylaşmak", *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 2010, C.81, S.2, s.9-13.

olmayacağına inanan, insan merkezli bakış açısına sahip bireyler, bu deneyleri kendi türünün refahı ve devamı için yaptığını inanır ve gerekli olduğunu savunur. Bilimsel gelişmelerin artması ile birlikte, insan dışı hayvanlar daha fazla ayrımcılığa maruz kalmış ve yaşam hakları başta olmak üzere birçok haktan mahrum bırakılmışlardır. Singer, insanların insan dışı hayvanlara karşı çocuk yaşlardan itibaren geliştirdiği tutumların, türçülük faaliyetlerinin ilerlemesinde etkili olduğunu ifade eder.¹⁰⁸

Filozof, çocukken yetiştirilme tarzına bağlı olarak geliştirilen bazı yaklaşımların, çocukların düşüncelerini şekillendirdiğini öne sürer. Örneğin et yemesi için ısrar edilen ve et tüketiminin sağlık için çok faydalı olduğu düşüncesi ile büyütülen çocuklar; ilerleyen yıllarda da, hayvanların insanların beslenmesi için gerekli olduğunu ve dolayısıyla öldürülmelerinde bir sakınca olmadığını düşünürler. Hayvanların çok fazla acı çektiği sınırlı üretim çiftliklerinde ve deney laboratuvarlarında yaşananların, dile getirilmediğini söyleyen yazar, gazete ve televizyon gibi bilgi ve iletişim araçlarının da hayvan hakları konusuna yeterince önem vermediğini ve bu konularda bilinçlendirici yazılı ve görsel yayımlar olmadığını söyler.¹⁰⁹

Singer'ın dikkat çekmeye çalıştığı nokta, insanlar tarafından kasıtlı olarak hayvanlara yapılan kötü muamele ve davranışların bilinçli olarak göz ardı edilmesi ve yeterince önemsenmemesidir. Hayvanların yetiştirildiği ortamların yaşamları için elverişli olmadığını, sağlıksız fabrika ve üretim alanlarının basın organları aracılığı ile dahi dile getirilmemesinin türçülük faaliyetleri arasında olduğunu savunan Singer, zulme karşı sessiz kalma durumunun, insanoğlunun kendi ırkını daha üstün görerek diğer canlıların en temel haklarını geri plana atmış olmasından kaynaklandığını düşünür. Singer'ın hayvan özgürleşmesi hareketini konu alan kitabı, yayımlandığı tarihten itibaren başta ulusal medya olmak üzere zamanla dünya genelinde geniş bir yankı uyandırınca;

¹⁰⁸ P. Singer, 2005, s. 290-293.

¹⁰⁹ Singer, a.g.e., s. 289- 290.

medya, çiftlik hayvanları ve deneyler için kullanılan hayvan araştırmalarının üzerine eğilmeye başlar. Kamuoyu, hayvan özgürleşmesi hareketinin etkisiyle hayvan araştırmaları konusunun üzerine giderek haber yapan medya organları sayesinde bilinçlenerek, çoğu deneyin ve araştırmanın gerekli olmadığının farkına varır.¹¹⁰

Medya organları aracılığı ile halkın, insan dışı hayvanlara yapılan zulümlere karşı farkındalığının arttığını belirten Singer, türçülük yapan insanların hayvan hakları konusunda bilgisiz olduğunu ve konunun önemini kavrayamadıklarını düşünür. Yazar, insanların bilgisizliğin ardına sığınarak hayvanların yaşam koşullarını ve deney laboratuvarlarında maruz kaldıkları, işkenceleri bilmek istemediklerini ve bu zulmün vicdanlarına ağır geldiğini ifade eder. İnsanların hayvan deneylerine ve kötü yaşam koşullarına karşı çıkmamasının aynı türün bir ferdi olmamalarından kaynaklandığını söyleyen Singer, hayvan haklarını savunan kurum ve kuruluşların da zaman içerisinde konuyla ilgili hassasiyetlerini kaybettiklerini ifade eder.¹¹¹

Türçülük, ilk etapta insanların kendi menfaatlerini daha fazla önemsemesinden ve kendi türünden olmayan diğer canlılara karşı ön yargı ile yaklaşmasından kaynaklanır. İnsanların çıkarlara sahip olması aynı zamanda onların ahlaki bir değere sahip olmasındandır fakat ahlaki değere layık olan tek canlı türünün insan olduğunu düşünmek, hayvanlara bilinçli olarak zarar verme konusuna bir açıklık getirmez. Örneğin kasıtlı olarak bir hayvanı ateşte yakan bir insan kendi türünün üyeleri tarafından da (büyük çoğunluğu) kabul görmeyecek ve bu davranışının hatalı olduğu söylenecektir.¹¹²

Singer, hayvanlara karşı yapılan ayrımcılık konusunda yazdığı ve alanının ilk kitaplarından olan *Hayvan Özgürleşmesi* isimli eserinde, türçülük konusunda derin

¹¹⁰ P. Singer, 2005, s. 294.

¹¹¹ Singer, a.g.e., s. 294-295.

¹¹² S. Kagan, "What's Wrong with Speciesism?" (Society for Applied Philosophy Annual Lecture 2015), *Journal of Applied Philosophy*, 2016, C.33, S.1, s. 1-21. doi: 10.1111/japp.12164

felsefi analizler ve konunun dūşünsel arka planını ele almaktan daha çok hayvan deneylerine; işkenceye uğrayan, tecavüz edilen hayvanların durumuna, kimyasal deneyler sonucu görme yetisini kaybeden hayvanlara, uygulanan ağır psikolojik deneylere ve deneylerin sonuçlarına yer verir. Dünya genelinde yaşayan tüm insanlar nezdinde bir farkındalık oluşturması için kaleme alınan eser; insan merkezli türçülük anlayışına karşı çıkararak duyarlı varlıklar olan hayvanların; psikolojik ve fiziksel acılarının sosyal düzlemde son bulmasını ve insanlar tarafından konuya gerekli hassasiyetin gösterilmesini amaçlar. Hayvanların çektiği fiziksel ve zihinsel acıların, insanların yaşadıkları acılara kıyasla daha az ya da daha fazla olduğunun net bir şekilde ifade edilmesi imkansızdır, çünkü yaşanan acıyı belirlemeye yardımcı olan ve kesin sonuçları gösteren ölçüm aletleri yoktur, insanoğlu konu ile ilgili olarak verileri ve araştırma bulgularını değerlendirerek ancak bir tahminde bulunabilir.

2.2.2. Sınai Hayvan Üretim Çiftlikleri

İnsanlar için besin olarak kullanılmak üzere yetiştirilen hayvanların sayısı, kötü muameleye uğrayan diğer hayvanların sayısına kıyasla çok daha fazladır. Kentleşmenin de hızla artması ile birlikte artan besin ihtiyacını karşılamak için kurulan çiftlikler daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere; hayvanların özgürlüğünü kısıtlayan ve yaşamaları için elverişli olmayan alanlardan oluşmaktadır. Şehir hayatında yaşayan insanlar, doğrudan insan dışı hayvanlarla irtibat kurmazlar ve bireyler; yiyecek olarak tükettikleri hayvanların, sınai üretim çiftliklerinde maruz kaldıkları kötü muamelelerden büyük ölçüde habersizlerdir.

Singer, insanoğlunun bu bağlamda diğer türlere karşı yapılan sömürünün bir parçası olduğunu düşünür. Tüketilmek için üretilen hayvanlar, ambalajlanarak marketlerde insanların hizmetine sunulduğundan, bireyler; hazır olarak aldıkları et paketleri ile yaşayan ve acı çeken bir hayvan arasında doğrudan bağlantı kuramazlar ve hayvanların üretim çiftliklerinde maruz kaldıkları işkencelerden haberdar olmazlar. Büyük şirketlerin kontrolünde olan sınıai hayvan çiftlikleri sahipleri, maddi gelire daha fazla odaklanarak, hayvanlara karşı olan sorumluluklarını göz ardı etmişlerdir.¹¹³

İkinci dünya savaşı sonrası maddi anlamda çıkarlarını daha çok önemseyen sınıai hayvan üretim çiftlikleri sahipleri, dar ve sınırlı alanları kapatarak, mümkün olan en fazla sayıda hayvan üretimi yapmaya başlamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan bu üretim çılgınlığı zamanla Büyük Britanya ve diğer ülkelerde de hızla yayılmaya başlamıştır. Sınıai üretim fabrikalarının kurulmasında bilimsel gelişmelerin artması ve hızlı tüketim alışkanlıklarının başlaması etkili olmuştur. Antibiyotiklerin yaygınlaşması ile çeşitli hastalıkların tedavi edilebilmesi ve laboratuvar ortamında yapay D vitamini üretilmesi de, endüstriyel hayvan üretim tesisleri kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ekonomik olarak kalkınmak isteyen devletler, insan dışı hayvanları maddi çıkarlarına ulaşma noktasında birer araç olarak görmüşlerdir.¹¹⁴

Hayvanları, ahlaki bir değere sahip canlılar olarak görmeyen üreticiler, kanun ve yasalarda yer alan boşluklar nedeniyle herhangi bir yaptırıma maruz kalmadan hedefledikleri maksimum kâra rahatlıkla ulaşabilmektedirler. Araştırma verilerine göre sınıai üretim tesisleri, insan dışı hayvanlara diğer kurum ve kuruluşların verdikleri zarardan daha fazla zarar vermektedirler.¹¹⁵ Sınıai hayvan yetiştiriciliği endüstrisinin var olmasının temel nedeni insanlar için besin üretmektir. İnsan nüfusunun artması ile

¹¹³ P. Singer, 2005, s. 147-149.

¹¹⁴ DeGrazia, David, **Hayvan Hakları**, Hakan Gür (Çev.), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s.109-110.

¹¹⁵ D. DeGrazia, 2006, s.109-110.

birlikte tüketilmek istenen et miktarı da artış göstermekte ve bu nedenle daha fazla hayvan sağlıksız koşullarda acı çekerek öldürülmekte ve ambalajlanarak marketlerdeki yerlerini almaktadırlar. Günümüzde gelişmiş toplumlarda kesilen etlerin, insanların ihtiyaç duyabileceği miktardan çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Gereğinden fazla et üretimi, bireylerin tüketim taleplerine bağlıdır.¹¹⁶

George Washington Üniversitesinde felsefe profesörü olarak çalışan ve hayvan hakları savunucuları arasında yer alan David DeGrazia, tüketicilerin sınıai üretim çiftliklerinde üretilen hayvanların etlerine ihtiyaç duymadıklarını iddia eder. Konuyu ahlaksal bir düzlemde değerlendiren düşünür, hayvanlara yapılan zulmün gerekli olduğunu savunmanın hiçbir ahlaki gerekçesi olamayacağını öne sürer. İnsanoğlunun sağlıklı bir şekilde yaşamını devam ettirmesi için et tüketimine ihtiyacı olmadığını ifade eden DeGrazia, bireylerin yalnızca lezzetli buldukları için haz almak amacıyla et tükettiklerini söyler. DeGrazia, insan dışı hayvanlara; eşitlik ilkesi nazarıyla bakılmasa dahi, onların insanoğlunun kişisel hazları için yoğun ve gereksiz acılara maruz kalmasının mantık dışı olduğunu savunur. Düşünür, burada hayvanlar ve insanlara aynı derecede eşit haklar vermekten bahsetmez; yazarın altını çizdiği önemli nokta hayvanlara ikinci planda, eşitten daha az eşitlik hakkı verilse dahi, onlara yoğun ve gereksiz acılar çektirmeyi savunmanın yanlış olduğudur.¹¹⁷

Singer, sınıai üretim çiftliklerinde yapılan kötü muameleleri araştırırken, Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı'nın insanlık dışı uygulamalarından bahseder. Örneğin kapalı yerlerde tutulan domuzların, birbirlerinin kuyruklarını ısırma larını önlemek amacıyla kuyrukları kesilir ve bu işlem den önce hayvanlara anestezi uygulaması yapılmaz ya da ağrı kesici verilmez. Diğer bir örnek ise dar alanlara kapatılan tavukların, strese bağlı olarak kısa süre içerisinde ölmeleridir, ölmeyen

¹¹⁶ C. Whittemore, **Animal Farming The Story Behind the Livestock Industry**, The Netherlands, Wageningen Academic Publishers, 2018. doi: 10.3920/978-90-8686-867-4

¹¹⁷ DeGrazia, a.g.e., s. 112-114.

tavukların ise tüy yolma ve yamyamlık gibi zararlı alışkanlıklar elde ettiği görülür.¹¹⁸ Hayvanların kapalı tutulduğu dar alanların yanı sıra kafesleri de eleştiren Singer, normal bir bireyin evcil hayvanını, sınai üretim tesislerindeki koşullarda tutması durumunda hayvana eziyet suçu ile cezalandırılabileceğini söyler.¹¹⁹

Singer, süt buzağularının da elverişsiz koşullarda yetiştirildiğini belirtir. Dana etinin açık renkli olması lüks restoran ve kafelerde çok rağbet gördüğünden, buzağuların kasıtlı olarak yemlerinde bulunan demir miktarının azaltıldığını ifade eden düşünür, bu uygulamalar ile hayvanların anemi rahatsızlığına yakalanmalarının amaçlandığını ifade eder. Açık renkli veya pembe renkte olan et, buzağının kaslarında yer alan demir miktarı ile doğru orantılı olduğundan hayvanların otlardan ve çeşitli kaba yemlerden demir almaları bilinçli olarak önlenir. Açık renkli pembe et yeme arzusu, insanoğlunun aldığı haz miktarını artırma isteğinden ve lüks bir zevkten başka bir şey olmadığı gibi tüketilen et demir eksikliği içermektedir. Singer, hayvanların aldıkları demir miktarının çok az olduğunu ve daha fazla maddi kazanç uğruna, sağlıksız buzağuların üretildiğini ifade eder. Filozofun dikkat çekmeye çalıştığı bir diğer husus ise: Buzağuların demir eksikliği nedeniyle, hapsedildikleri yerlerde bulunan demir parmaklıkları yalamaya başlamalarıdır fakat daha sonra bu durumun et rengini değiştirmesini önlemek için bölmeler demir yerine sert tahta kullanılarak yapılmaya başlanmıştır.¹²⁰

Sınai çiftliklerde üreticiler, hayvanların hareket ederek kıpırdanmalarını önlemek amacıyla hayvanları yem saatleri dışında yirmi iki saat kadar karanlıkta tutarlar ve bu durum penceresiz ahırlarda, çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasını tetikler.¹²¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi* kitabının *Sınai Çiftlikler* adlı bölümünde; gözlerine kasıtlı olarak deterjan enjekte edilen tavşanlardan, kafeslerde kanatlarını dahi çırpamayan

¹¹⁸ P. Singer, 2005, s. 179-181.

¹¹⁹ Singer, a.g.e., s. 185.

¹²⁰ Singer, a.g.e., s. 194-195.

¹²¹ Singer, a.g.e., s. 197.

tavuklardan, gaga kesimine maruz kalan hindilerden, doğal hareket kabiliyetleri engellenen buzağı ve süt ineklerinden, domuz ve diğer çiftlik hayvanlarından detaylı bir şekilde bahseder ve kullanılan tüm hayvanlara, insanların menfaatlerine hizmet etmeleri amacıyla acı çektirildiğini belirtir. Yapılan uygulamaların insani duygular içermediğini ve neden hala uygulanmaya devam ettiğini sorgulayan filozof, hayvanların eşya gibi kullanılmamasını, insanların bu konuda bilinçlenmesini, yapılan zulümlerin ve merhametten yoksun uygulamaların son bulmasını talep eder.¹²²

Son yıllarda, insan dışı hayvanların maruz kaldıkları acılar ve yapılan zulümleri önlemeye yönelik araştırmalar ve bilimsel çalışmalar hız kazanmıştır. Hayvanların serbest dolaşım alanlarına sahip olmaları, verilen yemlerin kalitesi, su ve hava kirliliğinin azaltılması gibi faktörler, ve hayvanlar için uygun yaşam alanları oluşturma gibi uygulamaların hayata geçirilmesi ile birlikte insan dışı hayvanların çektikleri acılar, önemli ölçüde kontrol altına alınabilir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, yukarıda ele alınan konulardan farklı olarak, Singer felsefesinde önemli bir yere sahip olan vejetaryen beslenme konusu, hayvan hakları meselesi bağlamında ele alınacaktır.

2.2.3. Singer'da Bir Yaşam Biçimi Olarak Vejetaryenlik

Vejetaryenlik, süt ve yumurta tüketilebilirken et ve diğer hayvansal ürünlerinin tüketilmediği bir yaşam biçimidir. 1960'lı yıllarda ön plana çıkan bu yaşam biçimi, hayvan hakları ile ilgili mevcut uygulamaların değişmesini isteyen reformcular tarafından benimsenmiştir. Vejetaryenlik yerini, son yıllarda etkisi dünya çapında giderek yayılan ve türlerin eşitliği konusunda daha net kurallara sahip olan vegan harekete bırakmaya başlamıştır. Hayvanlara zarar verilmesini ve onların öldürülmesini büyük bir sorun olarak gören vegan hareket savunucuları, hayvanlar üzerinde test edilen

¹²² Singer, a.g.e., 147-223.

kozmetik ürünleri kullanmaya dahi karşı çıkarlar. Hayvansal ürünlerin kullanıldığı; gıda ve temizlik malzemelerini tüketmeyen veganlar, büyük ölçüde; sebze, meyve ve tahıllı gıdalar tüketirler. B-12 ve D vitaminlerinin yanı sıra kalsiyum ve iyot gibi gerekli maddeleri takviye olarak alan veganlar, günümüzde bir kimliğin savunucusu olarak ele alınırlar. Veganların tercih ettikleri yaşam biçimi, toplumda geniş bir etki alanı yaratarak bir kimlik oluşturmuştur.¹²³

Kişilerin tercihine bağlı olarak, bazı hayvansal ürünlerin tüketildiği farklı vejetaryenlik çeşitleri de vardır. Hayvan sömürüsüne karşı bir duruş olarak benimsenen vejetaryen yaşam biçimi; kişisel inançlara, dünya görüşüne, etik gerekçelere dayandırılarak benimsenebildiği gibi bireyler tarafından sadece sağlıklı bir yaşam sürmek amacıyla da tercih edilmektedir.¹²⁴ Ekolojinin ve doğanın en önemli unsurları arasında olan hayvanların, insan eliyle maruz kaldığı, türçülük ve çeşitli şiddet uygulamalarından sonra nelerin yapılabileceğini sorgulayan Singer, çevreye daha az zarar vermek ve hayvanlar üzerinde daha az acıya yol açacağı gerekçesiyle beslenme alışkanlıklarını değiştirmenin önemli olduğunu vurgular.¹²⁵

Singer' a göre hayvanlara kasıtlı olarak işkence etmeyen, acı çekmelerine karşı olan ve acısız bir şekilde öldürülmelerini destekleyen insanların, et tüketmelerinde mantıken bir hata yoktur ancak durum pratik ve psikolojik yönleri ile ele alındığında; sırf lezzetli olduğu için hayvanların etini tüketmenin ve aynı zamanda onlara değer verdiğini söylemenin pek de tutarlı olduğu söylenemez. Piyasada var olan etlerin, sağlıklı yetiştirme koşulları bulunan sınıai hayvan üretim çiftliklerinden geldiğini ve hayvanların çeşitli acılara maruz kalarak yiyecek haline dönüştüğünü ifade eden Singer, böyle bir

¹²³ C. Yegen, O.B. Aydın, "Postmodern Bir Kimlik Olarak Veganlık ve Bir Çevrimiçi Vegan Ağının Analizi", **Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi**, 2018, S.28, s. 91-114. doi: 10.16878/gsuilet.436034

¹²⁴ G. Y. Tunçay, "Sağlık Yönüyle Vegan / Vejetaryenlik", **Eurasian Journal Of Health Sciences**, 2018, C.1, S.1, s. 25-29.

¹²⁵ P. Singer 2005, s. 224-230.

durumda et tüketiminin artmasının önlenmesini ister. Singer, vejetaryen olmayı; hayvanlara karşı gösterilen sembolik bir jest olmasının yanı sıra, işkence çekerek öldürülmelerinin ve acı çekmelerinin önlenmesi yönünde alınabilecek pratik değeri yüksek bir etkinlik olarak görür. Vejetaryenliğin boykot yönü üzerinde duran filozof, bu yaşam biçiminin doğru bir şekilde anlaşılması gerektiğini söyler. Vejetaryen bir yaşam biçimini benimsemek, Singer'a göre insan dışı hayvanların refahlarının kısıtlanmasına ve kötü muamele görerek öldürülmelerine karşı etkili bir başkaldırıdır.¹²⁶

Pratik olarak henüz uygulanmasa bile teorik açıdan hayvanların uygun koşullarda yetiştirilmesi ve kesim işlemlerinin de acı çekmeyecekleri bir şekilde gerçekleştirilmesi belki de insanların bu konudaki duyarlılıkları neticesinde hayat bulacak bir uygulama olacaktır. Vejetaryenliği bir yaşam biçimi olarak benimsemek kolay değildir bunun için öncelikle gerekçelerin belirlenmesi ve vejetaryenlik ilkelerinin bireyler tarafından özümsemesi gerekmektedir. Çalışmanın sonraki bölümünde Singer'ın, kitabında geniş bir yer vererek önemle üzerinde durduğu hayvan deneyleri ve acı çekme problemi genel hatları ile ele alınacaktır.

2.2.4. Hayvan Deneyleri ve Acı Çekme Problemi

Hayvan deneylerinin tarihi ilk çağlara kadar dayanmaktadır, yapılan deneylerin bilimsel olduğunu ve temelde insan sağlığını iyileştirme amacı ile yapıldığını düşünen bir kesim olsa da, tarihsel süreç, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler göz önüne alındığında hayvan hakları konusunda toplumsal düzenlemeler yapılmasına gerek duyulmuştur. İnsanoğlu, kendi fizyolojisinin nasıl olduğuna ilişkin merakını gidermek ve işleyişini öğrenmek amacıyla hayvanların bedenlerini incelemiş bu bağlamda bazı deneyleri hayvanlar üzerinde uygulamaktan çekinmemiştir. Modern hayvan deneyleri ise

¹²⁶ Singer, a.g.e., s. 224-230.

17.yüzyılda başlamış ve deneyler sonucunda elde edilen bilgiler neticesinde kalbin pompalama görevi ispat edilmiştir bunun yanı sıra birçok hastalığın tedavisi için kullanılan aşular da bu deneyler sonucunda geliştirilmiştir. Özellikle tıp alanındaki bilimsel çalışmaların gelişmesiyle birlikte, çeşitli ilaçların ve cerrahi operasyonların insanlara uygulanabilmesinde, hayvanlar üzerinde yapılan deneyler etkili olmuştur.¹²⁷

Hayvan hakları meselesinin, uygulamalı felsefe disiplinleri arasına girmesi ve hayvan refahı konusunun yasalar ile koruma altına alınma çabalarından sonra, o güne kadar hissetme duygusundan mahrum oldukları düşünülen ve Descartes'ın felsefesine göre birer makine olan insan dışı hayvanların deneylerde kullanılmalarına karşı çıkılmış ve bu konuda örgütlenme faaliyetlerine başlanmıştır. Hayvanların korunmasına yönelik ilk önemli gelişme 15 Ekim 1978 tarihinde kabul edilen UNESCO “Hayvan Hakları Evrensel Beynamesi”dir. Bu beyannamenin 6. Maddesine göre, hayvanlara acı veren her türlü fiziksel ve psikolojik deney, hayvan hakları ihlalleri arasında yer almaktadır.¹²⁸

19. yüzyılda deneyler yapılırken, rastgele yetiştirilen ya da çiftliklerden alınan hayvanlar kullanılmıştır. Farklı araştırmacıların yaptığı benzer deneylerin aynı sonuçları vermemesi üzerinde, hayvanların rastgele seçilerek deneylerde kullanılmaları uygulamasına son verilmiş ve deney için standart koşullarda üretilecek hayvanlar kullanılmaya başlanmıştır. Hayvanların yetiştirilme koşulları, beslenme alışkanlıkları gibi durumlar sabit tutularak deneyler bu doğrultuda yapılmıştır. Omurgalı canlıların kullanımı belirli bir ölçüyle sınırlandırılmış olsa da en fazla kullanılan memeli hayvanlar arasında; sıçan, fare, tavşan, balık, domuz, kobay hamster ve maymun vardır.

¹²⁷ Y. Ergün, 2010, s. 220-235.

¹²⁸ E. Aygün Eşitli, “Hukuka Aykırı Hayvan Deneyleri”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2012, C.2, S.2, s.16-24.

Birçok deneyde kedi ve köpek gibi hayvanlar kullanılmış olsa da yeni çıkarılan yasalar deneylerde bu hayvanların kullanılmasını engellemiştir.¹²⁹

Hayvan hakları konusunda yapılan düzenlemeler sonucunda, kedi ve köpek gibi hayvanlar, eğer deneylerde üretilmek amacı ile belirli bir yerde yetiştirilmemişler ise, araştırmalar için kullanılmaları yasaklanmıştır. Basit omurgalı hayvanlar ve gelişmiş memelilerin kullanıldığı hayvan deneyleri en fazla sağlık bilimleri alanında yapılan araştırmalar için kullanılır. Aşı ve ilaçların geliştirilmesi, hastalıkların önlenmesi gibi nedenlerle biyolojik test ve deneylerde kullanılan hayvanlar üzerinde, araştırmalar ve cerrahi deneyler için anestezi yapılmamıştır. Hayvanların canlı canlı kesilmesine karşı örgütlenen hayvan hakları savunucularının çalışmaları sonucu, İngiltere’de “Royal Commission” kurulmuş ve “Hayvanlara İnsancıl Davranma Yasası” isimli etik yasa kabul edilmiştir.¹³⁰

Singer, her sene milyonlarca hayvanın çok da önemli olmayan nedenler yüzünden fiziksel ve psikolojik acıların yaşandığı deneylere maruz kaldığını belirtir. Hayvanlar üzerinde yürütülen bilimsel prosedürlerin çoğu, herhangi bir şekilde tıp ya da veterinerlik gibi alanlara katkı sağlamak için yapılmamaktadır. Singer insan sağlığı ve hayat kurtarmak amacıyla hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin bir kısmının kabul edilebilir olduğunu düşünür ancak; gıda boyaları, kozmetik ürünleri ve daha kötüsü deterjan gibi kimyasal maddelerin insan cildi ve göz sağlığı üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla hayvanların deneylere tabi tutulduğunu ve bunun kabul edilebilir bir durum olmadığını belirtir.¹³¹ Bir yüzey temizleyicinin ya da kozmetik malzemesinin piyasaya sürülmesi için binlerce hayvanın acı çekmesi gerektiği düşüncesinin ahlaki boyutunu sorgulayan Singer, bu testlerin tamamen ekonomik çıkarlara hizmet ettiğini,

¹²⁹ T. Altuğ, Hayvan Deneyleri Etiği. **7. Ulusal Sempozyum, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık**, 2009 s.53-68.

¹³⁰ Altuğ, a.g.m., s.53-68.

¹³¹ P. Singer, 2005, s. 95-96.

kar amacı güden şirketler dışında hiç kimsenin bu durumdan bir fayda elde etmediğinin altını çizer.¹³²

Singer, hayvan deneylerinin her zaman ve her koşulda çok önemli nedenlere bağlı olarak yapılmadığını savunan düşünürler arasındadır. Ahlak felsefesi açısından bakıldığında, insan dışı hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin hiçbir zaman yapılmaması gerektiğini düşünenler olabilir ancak bu durumda karşılaşılan uç örnekleri açıklamak her zaman mümkün olmaz ve bu türde mutlakçı cevaplar, Singer'a göre hiçbir kesinlik arz etmez.¹³³

Peter Singer kitabında şu örneği kullanır; insanlara eziyet etmek hemen hemen her zaman ve her koşulda yanlıştır ancak, bir saat içinde patlamak üzere olan bir bomba varsa ve yerini sadece bir kişi biliyorsa, bombanın yerini öğrenmek için tek yol o kişiye işkence etmekse, bu durumda işkence yapmanın haklı bir gerekçe olduğunu söylenebilir. Singer; bir hastalığın tedavisi için üzerinde çalışma yapılan bir ilacı geliştirmek amacıyla hayvanlar üzerinde psikolojik ve fiziksel deney yapılıyorsa, burada bu deneyin yapılmasının gerekli olduğunu söyleyebileceğimizi ifade eder; ancak günümüzde yapılan deneylerin yararı fazla olmadığı gibi birçoğunun bilime ya da herhangi bir hastalığın iyileştirilmesine katkısı dahi olmadığını söyler. Singer, beyni ciddi derecede hasar gören ve bilişsel fonksiyonlarını kullanamayan bir bireyin denek olarak kullanılmasını haklı çıkarmayan hiçbir koşulda, hayvan deneyleri yapılmasını haklı gerekçelere dayandırmaz ve onaylamaz.¹³⁴

Singer'a göre; türücü ve ırkçı yaklaşımlar, beyni ciddi derecede hasar görmüş bir kişinin denek olarak kullanılmasına şiddetle karşı çıkılmasının nedenleri arasında yer almaktadır. Beyni hasar görmüş bir birey üzerinde deney yapmanın hiçbir zaman haklı

¹³² Singer, a.g.e., s. 95-96.

¹³³ P. Singer, 2005., s.134-135.

¹³⁴ Singer, a.g.e., s. 134-135.

çıkartılamayacağına inanmadığını belirten düşünür, bunun mutlakçı bir ilke olmadığını dile getirir. Filozof, bu nadir örneği verir ancak her durum ve her koşulda yapılan hayvan deneylerinin böyle bir kıstası geçemeyeceğini belirtir, bu nedenle bir deneyin haklı olduğuna karar vermenin kolay olmadığını söyler.¹³⁵ Hayvan hakları ve hayvan özgürleşmesi hareketi açısından önemli bir yere sahip olan, insan dışı hayvanların fiziksel ve psikolojik deneylere maruz kalması ve acı çekmeleri meselesi Singer'ın hassasiyetle yaklaştığı konuların başında yer almaktadır.

2.2.5. Hayvanlara Zulmetme ve Öldürme Problemi

Hayvanlara yapılan zulümlerin kesin bir tanımını vermek zordur, bu konuda dünya genelinde kabul görmüş tek bir tanım bulunmamaktadır. Hayvan aktivistleri ve hayvan refahı savunucuları için bu zulmün tanım çerçevesi çok geniş olabilirken, hayvanlara yapılan insanlık dışı muamelelerden haberdar olmayan bireyler için bu tanım daha sınırlı bir çerçevede ele alınabilir. İnsan dışı hayvanlara yapılan zulümlerin kapsamı çok geniş olduğundan çalışmanın bu bölümünde, konu genel çerçevede ele alınacaktır.

İnsan dışı hayvanlara yapılan gaddarca muamelelerin elbette yasal bir tanımı vardır ancak hayvan haklarıyla ilgili yapılan ve devam eden çalışmalar, yasalar ve mevzuatlarla koruma altına alınmaya çalışılsa da hayvanlara karşı yapılan zulümleri tek bir tanıma sığdırmak kolay değildir, bu nedenle hayvanlara karşı yapılan “zulüm tanımı” geçerliliğini koruyamamaktadır. Bu durum hayvan hakları hareketlerinin başından beri var olan bir ikilemdir. Burada, kişilerin farkındalıklarını korumaları ve

¹³⁵ Singer, a.g.e., s. 134-135.

hayvanların refahını tehdit eden durumlara karşı bireysel olarak da mücadele göstermeleri önem taşımaktadır.¹³⁶

Peter Singer'ın *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı, hayvan refahı savunucularının bir araya gelerek, insan dışı hayvanlara yapılan muamelelerin ahlakiliğini sorgulamalarına öncülük etmiştir. Hayvanlara yapılan zulümlere odaklanarak, bu işkencelerin bitmesine yönelik çalışmalar yapan hayvan refahı savunucularının yerine, Singer felsefesinden ilham alan aktivistler, insanların hayvanları öldürmeye haklarının olup olmadığı meselesini sorgulamış ve cevap aramışlardır.¹³⁷ Hayvanlara yapılan zulümlerin dile getirilmesinde başarılı bir kamuoyu oluşturmaya yardımcı olan kitap, insan dışı hayvanlara yapılan akıl almaz muamelelerin sorgulanmasına da yardımcı olmuştur.

Hayvanlara zulmetmek konusu birçok önemli hususu içerisinde barındırır. En basit anlamıyla hayvanların; yeme, içme ve barınma gibi temel yaşam haklarından mahrum bırakılmaları, dünya genelinde en yaygın görülen zulüm çeşitlerindedir. Sahipleri tarafından zincirlenen ya da köpek kemeri ile saatlerce belirli bir bölgede (bir evin bahçesi vb.) aç ve susuz bir şekilde bekletilen hayvanlar, basit anlamdaki hayvan zulmüne bir örnektir. Diğer bir durum ise hayvanların kötü niyetli bir şekilde kasıtlı olarak aç ve susuz bırakılması, hasta olan hayvanların sahipleri tarafından soğukta bırakılması ve bilerek ölüme terkedilmesidir.¹³⁸

Hayvan çiftlikleri başta olmak üzere çok fazla hayvanın bir araya getirilmesi ve maddi imkansızlıklardan kaynaklanan nedenlerle, hayvanların yeterince beslenememesi, düzenli olarak veteriner kontrolünden geçmemesi gibi durumlar, hayvanların toplu olarak ölmelerine neden olduğundan ve bu şartlar hastalıkların yaygınlaşmasını tetiklediğinden hayvanlara yapılan zulümler arasında gösterilebilir. Kabul edilemez

¹³⁶ T. C. Mogbo, F. N. Oduah, J. J. Okeke, A. N. Ufele, Nwankwo, O. D., "Animal Cruelty: A Review", **Journal of Natural Sciences Research**, 2013, C.3, S.1, s. 94-98.

¹³⁷ D. B. Tatar, 2016, s. 297-329.

¹³⁸ T. C. Mogbo, F. N. Oduah, J. J. Okeke, A. N. Ufele, Nwankwo, O. D., 2013, s. 94-98.

diğer bir zulüm çeşidi ise, insanların eğlendirilmesi ve bu durum üzerinden gelir elde etmek amacıyla yapılan; köpek ve horoz dövüşleri gibi “kanlı sporlar”dır. İnsanlar bu tür organizasyonlarda, kendi menfaatleri uğruna hayvanların dövüşerek birbirlerini öldürmelerini zevkle izlemektedirler. Bazı ritüellerde hayvan figürlerinin kullanılması, hayvanların öldürülüp parçalanarak şeytani ritüellere kurban gitmesi gibi sapkınca faaliyetler, açık bir şekilde zulümdür.

Son olarak hayvanlara yapılan cinsel saldırılar ve tecavüzler, kabul edilemez zulüm çeşitleri arasındadır. Hayvanlarla cinsel ilişkiye girmek olarak tanımlanan “bestiality” kavramı, Nijerya gibi ülkeler başta olmak üzere doğaya karşı işlenen bir günah olarak kabul edilmekte ve bu fiilin işlenmesine tepki gösterilmektedir.¹³⁹

Sahip olduğu gücü, kendisine muhtaç canlılara acımasızca uygulayarak haz duygusunu tatmin etmeye çalışan insanların varlığı, sadece hayvanların değil insanoğlunun da ekoloji içerisindeki dengesini ve yaratılıştan gelen uyumu bozmaktadır. Kanunen gerekli olan istisnalar, tıbbi ve bilimsel olmayan gerekçeler, insan ve çevre sağlığına zarar verecek durumlar ve gıda amaçlı olmayan gerekçeler dışında; yavrulama, gebelik ve sütanneliği döneminde olan hayvanların öldürülmesi yasaktır. Hayvanların öldürülmesinde sorumluluk sahibi olan kişi veya kuruluşlar, hayvanların kesin olarak öldüğünden emin olmalı ve sonrasında hayvanın ölüsünü dahi sorumlulukları gereği uygun bir şekilde bertaraf etmeli ya da ettirmelidir.¹⁴⁰

İnsan dışı hayvanların öldürülmesi, onların; insanlar gibi bilişsel yeteneklere, farkındalığa ve arzulara sahip olmadıklarını düşünmekten kaynaklanmaktadır. Singer, insan dışındaki bir hayvanın bir kişi olup olmadığı sorusu üzerinden can alma meselesini irdeler. Filozof, *Practical Ethics* (Pratik Etik) kitabında, hayvanların

¹³⁹ T. C. Mogbo, F. N. Oduah, J. J. Okeke, A. N. Ufele, Nwankwo, O. D., 2013, s. 94-98.

¹⁴⁰ B. Dönmez, “Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar”, *Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi* Prof. Dr. Aydın Zevkliler’e Armağan, C. 8, Özel Sayı, 2013, s. 903-926.

rasyonel ve bilinçli varlıklar olup olmadığı konusu üzerinden kişisel benliklerini sorgular. Farklı türlerdeki hayvanların örnek olarak verildiği bölümde, düşünme ve dil meselesi üzerinden insan dışı hayvanların da insanlar gibi kendilerine özgü bir iletişim biçimleri olduğu ve bu nedenle kişi olarak kabul edilip edilemeyecekleri sorusuna cevap aranır.¹⁴¹

Çeşitli deneylerde, maymunların işaret dili öğrenebildikleri ve insanlarla bu şekilde doğru bir iletişim kurdukları gözlemlenmiştir, bu durumda Singer, insanlar ve hayvanların kişi olarak kabul edilmesinde dil bilmenin ayırıcı bir özellik olarak kabul edilemeyeceğini söyler, çünkü deney bulgularına göre hayvanların birçoğunun bizim konuştuğumuz dili öğrenememelerinin nedeni bilişsel kapasitelerinden ziyade insan dilinde bulunan seslerin üretimi için gerekli olan teçhizattan yoksun olmalarıdır. Bu durumda çok ağır zihinsel engeli olan ve konuşmayı öğrenemeyen insanların da kişi olarak kabul edilmemesi gerekir bu nedenle dil olgusu, kişi olarak kabul görmede ayırt edici bir unsur olarak kabul edilmemelidir. Normal bir insan ve hayvan arasında elbette kabul görülen belli başlı temel farklılıklar vardır ancak Singer'a göre; öldürülen varlığın bir kişi ya da hiçbir farkındalığı olmayan bir canlı olup olmadığını belirlemenin kesin bir yolu yoktur. Bu konu ahlak felsefesi açısından önemini koruyan meseleler arasında yer almaktadır.¹⁴²

Kişi olma meselesi ile ilgili olarak yapılan geçmiş çalışmalar ve günümüzde devam etmekte olan araştırmalar, kişiliğin hayvanlar üzerinde ölçülebilir bir özellik olarak var olabileceğini göstermiştir. Mürekkep balığı, cırcır böceği, kaz, kertenkele, alabalık ve orangutanlara kadar uzanan çok çeşitli hayvan türlerinde tanımlanabilecek olan kişilik meselesi, türler arasında; bazı boyutlar için kayda değer bir genellik olduğunu gösterir. Kişilik araştırmalarında yapılan yeni çalışmalar; hayvanların önceki deneyimlerinin

¹⁴¹ P. Singer, 1993, s. 110-118.

¹⁴² Singer, a.g.e., s. 110-118.

kişiliğin oluşmasını nasıl etkilediğinden, kişilik özelliklerinin evrimsel kökenlerinin ne olduğuna kadar çeşitli soruların cevabını aramaktadır. Çalışmalar, patlayıcıları tespit etmek için eğitilen köpeklerden hangilerinin bu iş için en uygun olduklarına ilişkin pratik problemlere de cevap aramaktadır. Günümüzde birçok bilim disiplini, insanlar üzerinde yapılan çalışmalar ile mukayeseli araştırmalar yaparak, hayvanları gözlemler ve çeşitli açılardan inceler. Burada belirtmek gerekir ki, insanlar üzerinde yapılan çalışmalar; bireylerin, mizaç ve karakter özellikleri dahil olmak üzere çok geniş bir yelpazede incelendiğinden, kişiliğin tek bir tanımı olmadığını göstermiştir.¹⁴³

Bu bağlamda, hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalar; genellikle insanlar üzerinde yapılan kişilik araştırmalarının bir alt grubu olan davranışsal özellikler meselesine odaklanır. Bazı hayvan araştırmacıları, kişilik kavramı yerine “ mizaç” ya da “davranış sendromu” terimini kullanır. Davranış sendromu terimi, insanlar için kullanılan kişilik ifadesi ile eşleştirilir. Yapılan bilimsel araştırmalar ilginç bir şekilde; yetişkin hayvanların davranışlarında görülen bireysel farklılıkların, insan davranışlarında olduğu gibi biyolojik eğilimler ve deneyimlerinin bir fonksiyonu olarak geliştiğini, göstermektedir. Fizyoloji ve psikoloji alanında çalışmalar yapmış olan Ivan Pavlov’un (1906) bir dizi köpek üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu köpekler üzerinde, sinir sisteminin; kuvvet, denge ve hareketlilik özelliklerine dayanan temel kişilik tipleri saptandığı görülmüştür.¹⁴⁴

İnsanlar, hayvanlar ve doğa içerisinde var olan cansız varlıklar arasında sadece derece farkı olduğunu düşünen Spinoza, Descartes’in, hayvanları ve diğer canlıları akıl sahibi olarak nitelendirilen insanlardan ayırmasının doğru olmadığını düşünür. Spinoza için akıl sahibi olma meselesi de yalnızca bir derecedir. Descartes, ruha ve bilince sahip olmadığını iddia ettiği hayvanların; yalnızca hareket etme kabiliyetleri olduğu için

¹⁴³ S. D. Gosling, 2008, ‘Personality in Non-human Animals’, **Social and Personality Psychology Compass**, C.2, S.2, s. 985-1001. doi: 10.1111/j.1751-9004.2008.00087.x

¹⁴⁴ Gosling, a.g.m., s. 985-1001.

yaşamsallığa sahip olduklarını düşünür. Hayvanların kendi kendilerine hareket etmeleri ve yaşam sahibi olmalarını; akıl sahibi olmak ve insanlar gibi çeşitli yargılara varabilmek için yeterli görmez. Spinoza ise bedenlerin hareket etme kabiliyetini ve var olan durumu koruma çabalarını ‘eylemlilik’ olarak görür.¹⁴⁵

Spinoza için bedenler ve cisimler, Descartes felsefesinde olduğu gibi dışarıdan bir etki olmadıkça hareketini devam ettiren ve harekete itilen yapılar değildir aksine bedenler eylemlilik halinde olan ve ‘içsel bir belirlenimle’ dış etkenlere karşı hareketini artıran ve kendi varlığını aktif bir şekilde korumaya çalışan yapılardır. Dış etkenlere ve dışarıdan gelen değişimlere karşı hareket halinde olabilmek bir çabadır ve değişimin kendisini meydana getirir. Birey olma meselesini, Spinoza şu şekilde tanımlar: “Hareket ve sükunet arasında bulunan belli bir bileşik veya karmaşık bağıntı, cismin parçalarını etkileyen tüm değişimler boyunca korunduğu müddetçe cisim bireydir. Yani hareket ve sükunet bağıntısının, söz konusu cismin sayısı sonsuza giden parçalarının tümüne etki eden değişimler boyunca kalıcı olmasıdır.” Bu bağlamda Spinoza, hayvanları türleri ve cinsleri bakımından ele almaz.¹⁴⁶

Bedenleri ve cisimleri tanımlarken, onların; etki alma, etkilenme ve etkileme kudretlerini önemseyen Spinoza, sürüngen hayvanları memeli hayvanlardan ayıran olgunun, etki alma kuvvetleri ile ilişkili olduğunu düşünür, bu canlıların; varoluş kuvvetlerine etki eden ya da onları öldüren etkiler birbirinden farklıdır. Farklı bedenlerin aynı maddeden farklı şekillerde etkilenmesi mümkün olduğu gibi aynı bedenlerin, farklı zamanlarda aynı maddeden farklı etkilenmeleri de mümkündür. Spinoza, bireyselleşme meselesini ontolojik açıdan hiyerarşik bir zemine oturtmaz ve Descartes’ın düşündüğü gibi doğada var olan şeylerin bir ruha sahip olmadığını

¹⁴⁵ A. Uslu, “İnsanlar, Hayvanlar ve Taşlar Üzerine: Spinoza Felsefesinde Bireyselleşme ve Doğa Farkı”, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Felsefede Hayvan Sorusu, S. 80, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 98-117.

¹⁴⁶ Uslu, a.g.m., s. 98-117.

düşünmez. Zihin ve beden tartışmalarında sadece insanlar akıl sahibi varlıklar olarak görüldükleri için hayvanlardan tamamen farklı olduklarının kabul edildiği felsefi görüşleri reddeden Spinoza, “cinsler ve türler” arasında ayırım yapmak için varlıkları zihin sahibi olan canlılar ve olmayan canlılar olarak ayırmaz. Düşünür, zihin ve beden arasında bir paralellik olduğunu kabul eder ve doğada var olan tüm canlıların farklı derecelerde olsa dahi zihne sahip olduklarını iddia eder. Spinoza felsefesinde, insanın akıl sahibi bir varlık olması mutlak bir kategoriye indirgenemez, insanlar ve hayvanlar arasındaki ayırım bir “kuvvetler meselesi” olarak ele alınır.¹⁴⁷

Klasik metafizik görüşe göre; insan rasyonel bir hayvan olarak tanımlansa dahi hayvanlardan farklı olarak; akıl sahibi olması, politik ve sosyolojik olarak bir konuma sahip olması, özgür olması ve düşünebilmesi, onu hayvanlardan ayıran özellikler olarak kabul edilmiştir. Çağdaş felsefe hareketlerinin günümüzde geldiği nokta ve bilimsel çalışmaların açtığı ufuk; insan ile hayvan arasında var olduğu kabul edilen metafizik sınırlamaların kapsamını daraltır. Her iki tür arasında; zeka seviyesi, sosyalleşme ve kültürel konularda benzerlik olduğunu iddia eden çalışmaların sayısı artış göstermektedir. Bir bakterinin ve insanın yaşamının aynı yapısal birlikte olduğunu iddia eden bilimsel çalışmalar; insanlar ve büyük maymunların genlerinin %98 oranında benzerlik gösterdiğini, şempanzeler ve insanlar arasındaki genlerin yalnızca %1,6 olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁸

İnsanın, kendi varlığının farkında olan bir özne olmasından farklı olarak hayvan; kendi çevresine ‘organik olarak’ bağlı olan ve çevresiyle ‘yönelimsel’ bir ilişki kuran özne olarak tanımlanır. Epistemoloji ve bilim felsefesi alanlarında çalışmalar yapan Fransız filozof Canguilhem’e göre hayvan: “kendisine bütünlüğün dayatılamayacağı bir

¹⁴⁷ A. Uslu, 2015, s. 98-117.

¹⁴⁸ E. Şan, “Hayvanlığın Fenomenolojisi: Doğal Dünyanın Logosu”, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Felsefede Hayvan Sorusu, S. 80, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 152-173.

varlıktır çünkü organizma olarak varoluşu, bizzat kendisine ait yönelimlere göre olan şeyleri, kendi kendine sunmasından ibarettir.’’¹⁴⁹

Şempanzeler üzerinde yapılan kişilik araştırmaları, otonoetik olarak adlandırılan bir biyolojik hafızanın varlığından söz eder. Bu bilinç çeşidi; herhangi bir türün geçmiş ve gelecek ile ilgili otobiyografik bir duyguya sahip olmasıyla ifade edilebilir. Şempanze ve diğer büyük maymunların, kendilerini geleceğe hazırlayabilmeleri ve eylemlerini buna göre tasarlamaları otobiyografik bir öze sahip olmaları ile ilişkilendirilir. Bu durumun içgüdüsel olmadığı ve bu hayvanların tıpkı insanlar gibi yaşadıkları olumsuz bir olay için acı çekebilecekleri ifade edilir. Bir kişinin hapisane ya da kafese ömür boyu ya da belirli bir süre için kapatılması durumunda; eğer birey, kendini bir varlık olarak algılamıyorsa, yani benlik kavramına sahip değilse, her dakikasını bir sonraki dakikası ile bilinçli bir bağ kuramadan geçireceği ve her anı bir sonraki anı ile ilişkili olmayan yeni bir an olarak algılayacağı ifade edilir.¹⁵⁰

Fakat şempanzeler ve diğer büyük maymunların, kişisel geçmişleri ve gelecek kavramları olduğundan, bu hayvanlar istedikleri gibi hareket edemediklerinde ya da hedeflerini gerçekleştiremediklerinde bir yere uzun süre kapatılan insanlar gibi, hiç bitmeyen bir durumu beklemenin acısını yaşarlar. Şempanzelerin ve büyük maymunların, mutluluğu deneyimleme kapasiteleri ve bireysel kişiliklerle olan ilişkilerinin, insanlarınkine benzediği gözlemlenmiştir. Bu iddialar ışığında; büyük maymunlar ve şempanzelerin, insanlarla benzer kapasiteleri paylaşmasından yola çıkılarak, hayvanların tüzel kişiliği aranır.¹⁵¹

Hayvanların kişiliği meselesi üzerine yapılan felsefi tartışmalar, bu araştırmanın konusu olmadığından, konu dışına çıkarak bağlamdan kopmamak adına, kişi olma meselesine

¹⁴⁹ E. Şan, 2015, s. 152-173.

¹⁵⁰ G. Lori, ‘‘The Moral Status of Animals’’, <https://plato.stanford.edu/entries/moral-animal/>, (Erişim Tarihi: 24.03.2019)

¹⁵¹ G. Lori, ‘‘The Moral Status of Animals’’, <https://plato.stanford.edu/entries/moral-animal/>, (Erişim Tarihi: 24.03.2019)

genel hatları ile değinilmiştir. Aynı zamanda, deney ve gözlem yaparak hayvanların birey olma meselesi üzerine eğilen psikoloji gibi birçok pozitif bilimin araştırma verileri de detaylı bir şekilde sunulmamıştır. Bu bölümde işlenen, hayvanlara keyfi olarak zulmetme ve onları merhametsizce öldürme probleminin felsefi arka planında, insan dışı hayvanların acı çekmesi meselesi vardır. Singer, *Hayvan Özgürleşmesi* kitabında ileri sürdüğü görüşlerin, yalnızca acıyı en aza indirme prensibine dayandığını belirtir. Filozof, hayvanlara acı çektirmeden onları öldürmenin, olumlu bir durum olabileceğini söyler; fakat bu uygulamanın bir zorunluluk olmadığını da altını çizer.¹⁵²

İnsanlar ve hayvanlar arasında var olan farklılıkların bilincinde olan Singer kitabında bu durumu şu şekilde ifade eder: “Ben hiçbir zaman normal yetişkin insanlarla diğer hayvanlar arasında hiçbir önemli fark olmadığı şeklinde saçma sapan bir iddiada bulunmadım. Benim iddiam hayvanların ahlaka uygun şekilde davranma kapasitesine sahip olduğu değil, ahlaksal bir ilke olarak çıkarların eşit derecede önemsenmesi ilkesinin, insanlar kadar hayvanlar için de geçerli olduğudur.”¹⁵³ Hayvanların insanlar tarafından ihtiyaç duyulmadığı halde; gıda olarak tüketilmek amacıyla öldürülmeleri ve çoğu zaman bireylerin şahsi zevklerini tatmin etmeleri uğruna istismara maruz kalmaları; kapatılarak, yakılarak ya da şuuru yerinde olan bir insanın anlayamayacağı derecede çeşitli işkence yöntemleri ile katledilmeleri daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere felsefi düzlemde hiçbir ahlaki zemine oturtulamaz. Bu açıdan konu ölümün; hayvanlar için ahlaki ve metafizik boyutuna, faydalarına ya da zararlarına değinilmeden sınırlandırılmıştır.

¹⁵² P. Singer, 2005, s. 62.

¹⁵³ Singer, a.g.e., s. 303.

III. BÖLÜM: PETER SİNGER'DA HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİNİN DİNİ DÜŞÜNCE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3. DİNİ DÜŞÜNCE AÇISINDAN EKOLOJİ, İNSAN VE HAYVAN İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Aynı doğal çevreyi paylaşan insanlar ve hayvanlar, daima birbirleriyle etkileşim içerisindedirler. İnsanların, hayvanlarla olan iletişiminin sınırlarını ve kapsamını belirleyen belli başlı unsurlar vardır. Din olgusu bu unsurların en önemlileri arasında yer almaktadır. Herhangi bir dine mensup olan bireyler, hayvanlara şefkatle muamele etmeyi, yaratıcıdan gelen bir buyruk olarak kabul ederler. Bu durum, dini düşünce sistemlerinin, hayvanlarla olan ilişkilerimizi belirlerken sergilediğimiz davranışlarımız üzerinde önemli bir role sahip olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Doğal çevre içerisinde, insan dışı hayvanlar ve insanlar güçlü bir bağ ile birbirlerine bağlıdırlar ve büyük ölçüde birbirlerine muhtaçtırlar. Her iki türün de nesillerinin devamı için birbirlerine ihtiyaç duydukları inkar edilemez bir gerçektir. Hayvanlar, doğaları gereği birçok şeyi tek başlarına yapamayacakları için insanoğluna muhtaç durumdadırlar ve insanlar da birçok alanda hayvanların desteğine ihtiyaç duyarlar. Çalışmanın bu bölümünde; ekoloji, insan ve hayvanlar arasındaki ilişkiler dini düşünce açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Ekoloji, insanların ve hayvanların arasındaki ilişkiyi inceleyen bir alandır. Dünyanın doğal dengesini, katmanları arasındaki madde ve enerji alışverişini sağlayan, hareketi düzenleyen sisteme “dünyanın ekolojik dengesi” denir. Bu sistem dünyanın katmanları arasındaki bileşimin ve kompozisyonun sabit kalmasını sağlar. Dünya içerisinde

yaşayan canlı ve cansız varlıklar arasındaki ilişkiyi ise “ekoloji” inceler. Canlı ve cansız doğa ile insanlar arasındaki ilişkiyi inceleyen alan ise “insan ekolojisi” olarak adlandırılır.¹⁵⁴ Alman Biyolog Ernst Haeckel tarafından, 1860’lı yıllarda ilk defa kullanıldığı söylenen “ekoloji” sözcüğü, Yunanca’da bulunan, Oikos “ev halkı” kelimesi ile “inceleme” anlamına gelen Logos kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşmuştur. Ekoloji, zaman içerisinde diğer disiplinlerden ayrılarak bir bilim dalı olmuştur. Canlı organizmaları, yaşam alanlarında inceleyen bir bilim dalı olarak bilinen ekoloji, insanı ve insan dışındaki diğer canlıları kapsar.¹⁵⁵

Sayılarının bilinmesine imkan dahi olmayan çok çeşitli türlerdeki canlıların, birbirleri ve diğer türler ile olan ilişkisini ve hayatı inceleyen bir ilim olarak nitelendirilen ekoloji; insanoğlunun kendisini ve çevresinde olan bitenleri anlamlandırmaya çalışma sürecinin başından beri, din kavramı ile yakından ilişkilidir. İnsanların, ekoloji ilmini anlamlandırmasında, dini öğretilerin çok büyük bir payı vardır. İnsanoğlunun, yeryüzünün hakimi olduğunu kabul eden anlayış hayvanlarla olan ilişkilerin belirlenmesinde etkili olsa da yeryüzünde bulunan tüm canlılara merhametle muamele etme olgusu ilahi bir buyruk olarak kabul edilir. Yaratılmış varlıklar arasında ayırım yapmadan onlara güzel muamelede bulunma meselesi, insanların dünyaya ve doğal çevreye olan bakış açısını şekillendirir. Bu bağlamda dinler ve dini öğretilerin, içinde yaşadığımız hayatı her yönü ile incelemeye çalışan ekoloji bilimi ile iç içe olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İnsanoğlunun; doğal çevrenin ve içerisinde bulunan tüm canlı ve cansız varlıkların emanetçisi olduğu anlayışı, zaman içerisinde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle değişmiş olsa da dinler, ekseriyetle insanların yaşamı paylaştığı canlı ve cansız

¹⁵⁴ R. Akdur, “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları, Türkiye’nin Avrupa Birliğine Uyum”, **Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma Ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi**, 2005, S. 23.

¹⁵⁵ J. R. Des Jardins, 2006, s. 323.

tüm varlıklara koruma iç güdüsü ile yaklaşmasını söyleyerek, insana yeryüzünün emanetçisi olma vasfını yükler ve bu konuda insanı sorumlu tutar. 1967 yılında Lynn White Jr.'ın Science'da yayınlanan *The Historical Roots of Our Ecological Crisis* (Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökenleri) isimli makalesi, din ve ekoloji arasındaki ilişkiyi ele alan ilk metinler arasında yer alır. Önemi, günümüzde dahi tartışılan makale; canlı ve cansız doğa ile insanlar arasında bulunan bağı (insan ekolojisi) din ile çok yakından ilişki içerisinde olduğu ve inançlarımız doğrultusunda şekillendiği vurgusunu yapar. Tüm tek Tanrılı dinlerin, ekolojiye olan bakış açımızı şekillendirdiğini ve bu dinlerin ekolojik krizlere neden olduğunu ifade eden ve bu konuda White gibi düşünen İngiliz tarihçi ve felsefeci Toynbee (1972), insanın, doğayı sömürmeye dönük olan dürtüsünün, monoteizmin etkisinde kalarak kontrol edilemez bir hale geldiğinin altını çizer.¹⁵⁶

Her ne kadar tek Tanrılı dinler genel olarak, doğaya ve hayvanlara karşı daha duyarlı olmayı öğütlesse de bilimsel gelişmelerin etkisiyle insanoğlu dini öğretileri göz ardı ederek, doğal çevre içerisinde var olan tüm canlıların emanetçisi olduğunu unutmuş ve ekoloji üzerinde hakimiyet kurmayı istemiştir. Bu anlayış, insanoğlunun dini öğretileri, kendi menfaatlerine uygun olacak şekilde yorumlamasının bir sonucudur. İnsanın, doğadan daha üstün olduğu düşüncesi Batılı Hristiyan dogma ile ilişkilendirildiğinden bu anlayış insan merkezli (antropocentric) bakış açısının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Doğanın efendisi olmak isteyen insan, teknoloji ve bilimin öngörülemeyen gücü karşısında ekolojiye tahmin dahi edemeyeceği zararlar vermiştir.¹⁵⁷

Hayvanların ekoloji içerisindeki konumu, insanoğlunun hayvana bakış açısı ile doğru orantılıdır denebilir. İlkçağ uygarlıklarından, modern çağlara kadar olan süreçte,

¹⁵⁶ M. Altunoğlu, Bir Sosyal Hareket Olarak Tinsel Ekoloji: Çevre Sorunlarına Mâneviyatçı Çözüm , **Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, 2. baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2017, s. 149-152.

¹⁵⁷ Altunoğlu, a.g.e., s. 149-152.

insanlar çok çeşitli işler için hayvanları kullanmışlardır. Başlangıçta, hayvanları avlayarak, beslenme amaçlı kullanan insanoğlu, ulaşım ve korunma gibi ihtiyaçlar için de hayvanlara ihtiyaç duymuştur. Yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte, insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişki, insanların çıkarlarına hizmet edecek şekilde devam etse de insanoğlu, zaman içerisinde doğa ile olan ilişkisini farklı bir boyuta taşımış ve ekonomik çıkarlar uğruna, hayvanlar üzerindeki hakimiyetini onlara zarar verecek ölçüde artırmıştır.¹⁵⁸

Bu durum hayvanların ekolojik sistem içerisindeki önemini azaltmasa da insanlar nezdinde, hayvanlar mal ve eşya konumuna indirgenmişlerdir. Hayvanların ekolojik sistemdeki önemine dair farkındalığını yitiren insanoğlu, insan dışı hayvanların ekoloji içerisindeki konumunun tartışılmasına neden olmuştur. Doğal çevrenin en önemli unsurlarından olan hayvanların, ekolojik döngüye ve yaşamın devamına katkı sağladıkları göz önünde bulundurulursa, hayvanların var olmadığı bir ekolojik düzen, düşünmek imkansızdır çünkü ekolojiyi oluşturan canlı ve cansız tüm varlıklar birbirlerine bağımlıdır. İlahi dinler ve ilahi olmayan dinler; insanın, doğal çevrede yer alan tüm varlıklarla samimi bir ilişki içerisinde olmasını öğütler. İlahi kaynaklı olmayan dinlerde, cansız varlıkların yanı sıra bitkiler ve hayvanlara da bir kutsallık atfedilmiş ve bu canlılara tapılmıştır. Tüm dinlerde, canlılara zarar vermemek temel öğretilerendir. Dinler, insana ahlaken iyi olmayı ve kötülükten sakınmayı emrettiği için, hayvanların din ve ekoloji ilişkisi bağlamındaki konumları tarih boyunca çok önemli olmuştur.¹⁵⁹

Bütün canlıların sudan yaratıldığını, kiminin karnı üzerinde sürünürken, kiminin iki ayağı, kiminin ise dört ayağı üzerinde yürüdüğünü haber veren Kur'an ayetleri, aynı zamanda hayvanların da kendi aralarında birer ümmet olduklarını da haber vermektedir.

¹⁵⁸ E. Çetin, "Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)**, 2017, C.20, S.2, s. 89-107.

¹⁵⁹ E. Feyzioğlu, **Ekoloji, İnsan Ve Din** (Yüksek Lisans Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, 2011.

Tıpkı insanlar gibi, yeryüzünde yürüyen ya da havada uçan hayvanlar da ekolojik sistemde yaşayan ve değer verilen canlı topluluklarındandır.¹⁶⁰ İnsan zihninin, doğanın tek hakimi olduğu gibi bir düşünceye evrilmesi, ekolojik düzen içerisinde var olan canlı ve cansız varlıklara saygısını yitirmesine neden olmuştur. İlk etapta, insanların ekolojiye verdikleri zararın boyutu küçük çapta iken, zaman içerisinde sanayi devrimi gibi tarihsel süreçlerin de etkisi ile bu zarar telafisi zorlaşan bir hal almıştır. Günümüz dünyasının bugün uğraş verdiği en önemli konuların başında, yitirilen ekolojik düzene geri dönme çabası, bulunmaktadır.¹⁶¹ İnsanların, hayvanlara muhtaç olduğu pek çok alan vardır bu nedenle ekolojik dengenin en önemli unsurları arasında yer alan insan dışı hayvanlar, yaratıcının emaneti olarak kabul edilmeli ve hayvanlarla olan ahlaki ilişkilerimiz pozitif anlamda yeniden yapılandırılmalıdır.

3.1. Derin Ekoloji ve Din Olarak Eko- Felsefe Yaklaşımı

Günümüz dünyasında, doğaya ciddi boyutlarda zarar verildiğinin fark edilmesiyle birlikte çeşitli çözümler aranmaya başlanmış ve dini yaklaşımların çevre ve ekoloji ile ilgili problemlerin çözümünde kullanılabileceği düşünülmüştür. Yeryüzünde çok fazla sayıda din ve dini akım olduğundan, doğal çevre ile ilgili sorunların çözümü için tek bir dini yaklaşımın kullanılması ve bu dini öğretinin herkes tarafından kabul edilmesi mümkün değildir. Dinbilimciler ve dini inanç sahibi kişiler, çevre etiği konusunda

¹⁶⁰ N. Turgay, ‘Kur’ân Açısından Hayvanlar Ve Bitkiler’, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, C.1, S.1, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008, s. 671-698. Retrieved from <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/D%C4%B0N-1.-C%C4%B0LT.pdf>

¹⁶¹ T. Kabak, ‘Toplumsal Ekoloji Bağlamında Türklerin Doğa ile ilişkilerine Genel Bir Bakış: Mandıra Filozofu Filminin Düşündürdükleri’, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 2018, C.7, S.1, s. 276-291.

çözüm sunabilecek bir felsefi sistem geliştirebilmek adına, dinsel gelenekleri yeniden irdelemektedirler.¹⁶²

Teknolojinin çevre üzerindeki yıkıcı etkisi, insanoğlunu, ekolojik problemler hakkında çözüm aramaya teşvik etmiştir. Ekoloji içerisinde yer alan tüm canlılar, doğanın katledilmesinden ve çevrenin deney sahası olarak kullanılmasından olumsuz etkilenmektedir. Bilimsel gelişmelerin yön verdiği ve insanların dünya görüşlerini önemli ölçüde şekillendirdiği modern toplumlarda birey, doğaya egemen olma düşüncesi ile yetiştirildiğinden, ekolojinin bir parçası olarak değil ekolojik düzenin hakimi olarak algılanır. İnsan merkezli etik anlayışın karşısında yer alan ve doğayı merkeze alan etik anlayış “Derin Ekoloji” olarak adlandırılır. Temelde vahşi doğayı merkeze alan bu anlayış, doğa ile bütünleşme şuuruyla hareket eder. Derin ekolojinin temelinde; Budizm, Taoizm ve diğer doğu dinlerinin etkileri görülmektedir. İnsanoğlunun doğadan uzaklaşma sürecini “ilk günah” olarak benimseyen, düşünce akımı, ekolojik sistem içerisinde yer alan tüm canlı ve cansız varlıkları birbirlerine “eş değer” olarak kabul eder. “Biyomerkezcilik” görüşünü benimseyen derin ekoloji, tüm yaşam formlarına içsel bir değer atfetmesi özelliği ile, “mistik ekoloji” olarak da kabul edilir.¹⁶³

Derin ekoloji alanındaki çalışmaları ile bilinen filozof Arne Naess tarafından 1973 yılında yazılan, “The Shallow and the Deep: Long Range Ecology Movement: A Summary” (Sığ ve Derin: Uzun Dönemli Ekoloji Hareketleri: Özet) isimli makale, derin ekolojinin temel ilkelerini şu şekilde açıklar: Yeryüzünde yaşayan insan ve insan dışı tüm canlılar (bireyler, türler, habitatlar, kültürler ve su havzalarına kadar var olan her

¹⁶² J. R. Des Jardins, 2006, s. 91.

¹⁶³ A. Çüçen, “ Derin Ekoloji”, <http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12/derinekoloji.pdf> (Erişim Tarihi: 03.11.2018)

şey) kendi içinde özsel değere sahiptir, bu değerlerin insanların menfaatleri için uygun olup olmamaları önemli değildir.¹⁶⁴

1. Basit, aşağı ve ilkel olarak kabul edilen bitki ve hayvan türleri, kendilerinden daha üst bir yaşam formuna katkı sağladıkları için değil yalnızca kendileri oldukları için kendi başlarına değerli kabul edilirler.
2. Canlıların, kapsamını ve sınırlarını bilmediğimiz hayati ihtiyaçları ve bu canlıların sunduğu zenginlik ve çeşitlilik, insanlar tarafından hiçbir şekilde azaltılamaz, insanoğlunun buna hakkı yoktur.
3. İnsana ait olan yaşamın ve kültürlerin geliştirilmesi için gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere nüfus azaltılmalıdır. Diğer canlıların serpilip gelişmeleri daha küçük bir insan nüfusu ile mümkündür bu konuda denge kurulmalıdır.
4. İnsanların diğer varlıklar üzerindeki her türlü muamelesi aşırıdır ve var olan problemleri daha da kötüleştirmektedir.
5. Temelde; ekonomik ve teknolojik yapılarda değişikliğe gidilmelidir ve bu alanlardaki politikalar değişmelidir, yapılan değişimler ideolojik yapıları etkileyecektir.
6. İdeolojik değişiklikler, mevcut yaşam şartlarının daha fazla artırılması yerine temel anlamda yaşam kalitesini iyileştirme yönelik olacaktır.
7. İnsanlar doğrudan ya da dolaylı olarak bu maddeleri uygulamakla yükümlüdürler.¹⁶⁵

Derin ekoloji ve insan merkezli bir anlayış olan sığ ekoloji arasında bir karşılaştırma yapan Naess, doğadaki her türün ve çeşitliliğin kendisi için değer taşıdığını vurgularken, varlıkların özsel değerlerini, insan menfaatlerine indirgemeyi ırkçı bir önyargı olarak kabul eder. İnsan, değerlerin belirleyicisi ve ölçütü değildir. Bu nedenle doğadaki

¹⁶⁴ H. Ünder, 1996, s. 199-200.

¹⁶⁵ Ünder, a.g.e., s. 199-200.

kirlenmeyi durdurmak için çaba harcamak, her türlü ekonomik çıkarın üstünde kabul edilen bir görevdir. Dünya nüfusunun hızlı bir şekilde artış göstermesi ve gelişmiş ülkelerin uyguladıkları politikalar, ekosistemi tehdit etmektedir. Naess, bitki türlerinin, tarım ve tıp gibi alanlarda insan sağlığına faydalı oldukları gerekçesi ile korunmalarına karşı çıkar, ona göre; bitki türleri kendi özsel değerlerinden ötürü korunmalıdır ve kaynaklar yalnızca insanlar için değil tüm yaşam için ortaktır. Naess, aşırı gelişmiş ulusların yaşam standartlarını yükseltmeleri uğruna genel yaşam standartlarının düşmesine, insanların razı olmayacaklarını söyler.¹⁶⁶

Normatif ilkelerin derin ekoloji düşüncesine yön verdiğini iddia eden Naess, sadece mantık ilkelerini kullanarak derin ekolojinin anlaşılamayacağını ifade eder. Naess için bu kavram, her ne kadar bilimsel verileri kullanmayı gerektirse de daha çok felsefe ile ilişkilidir. Bu bağlamda Naess için, derin ekolojinin ilkeleri, ekoloji biliminden daha çok felsefe ile ilişkilidir denebilir. Derin ekolojiyi, eko-felsefe olarak tanımlayan düşünür, bu düşüncenin felsefi ve dini kaynakları arasında; Hristiyanlık, Budizm, Taoizm, Bahailik ve diğer felsefi akımların var olduğunu iddia eder. Naess'e göre eko felsefe; kişisel bir sistem ve felsefe olmasının yanı sıra, ekolojik olarak bir ahenk ve dengenin sağlanması ve korunmasını da ifade etmektedir. Naess, kendi eko-felsefesine Ekosofi T adını vermektedir.¹⁶⁷

Arne Naess, derin ekoloji düşüncesini oluştururken, insanın doğaya karşı sorumluluklarının olduğunu kabul eden ve doğanın kendi başına bir değeri olduğunu savunan “toprak etiği” düşüncesinden ilham almıştır. Çevre etiği ve çevre felsefesi alanında çalışmalar yapmış olan Aldo Leopold tarafından 1960'lı yıllarda ortaya atılan toprak etiği düşüncesi; bir şeyin doğanın bütünlüğünü ve güzelliğini koruyorsa doğru

¹⁶⁶ A. Çüçen, “ Derin Ekoloji”, <http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12/derinekoloji.pdf> (Erişim Tarihi: 03.11.2018)

¹⁶⁷ T. Önder, “Derin Ekoloji Üzerine”, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/30-31/09-tuncay-onder-derin-ekoloji-uzerine.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.03.2018)

olduğunu şayet bu şekilde değilse yanlış olduğunu savunur. Derin ekoloji, insanların ekolojik olaylar karşısında bilinçlenerek, evrenin bir bütün olduğu kabul etmesi ve bu konuda kendini gerçekleştirme (self- realization) konusunda yardımcı olur. Kendini gerçekleştirme kavramı, ekoloji içerisinde bulunan tüm varlıklarla özdeşleşmeyi kolaylaştırır bu durumda doğa bir nesne olma konumundan çıkarılmaktadır.¹⁶⁸

Derin ekoloji alanındaki çalışmaları ile bilinen felsefeci David Rothenberg (1996), derin ekolojinin; doğa ve kültür ile olan gerçek ilişkilerine dair bir takım ipuçları sunduğunu söyler. Rothenberg için derin ekoloji, çeşitli dinsel kavramlar estetik ve spekülatif topraklardan beslenen, kavramsal kökleri olan bir ağaç gibidir, bu ağacın dalları ve şubeleri, tüm dünyaya uzanarak çeşitli politik eylem tiplerini bir araya getirir. Derin ekolojik düşünme, sonu olmayan bir süreç olarak kabul edilmesine karşın, bu düşüncenin tarihsel gelişimine bakıldığında derin ekoloji diğer seçkin teorilere nazaran, tam olarak bir sisteme dönüşmemiştir. Her ne kadar sistemleşmemiş olsa da derin ekoloji kavramının, çevre felsefesi tarihinde kendine kalıcı ve haklı bir yer edindiğini söylemek mümkündür. Derin ekoloji düşüncesi hakkında, çevre felsefesi literatüründe çok fazla kitap ve makale yazılmıştır bu durum konunun önemini ve etkisini kanıtlar niteliktedir.¹⁶⁹

3.2. Metafizik Açıdan Ekoloji ve Hayvanların Ahlaki Statüsü

Derin ekoloji düşüncesi var olan ekolojik problemlere dinsel ve felsefi bir bakış açısı ile bakmayı önerir. Ekolojik değişimler bilimsel olarak incelenirse de, bilimsel kaynaklar her zaman sorunun nedenini anlamakta yeterli olmayabilir. Çalışmanın bu bölümünde, genel hatları ile metafizik açıdan ekoloji kavramı ele alınacak ve hayvanların ahlaki

¹⁶⁸ H. Yaylı, V. Çelik, “Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2011, S. 26, s. 369-377.

¹⁶⁹ M. P. Nelson, **Deep Ecology**, Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy – 2nd, 2008, s. 206-211.

statüsü tartışılacaktır. Bir bilim olarak ele alındığında ekoloji, doğal çevreyi ve dünyayı anlamaya katkı sağlar ancak sorunların çoğu epistemolojik ve felsefi kaynaklıdır. Naess' in derin felsefi soruları; Bireyin ve içsel değere sahip olan şeylerin ne olduğu ve nelerin ahlaki değere sahip olduğu sorularına ek olarak, doğayı anlayabilmek konusunda aklın kavrayabileceği en yakın modelin ne olduğudur? Bu tür problemler tartışılırken, ekoloji biliminin verilerinden ziyade felsefi çözümleme yöntemleri, kullanılır.¹⁷⁰

Derin ekoloji, Descartes'den beri devam eden mekanistik dünya görüşünün yerine, metafizik ve etik prensipler getirmiştir, doğanın bir nesne olarak algılanmasının önüne geçen derin ekoloji düşüncesi, ekoloji içerisindeki canlı ve cansız tüm varlıkların bir bütün olarak algılanmasını kolaylaştırmıştır. Derin ekolojinin bu birleştirici yönünün, psikolojik değil 'metafizik' anlamda ortaya çıktığı söylenebilir.¹⁷¹ İnsan doğasının ne olduğu ve insanların doğanın geri kalanı ile nasıl bir ilişki içerisinde olmaları gerektiği gibi sorular, felsefi düzleme ait etik sorular olmalarının yanı sıra aynı zamanda metafizik sorulardır. Derin ekoloji varlıkbilimsel (ontolojik) sorunlarla ilgili olması bakımından, bilimsel olmaktan ziyade metafizik ekoloji ile ilgili bir alandır çünkü ekolojik bunalımların nedenlerini, temel felsefi nedenlere bağlar ve araştırmalarını bu doğrultuda yapar.¹⁷²

İnsan ve doğa münasebeti birbirlerinden ayrı düşünülemeyen ve birbirlerini tamamlayan asal gerçeklikler olarak kabul edilir. İnsanoğlu, tarihin en eski çağlarından beri, tabiat içerisinde tüm ihtiyaçlarını karşılar ve doğa içerisinde var olan canlı ve cansız tüm varlıklarda, manevi alemin tezahürünü görür.¹⁷³ Canlı ve cansız tüm varlıkların yaratıcısını, varlığın kendisinde görmek ilk çağ felsefesinden beri insanoğlunun gündeminde olan bir meseledir. Örneğin; varlığın dayandığı temeli araştıran Plotinus'a

¹⁷⁰ J. R. Des Jardins, 2006, s. 408.

¹⁷¹ H. Yaylı, V. Çelik, 2011, s. 369-377.

¹⁷² Des Jardins, a.g.e., s. 410.

¹⁷³ S. Kılıç, 1998, "Ekolojik Krizin Metafizik Boyutu ve Risaleler'in Söylemi", **Ekev Akademi Dergisi**, 1998, C.1, S.3, s. 1-9.

göre, akıl ve ruh dahil her şey Tanrı'nın açılımlarıdır, akıl ve ruh Tanrı'dan taşmıştır ve O'ndan başka bir şey değildir. Plotinus, var olan her şeyin aslında tek bir şey olduğunu “Bir” kavramı ile açıklar. Var olan her şey, tek ve biricik şey Tanrı olduğundan, geri kalan her şey Tanrı'nın taşmasından başka bir şey olamaz ve Tanrı, her türlü varlığın üzerindedir. Plotinus “Bir” kavramı ile, ideler ve tabiat arasında ontolojik bir bağ kurmayı amaçlamıştır.¹⁷⁴

Ekolojik düzen içerisinde yer alan tüm varlıkların, Tanrı'nın bir tezahürü olarak kabul edilmesi, onlara değer vermeyi ve varlıkların kendiliklerinden bir özsel değere sahip olduklarını kabul etmek anlamına gelir. Bu düşünce derin ekoloji disiplininin vurguladığı önemli noktalardan biridir, bu yönüyle kainata metafizik bir bakış açısı ile bakmak mümkündür. İnsanoğlu, ekolojik sistemde var olan her şeyin yüce bir varlık tarafından yaratıldığını kabul ederek, tabiata bu gözle bakarsa onu felsefi bir çerçeveye yerleştirmiş olur. Ekolojik sistemin tamamının böyle bir metafizik bakış ile algılanması, insanoğluna sorumluluk yükler.¹⁷⁵ İnsanlar, tabiatı bir nesne olarak algılamayı bırakıp, kendilerini evrenin hakimi olarak görmedikleri takdirde, doğaya verilen her türlü zararın aslında kendilerine zarar vermek demek olduğunun bilincine varırlar. Bu düşünce sisteminin gelişmesi ise ancak ekolojiye, metafizik bir kimlik atfetmek ile mümkündür. Hayvanlara felsefi bir nazar ile bakıldığında, en fazla merak edilen konuların başında hayvanların ahlaki statüleri yer alır.

İnsan dışı hayvanların ahlaki ilgiye değer olup olmadığı meselesi; hayvanların rasyonel düşünme ve konuşma yeteneği gibi belirli kapasitelere sahip olmadıkları gerekçesi ile eleştirilen tartışmalı konuların başında yer alır. İnsan dışı hayvanların bu kapasitelere sahip olmadığının düşünülmesi, insan merkezli bir bakış açısı çerçevesinde şekillenerek,

¹⁷⁴ C. Altıntop, 2016, Plotinus'taki “Bir” Kavramının Ortaçağ Felsefesi İslam Düşünürlerindeki “Sudûr” Nazariyesi Üzerindeki Etkisi, **Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, 2016, C. 2, S.1, s. 56-68.

¹⁷⁵ S. Kılıç, 1998, s. 1-9.

onlara zulmetmek ve sınıai hayvan çiftliklerinde zor şartlar altında yaşamalarına izin vermemize bir dayanak noktası oluşturmaktadır ancak bahsedilen bu kapasiteler ahlaki duruşa sahip olmak için gerekli değildir. Bunun yanı sıra her geçen gün etkisi artan ve yeni sonuçlar ortaya koyan bilimsel gelişmeler, hayvanların dil kullanma yeteneği de dahil olmak üzere bu kapasitelerin birçoğuna sahip olduklarını ortaya çıkarmaktadır.¹⁷⁶

İnsanı merkeze alan etik yaklaşımlar; insanların, insan dışı hayvanların refahını düşünmek zorunda olmadığını ve onların; hissetme ve acı çekme gibi yetilerinin insaninkine benzemediğini savunur. İnsanların, birçok açıdan (bilinçli deneyimler, zeka, duygular vb.) hayvanlardan farklı olduğu kabul edildiğinden, insan dışı hayvanların ahlaki bir statüye sahip olmadıkları iddia edilir. Tarih, felsefe ve teoloji alanlarında çalışmalar yapan Peter Harrison, hayvanların acı çektiğini, sonuçları ile birlikte gösteren kesin bir veri olmadığını iddia etmekle beraber, acıyı ölçmeye yardımcı olan placebo ve kör-nokta deneyleri vb. gibi çalışmaların, hayvanların acı çektiğine dair belirli şüpheler oluşturduğunu ifade eder. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, insanların da acı çektiklerini kesin olarak gösteren bir veri bulunmamaktadır fakat insanoğlu acı çektiğini ifade edebilecek donanıma sahiptir.¹⁷⁷

Bir insan, kendisinin çektiği acıyı ifade etse bile bir başkasının kesin olarak acı çektiğinden emin olamaz, karşısındaki kişinin; acı çektiğine dair iyi rol yapan birisi olma ihtimali her zaman mümkündür. Yazara göre; insanları gözlemlememize rağmen çektikleri acının gerçek olup olmadığından emin olamayacağımız için onların herhangi bir ahlaki ilgiye değer olmadıkları yargısına varamayız. Bu durumda hayvanların da acı

¹⁷⁶ R. Humphreys, **A Critical Examination of the Moral Status of Animals, with Particular Reference to the Practices of Factory Farming and Animal Experimentation** (Doctoral Thesis), United Kingdom, School of English, Communication and Philosophy Cardiff University", 2010, s. 152-180.

¹⁷⁷ A. Doğan, "Hayvan Hakları Sorununa Biyosantrik Bir Yaklaşım, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, C. 23, S. 1, s. 33-43.

çekmediğinden emin olamayız ve bu verilerden hareketle, insan dışı hayvanların ahlaki bir ilgiye değer olmadıkları sonucuna ulaşamayız.¹⁷⁸

Çevre etiğinin, en önemli alt alanlarından biri olan hayvan etiği konusu; hayvanların bir takım haklara sahip olup olmadıklarını sorgular ve hayvanlara ahlaki bir değer verilip verilemeyeceği konusu üzerinde yoğunlaşır. Aristoteles ve Aquinalı Thomas'ın; hayvanların, yaratılışın en yüksek amacı olan insanoğlu için var olduğuna inanmamız gerektiğine ilişkin radikal insan merkezci söylemleri, İngiliz filozof Locke'un hayvanlar hakkındaki "aşağı sınıf mahluklar" anlayışı ile birlikte ele alındığında, hayvanların ahlaki bir ilginin konusu olamayacakları düşünülmüştür. Hayvanlar, Descartes'cı bir söylemle birer otomattan ibaretlerdir ve Tanrı'nın insana hizmet etmesi amacıyla yarattığı kaynaklardır.¹⁷⁹

Kant için de durum farklı değildir, hayvanlar; iyi irade sahibi olmayan, eylem tarzlarını belirleme gücünden yoksun yalnızca araçsal değere sahip olan varlıklardır. Bu sebeple; hayvanların, deneylerde kullanılmasında, avlanılmasında ve öldürülmesinde sorun yoktur. Kant için; hayvanlar bir amacın (insanın) araçları olduğundan, onlara karşı doğrudan ödevlerimiz ve herhangi bir sorumluluğumuz yoktur.¹⁸⁰ İnsan merkezli etik açısından bakıldığında, insanlar kendi türlerinin sonunun gelmesi meselesini; diğer türlerin ve hatta ekosistemin çöküşü ve anlamını kaybetmesi olarak kabul ettikleri için aksi düşünülmecek bir şekilde doğrudan ahlaki statüye sahiptirler. Bu bakımdan insanoğlu kendisinin doğaya bir değer kazandırdığını düşünür. İnsanlar için, geriye kalan diğer tüm varlıklar araçsal değere sahip olduklarından, içsel değere sahip olan tek

¹⁷⁸ Doğan, a.g.m., s. 33-43.

¹⁷⁹ A. Cevizci, 2013, s. 143-146.

¹⁸⁰ Immanuel Kant, **Lectures on Ethics** (trans. by P. Heath), Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 212.

canlı türü kendisidir bu da ahlaki fail olma ve ahlaki ilgiye değer olma sorununu ortaya çıkarmaktadır.¹⁸¹

İnsan merkezli etiğe karşı bir tepki olan canlı merkezli etik anlayışına göre, insan dışı hayvanlar, içsel bir değere sahiptirler ve yalnızca canlı olmaları nedeniyle ahlaki ehliyete sahiptirler.¹⁸² Ahlaki ilgiye değer olma konusunda; hayvanlar, bitkiler, doğal alanlar ve hatta yeryüzünün kendisi de pay sahibidir. Bazı düşünürler, ahlaki ilgiye değer olma meselesinin kapsamını genişleterek doğal çevreye ve içindekilere karşı sorumlu olduğumuz halde bu değerlerin gelecek kuşaklara da aktarılması gerektiği düşüncesini desteklememektedir. Bir başka ifade ile yararçı filozoflar, her ne kadar gelecek kuşaklara olan sorumluluklarımızdan bahsetseler de, bugün var olmayan insanların haklarından söz etmeyi çok anlamlı bulmamaktadırlar ve bu konu hakkında konuşmayı reddederler. Bu nedenle konuyu açıklarken “ahlaki ilgi ehliyeti” ya da “ahlaken dikkate alınma” gibi terimlerin kullanımı tercih edilir.¹⁸³

Çevre etiği konusundaki yaklaşımlara bakıldığında öncelikle “insanların” sonrasında “canlıların” ve daha sonra “çevrenin” ahlaki ilgi alanına girdiği görülmektedir. İnsan merkezli ve canlı merkezli etik anlayışından farklı olarak çevre merkezli etik yaklaşımı; dağlar, akarsular vb. gibi doğal çevrenin birer unsuru olan cansız varlıklara da ahlaki bir değer verilmesi gerektiğini savunur.¹⁸⁴ İnsan merkezci görüşün temelinde; türçülük anlayışı vardır ve bu görüş insan dışı hayvanların özsel bir değere sahip olmadıklarını, dolayısı ile ahlaki ilgiye de değer olmadıklarını savunur. Türçülük karşıtlığı olarak

¹⁸¹ H. Aşar, “Hayvan Haklarına Yönelik Temel Görüşler ve Yanılgıları”, **Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2018, s. 239-251. doi: 10.20981/kaygi.411236, S.30

¹⁸² B. Birden, “Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış” (A Brief Overview of the Moral Responsibility of Individual in Environmental Ethics), **Türkiye Biyoetik Dergisi**, 2016, C. 3, S. 1, s. 4-14.

¹⁸³ J. R. Des Jardins, 2006, s. 215-216.

¹⁸⁴ Birden, a.g.m., s. 4-14.

bilinen anti-düalizm ise insanların neden olduğu vahşetler ve mağduriyetler karşısında, hayvanların masumiyetinin ve duygusallığının önem kazandığını iddia eder.¹⁸⁵

Bilimsel araştırmalar, insanlara ait olduğu düşünülen birçok özelliğin ve hatta az gelişmiş düzeyde olsa dahi bilişsel yeteneklerin hayvanlarda da bulunduğunu ispat etmiştir. Bu gelişmeler ışığında hayvanların asli bir değere sahip olduğu ve ahlaki ilgiye değer olabilecekleri gözler önüne serilmiştir. Hayvanlar ve insanların eşit muamele görmesi mümkün görülmesede ahlaki ilgiye değer olma konusunda en azından her iki türün de eşit bir değerlemeye tabi tutulması gerektiği savunulmuştur. Descartes'ın aksine, Spinoza, hayvanların birer otomat olmadıklarını ve doğal haklarla donatılan varlıklar olduklarını savunmuştur. Spinoza'ya göre; insanlar, evrenin merkezinde değillerdir ve hayvanlar onlara hizmet etmeleri amacıyla yaratılmamışlardır. Hayvanlar hissetme yetisine sahiptirler ve ahlaki ilgiye değer varlıklardır. Spinoza'nın bu görüşleri yararçı yaklaşımın temellerini oluşturur.¹⁸⁶

Amerikalı felsefeci Tom Regan, insanların hayvanlara saygı göstermeleri meselesinin ahlaki bir ödev olduğunu savunur. Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek* (The Case For Animal Rights) kitabında; memeli hayvanlar konusunu detaylı bir şekilde incelemiştir. Arıkan'ın ifade ettiği üzere; Regan, memeli hayvanların; belirli bir zihinsel yaşama, öz bilince ve farkındalığa sahibi olduklarını iddia eder. Hayvanların yaşadıkları olaylar karşısında, çeşitli arzu ve düşüncelere sahip olduğunu savunan filozof, hayvanların; arzularını gerçekleştirmek için, tıpkı insanlar gibi olaylar arasında ilişki kurarak hareket ettiklerini söyler. Hayvanların kendi varlıklarının farkında olan canlılar olduğunu ifade eden Regan, bu durumu insan dışı hayvanların gelecek bilincine sahip olmalarıyla ilişkilendirir. Regan'a göre; hayvanlar belirli

¹⁸⁵ A. Cevizci, 2013, s. 147-152.

¹⁸⁶ Cevizci, a.g.e., s. 147-152.

hareketleri, gelecekteki arzularını gerçekleştirmek uğruna yaparlar.¹⁸⁷ Bu durum hayvanların, öz bilince sahip varlık olduklarını gösterir. Regan, Singer'dan farklı olarak, hayvanların ahlaki statüye sahip olmaları meselesini acı çekme ve hazza sahip olma kapasiteleri ile değil, bir yaşamın öznesi olmaları ile ilişkilendirir.¹⁸⁸

Regan için; memeli hayvanların, bir yaşamın özneleri olarak kabul edilmelerini gerekli kılan etkenler, farklı bir türe mensup olan diğer hayvanların da bir yaşamın özneleri olması fikrini dışlamaz. Filozof, yaşamın öznesi olma meselesi için; hayvanlarla ortak olan davranışlarımız, onların anatomik yapıları, sinir sistemlerimiz arasındaki benzerlik, ve hayvanlarla ortak kökenlere sahip olmamız gibi faktörlerin varlığını yeterli görmektedir. Regan, dünyanın birçok yerinde yapılan bilimsel araştırmaların bu düşüncüyü desteklediğini, bu bağlamda kuşların da yaşamın özneleri olduğunu iddia eder. Regan, kuşların; çok çeşitli ve zengin bilişsel yetilerle donatılmış olduklarının, deneyler yoluyla kanıtlandığını ifade eder. Kuşların çeşitli deneyimlerinden dolayı bilgi ve tecrübe kazandıklarını, diğer kuşların kendilerini izledikleri izlenimine kapıldıklarında, davranışlarını uygun olacak şekilde ayarladıklarını ve akıl yürütebildiklerini söyleyen filozof, kuşların yiyeceklerini saklarken şayet etraflarında başka kuşlar varsa, geri dönüp yiyeceklerinin yerlerini değiştirdiklerinin gözlemlendiğini belirtir.¹⁸⁹

Peter Singer ve Tom Regan gibi filozoflar, birbirlerinden farklı düşüncelere sahip olmalarına rağmen, hayvanların ahlaki ilgiye değer olmaları konusunda yalnızca insanoğlunun çıkarlarının önemsenmemesi gerektiğini düşünürler ve bu konuda bireyci bir tavır sergilerler. Ahlaki ilginin kapsamını salt insan ve hayvanlarla sınırlama konusunda bireycilikte birleşen düşünürler, bütüncülüğü “çevre faşizmi” olarak değerlendirirler. Singer, “eşitlik” ilkesiyle; benzer ilgi ve menfaatlere sahip olan

¹⁸⁷ E. Arıkan, 2014, s. 45-58.

¹⁸⁸ Arıkan, a.g.e., s. 45-58.

¹⁸⁹ T. Regan, 2007, s. 92-94.

varlıkların her durumda aynı ahlaki değerlendirmeye ve değerlemeye tabi tutulması gerektiğini söylerken “yarar” ilkesiyle; eşit değerlemeye sahip tutulması gereken varlıklara; hissetme yetisine sahip olan hayvanları da dahil eder. Hayvanların, haz ve acıyı, insanlar gibi deneyimleyebilen varlıklar olmaları, tüm canlıların çıkarlarının eşit bir şekilde değerlendirilmesi için bir ölçüt olarak kabul edilmelidir.¹⁹⁰

Singer, burada insan dışı hayvanlara ve insanlara eşit muamele edilmesi gerektiğini savunmamaktadır. Çıkar ilkesi prensibine göre, insanoğlunun çıkarlarının, hayvaların çıkarlarından daha ağır bastığı durumda, insanlar tercih edilmelidir. Singer’ın yarar ilkesi prensibine göre; hayvanların maruz kaldıkları işkence ve zulümlerin, bilime ya da sağlık sektörüne hiçbir katkısı olmayan psikolojik ve fiziksel deneylerin neden olduğu acı, sağladıkları faydaların üstündedir bu nedenle hayvanlar üzerinde yapılan bu deneylerde bir değişikliğe gidilmesi insanoğlunun yerine getirmekle yükümlü olduğu ahlaki bir zorunluluktur.¹⁹¹

Cevizci, Tom Regan’a ait olan ahlaki ilgiye değer olma görüşünü; tüm insanların; dinlerinden, cinsiyetlerinden, ırklarından ve toplumsal sınıflarından bağımsız olarak aynı değere ve haklara sahip olmalarından yola çıkarak, hayvanların da, insanların çıkarları uğruna araçsallaştırılmamaları gerektiği, şeklinde ifade eder. Cevizci’ye göre; Regan, hayvanlardan bir takım menfaatler elde etmek uğruna onları istediğimiz şekilde kullanamayacağımızı söyleyerek Kant’ın deontolojizminden farklı bir şey söylemiş olur. Kant felsefesinde, özerklik ve özsel değer ölçütü rasyonalite iken, Regan’ın görüşüne göre özsel bir değere sahip olmanın ve özerkliğin ölçütü: “bir hayatın öznesi olmak”tır, ancak böyle varlıkların asli bir değeri vardır, denebilir. İnsanlar ve hayvanlar

¹⁹⁰ A. Cevizci, 2013, s. 147-152

¹⁹¹ Cevizci, a.g.e., s. 147-152.

ortak bir kökenden gelirler her iki tür de; beden ve davranışa, ortak bir duyu sistemine ve sinir sistemine sahip oldukları için özne olma bakımından benzerlik gösterirler.¹⁹²

Cevizci, Regan'ın ifadesinden hareketle; rasyonel düşünme çağına erişmeden önce; çocuklar, yaşlılar ve akıl sağlığı bozulmuş insanlar, özerk birer fail olmadıklarından dolayı özsel bir değerden yoksun olarak kabul edilmezler çünkü bu durum ahlaki olarak kabul edilmez, der. Bu bağlamda, hayvanların durumu da deneyimleme kapasitesi bakımından incelendiğinde, özerk birer fail olmayan insanlar gibi kabul edilmelidir ve özsel değere sahip varlıklar olarak görülmeleri gerekmektedir. Cevizci, Regan'ın düşünce sistemine göre; deneyimleme kapasitesine sahip olmak özne olmak için bir ölçüt olarak kabul edilmelidir, ifadesini kullanır.¹⁹³

Ahlaki açıdan kimin ne değer taşıyacağı sorunsalı ve hangi gerekçelere dayanarak ahlaki ilgi ehliyeti taşıdığımız, ahlaki duruşu dikkate almanın kapsamı, kim ve neyin ahlaki ilgi ehliyetine sahip olacağı ve insanların diğer canlılarla ilişkisinin ahlaki boyutunun ne olması gerektiği gibi felsefi sorular, hayvanları kapsayacak şekilde ilk olarak, etik, hukuk felsefesi ve siyaset felsefesi alanlarında çalışmalar yapan Amerikalı filozof Joel Feinberg'in, Hayvanların ve Doğmamış Kuşakların Hakları (*The Rights of Animals and Unborn Generations*) isimli eserinde ele alınır. Feinberg'a göre; insan eylemleri sonucunda, hayvanların çıkarları olumlu ya da olumsuz olarak etkilenir bu durumda insanoğlunun, hayvanlara karşı sorumlu olduğu bir ödevi vardır. Feinberg, ahlaki ilgiye değer olma konusundan daha ziyade hak sorunu üzerine eğilir. Düşünür, bir şeye karşı bir ödevimiz varsa ve bu şeye karşı ödevimizi yerine getirirsek o şeye iyilik etmiş olacağımızı söyler.¹⁹⁴

¹⁹² A. Cevizci, 2013., s. 152-154.

¹⁹³ Cevizci, a.g.e., s. 152-154.

¹⁹⁴ J. R. Des Jardins, 2006, s. 215-219.

Örneğin bir köpeğe eziyet etmemek onu çıkarıncıdır, şayet eziyet etmemek köpeğin iyiliğine ise o canlıya eziyet etmemek gibi bir ödevimiz vardır denebilir. Yazar, algılama donanımına sahip olan canlıların çıkarları olabileceğini savunur. Bu bağlamda herhangi bir bitkinin hak sahibi olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Düşünür, “algılama donanımı” olan tek tek varlıklara karşı ödevlerimiz olduğunu söyler. Joseph Des Jardins *Çevre Etiği* isimli eserinde: Feinberg’in; *yalnızca bilinçli isteklere, arzulara, umutlara, saiklere, itilimlere ya da bilinçsiz dürtülere, amaçlara, ereklere ya da gizil eğilimlere, büyüme yönelimine, doğal işlevlere sahip olan şeylerin çıkarları olabilir* dediğini ifade eder.¹⁹⁵

Belirli özellikler; bazı karakter özellikleri, belirli bir ilişkiye sahip olmak, ahlaki faillik, rasyonellik, duyarlılık, öz-farkındalık, dil kullanma becerisi gibi kapasitelerin, ahlaki duruş için yeterli olduğu ancak gerekli olmadığı kabul edilir. Rasyonel ve dili kullanma becerisi gibi ayırt edici ve yüksek seviyeli kapasitelere sahip olmak dışında, insan dışı hayvanlar menfaat sahibi varlıklardır. Menfaat sahibi olmak, ahlaki duruş için gerekli şartlardan biridir. Hayvanlar, yararlanıcılar (beneficiaries) olduklarından belirli kapasitelere sahip olup olmamaları, menfaat sahibi olmalarının ve dolayısı ile ahlaki ilgiye değer olmalarının önüne geçmemelidir.¹⁹⁶

İnsan dışı hayvanların yaşama hakkına sahip olmaları temel olarak hayati bir çıkarları olduğu anlamını taşır. Duyarlı hayvanların, kasıtlı olarak öldürülmemek ve zarar görmemek anlamında yaşamsal bir menfaatleri vardır. Psikolojik anlamda da hayvanlarla bir kısım duygularımızın ortak olduğu gözlemlenmiştir. Akıl sahibi olmak ise ahlaki anlamda değer görmek için gerekli bir koşul değildir. Rasyonel, ahlaki anlamda statüye sahip olmak için bir ölçüt olarak kabul edilirse, meydana gelen bazı olayları hayvanlar kadar dahi anlamlandıramayan; ağır zihinsel engeli olan insanları,

¹⁹⁵ J. R. Des Jardins, 2006, s. 215-219.

¹⁹⁶ R. Humphreys, 2010, s. 152-180.

bebekleri ve bu durumda olan birçok insanı, kişilik statüsünden de çıkarmak gerektiği ifade edilir.¹⁹⁷

Bir hayvanın ahlaksal statüye sahip olduğunu söylemek, bu canlının sadece insanlarla olan ilişkisinde değil, kendisi açısından da ahlaksal bir önem taşıdığını söylemektir. Bir diğer ifade ile bu canlının çıkarlarının veya gönencinin önemli olduğu için ciddiye alınması gerektiğini ifade etmek demektir. Burada ahlaksal statü atfedilen hayvanın gönencinin, insanların çıkarları ile olan ilişkisine bakılmadan yalnızca o hayvanın kendi iyiliği için ona iyilik etmek gerektiği anlamı çıkarılabilir. Örneğin bir kediye zarar vermenin bir insan üzerinde hiçbir olumsuz tesiri olmayacağını ve insanların çıkarına zararlı olmayacağını kabul edildiği bir durumda, yalnızca ahlaksal bir statüye sahip olduğu düşünüldüğü için o kediye zarar vermemek, kedinin gönencinin kendi başına önemli olduğunu kabul etmekten kaynaklanır. Hayvanlara zevk için zarar vermek, hayvanların doğrudan ahlaksal statüye sahip olmalarını gerektirmemektedir çünkü dolaylı görev görüşüne göre, hayvanlara gereksiz yere zarar vermemek tamamen insanların çıkarlarına zarar vermemeye dayandırılan bir durumdur. Bu görüşe göre, hayvanlara zulmetmek insanlara doğrudan ya da dolaylı olarak zarar vermiyorsa hayvanlara zulmetmenin ahlaki bir temeli olduğundan bahsedilemez.¹⁹⁸

Bu anlayışı reddeden, David DeGrazia, hayvanlara nedensiz bir şekilde acı çektirmenin, zulümleri önlemek için tek başına yeterli bir sebep olması gerektiğini ve dolaylı görev görüşünün hatalı olduğunu savunur. DeGrazia, hayvanların bir ölçüde de olsa ahlaksal statülerinin olduğunu ve onlara yapılan iyi muamelenin kendi iyilikleri açısından olması gerektiğini ifade ederken, hayvanların insanlara hizmet etmek için var oldukları

¹⁹⁷ ‘‘Gerçekler ve Hayvanların Ahlaki Statüsü’’,

<https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2012/05/25/gercekler-ve-hayvanlarin-ahlaki-statusu/>, (Erişim Tarihi: 21.09.2018)

¹⁹⁸ D. DeGrazia, 2006, s. 29-35.

düşüncesini reddeder.¹⁹⁹ İnsanlar ve hayvanlar arasında birçok çıkarın benzer olduğunu belirten düşünür, her iki türün de kıyaslanabilir menfaatleri açısından eşit derecede ahlaksal öneme sahip olduklarını söyler, bu durumda bir hayvanın acı çekmesi en az bir insanın çektiği acı kadar önemlidir ve göz ardı edilmemelidir. Her iki türün de toplum açısından daha fazla faydalı olmayı sağlayacak yaşamsal çıkarları olduğunu (yararlılığı aşan anlamda haklara sahip olma) belirten yazar, daha fazla ekonomik kazanç sağlamak uğruna bir hayvanın hapsedilmesinin, özgürlük hakkını kısıtlamak anlamına geldiğini ve bu durumun toplum için yararlılığı arttırmak adına yapılan bir hak ihlali olduğunun altını çizer.²⁰⁰

Dini ve felsefi bir bakış açısı kullanarak çevre ve hayvan hakları problemlerini ele almamız gerektiğini öneren derin ekoloji düşüncesi, doğal çevrenin ve içinde bulunan varlıkların, birer nesne olarak görülmesinden ziyade, bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunur. Tarihsel süreç içerisinde, hayvanların insanlara hizmet etmek için var oldukları anlayışı egemen olmuşsa da insanın doğanın tek hakimi ve evrenin merkezi olduğunu reddeden görüşün sesi zaman içerisinde daha yüksek çıkmaya başlamıştır. Hayvanların bir takım haklara sahip olmaları meselesini, “yaşamın öznesi olma” ya da “faydacı ahlak görüşü”nden hareketle temellendiren filozoflar; yöntemleri farklı olsa da, metafizik açıdan değerlendirildiğinde dahi insan dışı hayvanları görmezden gelemeyeceğimizi ve hayvanların ahlaki bir statüye sahip olmadıklarına ilişkin verilerin ikna edici olmadığını ifade ederler.

Bunun dışında, insan dışı hayvanların ahlaki ilginin konusu olduğunu, kendi uzmanlık alanlarından hareketle temellendiren bir kısım filozoflar, konuyu; özgürlük, acı çekme, menfaat sahibi olma, öz farkındalık, dil kullanma becerisi, arzulara, bilince ve çeşitli isteklere sahip olma bakımından irdemişlerdir. Verilen bilgiler ışığında, çeşitli

¹⁹⁹ DeGrazia, a.g.e., s. 38-39.

²⁰⁰ DeGrazia, a.g.e., s. 38-39.

düşünürlerin görüşleri genel olarak ele alınmıştır ve hayvanların ahlaki statüye sahip olması ile ilgili belirli problemler belirtilmiştir. Bu problemler arasında yer alan ve önemli bir konu olan; hayvanlara kasti ya da keyfi olarak zarar verme konusu üzerinde durulmuştur.

Bu durumun hayvanların çıkarları ya da gönenci ile bağdaşmadığı, hayvanlara sadece onların kendi iyilikleri için güzel muamele etmemiz gerektiği yargısına ulaşmıştır. İnsan dışı hayvanlara olan muamelelerimizde yalnızca kendi türümüzün menfaatlerini düşünerek yaklaşmamız, sezgi sahibi olan varlıkların en başta yaşam haklarını ihlal etmemiz anlamına gelmektedir. Hayvanlar, birçok felsefeciye göre yalnızca yaşam hakları olduğu için bile ahlaki ilgiye değer olmalıdırlar.

3.3. Dini Düşünce Açısından Hayvanlarda Akıl Yürütme Becerisi

Akıl sahibi olma meselesi, başlı başına irdelenebilecek çok geniş kapsamlı bir konu olduğundan çalışmanın bu bölümünde, insan dışı hayvanların akıl yürütme becerisi meselesi, konunun önemine ve hassasiyetine binaen bağlamdan kopmamak adına genel hatları ile ele alınacaktır. Akıl kelimesi, insanlık tarihinin her döneminde ünlü düşünürler, filozoflar, mütefekkirler tarafından tartışılmış ve çok farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Hayvanlar üzerinde yapılan hafıza ve öğrenme ile ilgili çalışmalarda; öncelikle öğrenmeyle ilgili etki alanlarını düzenleyen işlemlere ve süreçlere odaklanıldığı görülür. Mekansal beceriler (spatial abilities) ve Pavlovyan şartlandırmaların (Pavlovian conditioning) örnek olarak verilebileceği çalışmalar, öğrenmenin kesin formlarını betimleyen sinir sisteminin anatomisi ile ilgili substratlar, öğrenme alanlarının

belirlenmesinde başarılı olmuş olsa dahi öğrenmenin ortak olan tüm alanlardaki safhalarını etkili bir biçimde yansıtma konusunda başarılı olamamıştır.²⁰¹

Fiziksel ve psikolojik hayvan deneyleri konusunda, ağırlıklı olarak değinildiği gibi hayvanlar, tıpkı insanlar gibi kendilerine acı verecek her türlü eylemden kaçmak ve kurtulmak isterler. Hayvanlar üzerinde yapılan birçok deneyin, ortaya koyduğu üzere; bazı hayvanlar düşünebilir ve akıl yürütebilirler. İnsan dışı hayvanların; hipotezleri düşündükleri, test ettikleri ve kendilerine sunulan bir şeyi; iyi olarak algıladıklarında kabul ettikleri, acı verici ise reddettikleri görülmüştür. Hatta bazı hayvanların, belirli bir öngörüye sahip oldukları ve eylemlerini düşünerek tasarladıkları da, çok uzun yıllarını hayvanları gözlemlemeye ayırmış bilim adamlarınca onaylanmış bir realitedir. İnsan dışı hayvanların; insanlarınkine benzer şekilde, bazı problemleri fark etme yetenekleri ve sorunları çözmek için geliştirdikleri kendilerine özgü bazı yöntemleri vardır.²⁰²

Örneğin, belirli bir bölgede yaşayan ağaçkakanlar, ağaç içlerinde yaşayan böcekleri çıkarmak için kaktüs iğnesi kullanırlarken, bazı şempanze türleri, ağaç dallarındaki yaprakları budayarak böcek yakalamak için kullanırlar, bunun yanı sıra şempanzelerin, belirli yaprakları çiğneyerek su emici özellikte sünger yaptıkları da gözlemlenmiştir. Hayvanların dil kullanma becerisine gelince, önceki bölümlerde; bazı hayvanların (şempanze, orangutan, goril ve bonobo gibi türlerin) sağır insanlara öğretilen işaret dilini başarılı bir şekilde kullandıklarına değinilmişti bunun yanı sıra balina ve yunusların kendi aralarında kompleks bir dil kullandıklarını gösteren kanıtlar da bilimsel araştırmalar arasında yer almaktadır.²⁰³

Regan'a göre, Descartes ile başlayan; hayvanların bir zihinden yoksun oldukları ve hiçbir şey hissetmedikleri düşüncesi, insanlar nezdinde kabul gören bir savdır.

²⁰¹ L. D. Matzel, C. Wass, S. Kolata, S, Individual Differences in Animal Intelligence: Learning, Reasoning, Selective Attentionand, **International Journal of Comparative Psychology**, 2011, C.24, S.1, s. 36-59.

²⁰² P. Singer, 1993, s. 72.

²⁰³ Singer, a.g.e., s. 72.

Descartes felsefesinde hiçbir şeyin bilincinde olmayan hayvanlar canlı canlı ateşe atılsa, diri diri derileri de yüzülse onlar yalnızca ses çıkaran makineler gibidirler ve bir şey hissetmezler. Bu düşüncenin günümüzde de geçerliliğini korumasına neden olan en büyük etkenlerden biri, hayvanların bir dili konuşamıyor olmalarıdır. Regan, içinde yaşadığımız dünyanın farkında olmak için bir dili konuşuyor olmamız gerektiğini düşünmez ve dünyayı algılama biçimimizin konuştuğumuz dile bağlı olmadığını ifade eder.²⁰⁴ Akıl yürütme ve zeka gibi becerilerin tanımları, bilimsel gelişmelere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Zeka kavramının günümüze ait tanımları son derece; geniş, muğlak ve bir ölçüde tartışmaya açıktır.²⁰⁵

Yeryüzündeki en yakın komşularımız olan hayvanların; ne ölçüde akıl sahibi oldukları sorgulanır. Aklın, özbilinç ile eşsürelilik olarak ilerlediğini düşünen Descartes; hayvanları bedensel fonksiyonlarına hiçbir zihinsel sürecin eşlik etmediği canlı makineler olarak kabul eder. Bu görüş, birçok filozof ve hayvanbilimci tarafından kabul görmemektedir. Dil felsefesi alanında çalışmalar yapmış olan İngiliz filozof Gilbert Ryle, tarafından 'makinedeki hayalet' olarak karikatürize edilen bu düşünce, aklın Kartezyen teorisinin kabul edilemez sonuçlarından biri olarak görülmüştür. Akıl, bilişsel ve duyuşsal davranışlara bakılarak da anlaşılabilen bir kapasitedir. Hayvanların sahip olduğu yetiler arasında; duyular, algılama, bedensel ihtiyaçları için iştah sahibi olma (yiyecek arama, cinsel ihtiyaçlar gibi), biliş sahibi olma ve öğrenme yeteneği vardır ve bunlar belirli bir düzeyde de olsa akıl yürütme becerisine işaret etmektedir.²⁰⁶

Hayvanların akıl yürütme becerisine sahip olmaları ve bu durumun sonuçlarıyla hukuki olarak yüzleşmeleri fikri – henüz hayvan haklarının dahi tartışıldığı- günümüzde, alışılmedik ve beklenmedik bir durum olsa da ortaçağ batı kültüründe bu durum

²⁰⁴ T. Regan, **Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek**, Serpil Çağlayan, (Çev.) İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2007, s. 103-104.

²⁰⁵ L. D. Matzel, C. Wass, S. Kolata, S, 2011, s. 36-59.

²⁰⁶ S. Roger, *Animal Rights and Wrongs*, 3rd. Edition, London, Metro in Association with Demos., 2000, s. 12-14.

günümüzde olduğundan çok daha farklı bir şekilde ele alınmaktaydı. Ortaçağ batı kültüründe kurulan hayvan mahkemeleri, hayvanların bir nedenden dolayı hareket ettiklerini kabul etmiştir. İnsan dışı hayvanların bir sebebe bağlı olarak eylemlerini gerçekleştirdiğini iddia eden, mahkemeler; hayvanları davranışlarından sorumlu tutarak cezalandırmışlardır. Tüm eylemlerinden sorumlu tutulan insan dışı hayvanlar yasalara karşı geldikleri gerekçesiyle, mahkemeler nezdinde tıpkı insanlar gibi yargılanır ve gerektiği takdirde ölüm cezasına çarptırılır.²⁰⁷

Ortaçağda Avrupası'nda bazı hayvanlar, mahkemeye çıkarılarak yargılanmışlardır. Örneğin; 1266 yılında Fransa'da, bir çocuğu yiyen domuz diri diri yakılarak infaz edilirken, 1389 yılında sahibini yaralamaktan dolayı suçlu bulunan bir at, oturtulduğu sanık sandalyesinden, başı kesilerek idam edilmek üzere kaldırılmıştır. 1546 yılında Paris'de, çevresine zarar vermektten dolayı suçlu bulunan bir inek ise asılır ve ardından kızartılarak yiyecek haline getirilir. Kaynaklara göre Ortaçağ Avrupası'nda davalar en fazla; köpek, eşek, öküz, domuz gibi insan hayatını kolaylaştırmada büyük bir rol oynayan hayvanlara açılmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda kayıtlara geçen davalar arasında; çeşitli haşereler ile fare, tırtıl, çekirge, köstebek gibi hayvanlara açılan davalar da yer almaktadır.²⁰⁸ Burada üzerinde durulan ve dikkat çekilmek istenen nokta elbette ki, hayvanlara açılan davaların felsefi arka planında yatan düşüncenin ne olduğudur.

Akıl yürütme becerisine sahip olmadığı iddia edilen insan dışı hayvanlar neden yargılanmışlardır ve yasalar karşısında insanlar ile eşit muamele görmüşlerdir? Roma hukukunun taşınabilir ve taşınamaz eşya tanımlamalarına göre; hayvanlar ve köleler, kendi kendilerine hareket edebilen yani taşınabilir eşyalar arasında yer alırlar. Bu sebepten dolayı hayvanlar kendine özgü (sui generis) nesne olarak tanımlanırlar, basit

²⁰⁷ S. Watanabe , L. Huber, **Animal logics: Decisions in the absence of human language**, Anim Cogn, 2016, S.9, s. 235-245. doi: 10.1007/s10071-006-0043-6, 235-245.

²⁰⁸ M. Buğaz, "Hayvanlar Yargılanabilir Mi? Ortaçağ'da Hayvanların Statüsü", <https://indigodergisi.com/2016/10/hayvanlar-yargilanabilir-mi-ortacag/> (Erişim Tarihi: 02.10.2018)

nesnel olarak görülmezler. Doğal hukuk anlayışından kaynaklanan bu uygulamalar, tüm insanların ve hayvanların, doğanın öğretilerini benimsediği fikrine dayanır. Doğal hukuk anlayışına göre, hayvanlar cansız eşyalardan farklıdırlar. Balıklardan, vahşi ve yırtıcı hayvanlara kadar yeryüzünde yaşayan tüm hayvanlar, bu hukuk kurallarına tabi tutulmuştur. Ortaçağ mahkemelerinde hayvanların hukuki bir statüye sahip olmaları bu anlayıştan kaynaklanır. Hayvanların, cansız varlıklar kategorisine indirgenerek, akıl sahibi varlıklar olup olmadıklarının sorgulandığı modern dönemde, insan dışı hayvanlar hukukun bir öznesi olarak görülmemiş, acı çekme duyusuna sahip olmayan canlılar olarak kabul edilmişlerdir.²⁰⁹

Kant'çı düşünce geleneğine göre insan dışı hayvanların, arzu ettikleri bir sonuca ulaşma yöntemleri rasyonellik bağlamında ele alınmasa da, şempanzelerin yüksekte asılı duran muzlara ulaşmak için üst üste kutular koymas, buldukları ahırın kapısını açarak dışarı çıkmayı öğrenen inekler ve yiyecekler ile arasına engel konulmasına rağmen bir şekilde onlara ulaşan hayvanların durumları incelendiğinde, bilim adamları bu davranışların içgüdüsel olmadığını söyler. Etkin hayvanların davranışlarının, içgüdüsel ya da otomatik olduğu düşünülmemektedir.²¹⁰

İnsan dışı hayvanların akıl yürütmesi meselesi İslam dini açısından ele alındığında; hayvanlardan bahseden bazı ayetler içerisinde geçen ve mucize olarak algılanan kıssaların, esasında insan dışı hayvanların akıl yürütme becerileri hakkında ipuçları verdiğini görmek mümkündür. Aklın ontolojik yapısından ziyade, epistemolojik yönüne vurgu yapan Kur'an-ı Kerim, aklın ve araçlarının herkes tarafından kullanılmasını talep eder. İman, irade ve mükellef olmak gibi kavramlarla ilişki içerisinde bulunan akıl yetisi, söz konusu hayvanlar olduğunda, elbette insandan beklenen sorumluluklar,

²⁰⁹ M. Buğaz, "Hayvanlar Yargılanabilir Mi? Ortaçağ'da Hayvanların Statüsü", <https://indigodergisi.com/2016/10/hayvanlar-yargilanabilir-mi-ortacag/> (Erişim Tarihi: 02.10.2018)

²¹⁰ C. M. Korsgaard, "Having Reason and Being Rational", <http://www.people.fas.harvard.edu/~korsgaard/CMK.Rationality.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

hayvanlardan beklenmemektedir. Bir bilginin tasarrufa uğraması ve kullanılması, işletilmesi gibi durumlarda aklın varlığından bahsetmek mümkündür, bu bağlamda hayvanların yaşamları gözlemlendiğinde, bilgiyi ustaca işledikleri görülmektedir. Kuşların uçarken yönlerini bulmaları, çamurdan barınacakları bir mekan inşa etmeleri, arıların bal yapmak için gerekli olan bilgileri uygulamalarına kadar pek çok hadisede, hayvanların bilgiyi kullanmaları aklın varlığını onlar için zorunlu kılmaktadır.²¹¹ Acı veren nesneyi tanımak ve bundan kurtulmak istemek, bir bilgiye ve dolayısı ile akla sahip olmayı gerektirir. Örneğin; bir köpeğin deney esnasında, kendisine acı veren iğnelere ve bıçak gibi cisimlerden kaçması, bu nesnelere neden olduğu acıyı bilip, uzak durmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, aklını kullanmayan insanların, hayvanlardan daha aşağı bir durumda olduklarından bahseden ayetlerin, doğru bir şekilde anlaşılabilmesi, hayvanların akli olmadığına hükmetmemize neden olmuştur. Bahsedilen ayetlerde; insanların dinen yapmakla mükellef oldukları görevlerini ihmal etmelerinden dolayı hayvanlardan daha aşağı olmakla itham edildikleri anlaşılmaktadır.²¹²

İnsan dışı hayvanların dini görevleri yerine getirmekle mükellef olmamaları, akıl yetisine sahip olmadıklarından değil insan olmamalarından dolayıdır. Ayetler; hayvanların akıllı varlıklar olmadıklarına ilişkin değillerdir, insanoğlunun hayvanlardan daha aşağı bir konumda olacağını bildirilmesi, insanların, ahiret hayatı için yapılması gereken hazırlıkları yapmıyor oluşundandır. Her canlının kendi içerisinde bir ümmet olarak kabul edildiğini haber veren Kur'an, hayvanların da kendi hal dilleri ile yaratıcıyı andıklarını dile getirir. İnsanoğlunun anlayamayacağı bir şekilde olsa da, hayvanlar Allah'ı hamd ve tesbih etmektedirler. İnsanların bu durumu kavrayamaması, hayvanların akıl yetisine sahip olmayan varlıklar olduklarına işaret etmediği gibi, birçok

²¹¹ A. Gündüz, 'Hayvanlarda Aklın Varlığının Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi', **e-Sarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, 2018, C.10, S.1, s. 114-142.

²¹² Gündüz, a.g.e., s. 114-142.

ayette insan dışı hayvanların akıl yetisi bulunduğuna, üstü kapalı bir biçimde de olsa işaret edilmiştir.²¹³ Konu ile ilgili ayetlere ve açıklamalara ilerleyen bölümlerde yer verildiğinden tekrara düşmemek adına bu bölümde bilgiler, detaylandırılmadan ele alınmıştır.

3.4. Semavi Dinlerde Hayvanlar: Yahudilik ve Hristiyanlık Dinleri Açısından Hayvanların Durumu

İnsanoğlu, alemin yaratılışını merak eden ve sorgulayan bir varlıktır dolayısı ile evrende yer alan bütün varlıklar, insanların sorgulama sürecinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. İnsan, en başta kendi varlığını sorgulamış ve çevresinde yer alan tüm canlılara bu sorgulama nazarı ile bakarak, yaratılışın sebebini anlamaya gayret etmiştir. Ekolojik sistemin tartışmasız en önemli unsurları arasında yer alan hayvanlar; ilkçağlardan beri insanoğlunun bir parçası olduğu evreni anlamlandırmak için gözlemlendiği canlılar arasında yer alırlar.

İnsan, ekolojik düzene ve hayvanların yaratılışına baktığında bir denge ve tüm sistemlerde muazzam bir işleyiş görür. Doğası gereği kainatın işleyişini merak eden ve yaratıcı ile arasında var olan bağı anlamlandırmak isteyen insanoğlu, ilkçağlardan beri fiziksel ve psikolojik yönleri ile hayvanları incelemiş ve bir kısım inanç sahibi insan, hayvanlara ilahi bir bakış açısı ile bakarak, onları yaratıcının varlığının delilleri arasında kabul etmiştir. İnsan hayatını şekillendiren en önemli yapı taşları arasında din olgusunun var olduğu düşünülürse, insanlar daima bir şeylere inanma duygusu içerisinde hareket etmişler ve tarihin belirli dönemlerinde, ekosistem içerisindeki birçok canlıya kutsallık atfetmişlerdir.

²¹³ Gündüz, a.g.e., s. 114-142.

Kutsal olarak kabul edilen hayvanlara tapınma eylemini gerçekleştirerek inancını ifade etmeye çabalayan insanoğlu, ilahi kaynaklı olan tek Tanrılı dinleri tanınmasıyla birlikte, hayvanlara verdiği kutsallık olgusundan vazgeçse de, onlara zarar vermemeyi inandığı dinin, en temel buyruklarından biri olarak kabul etmiştir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinleri; ilahi kaynaklı olmayan dinlerde de kabul edildiği gibi, bir sebebe binaen yaratılmış olan hayvanlara zulmetmeyi yasaklamışlardır. Çalışmanın bu bölümünde, ilahi dinlerde hayvanların durumu meselesi; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinleri özelinde ele alınarak genel hatları ile incelenmeye çalışılacaktır.

Singer, Yahudilerin Kutsal Kitabında yer alan yaratılış hikayesini, insanın hayvana bakış açısını yansıtan önemli bir mitolojik hikaye olarak ele alır. Yaratılış hikâyesinde; “Tanrı’nın, insanı kendimize benzer bir surette yaratalım, dediği ifade edilirken, insanın denizdeki balıktan; gökte uçan kuşa kadar yaratılan tüm canlılara egemen olması gerektiği buyrulur.” Yahudilik anlayışında, insanın Tanrı’ya benzeyen bir varlık olarak yaratılması, ona kainattaki diğer yaratılanlar arasında özel bir konum atfeder. Yaratılış 1:29’da, insanların otlarla ve meyvelerle beslendiği söylenirken, bir cennet tasavvuru olan Aden’de; insan, barış ve huzur içinde, herhangi bir canlıyı öldürmeyi dahi düşünemeyeceği bir güzellikte yaşar.²¹⁴

İnsanın cennetten kovuluşunu anlatan kutsal kitap, bunun sorumlusunun bir dişi ve bir hayvan olduğunu söylerken, Adem ve Havva’nın hayvan derisi giydikleri ifade edilir ve oğulları Habil’in bir çoban olarak sürüsünden seçtiği en iyi hayvanları Tanrı’ya sunduğu anlatılır. Hayvanların öldürülmesinin serbest olduğu bu dönemden sonra kötülüklerin temizlenmesi için Nuh tufanı hadisesi yaşanır. Tanrı, Nuh’un, temiz sayılan tüm

²¹⁴ P. Singer, 2005, s. 258-259.

hayvanları ve kuşları almasını söyler. Yaratılış 9:1-3 de ifade edildiği üzere, tüm canlılar, otlar ve bitkiler insanlara yiyecek olarak verilir.²¹⁵

İlahi kaynaklı dinlerin ilki olan Yahudilik, ekolojik sistem üzerinde her ne kadar insan merkezci bir anlayış içerisinde olsa da kutsal kitaplarında, insan dışı hayvanlara önem verildiğinin ifade edildiği bilgiler mevcuttur. İsrailoğullarına inen kutsal kitap Tevrat'ta; hayvanlar ile ilgili birçok ayet mevcuttur. Tevrat'ta hayvanlar için “canlı” anlamına gelen “hayyah” sözcüğü kullanılır. Dört ayaklı hayvanları belirtmek için “behemah” kelimesi kullanılırken, yük hayvanları ya da genel olarak diğer hayvanları ifade etmek için “bair” kelimesinin kullanıldığı görülür. Yaratılışın 5. gününde su ve denizlerde yaşayan hayvanların yaratıldığı bildirilirken; sebze, meyve ağaçları, insan ve kara hayvanlarının da 6. gün yaratıldığı bildirilmektedir.²¹⁶

Tevrat, Talmud, Mezmurlar gibi kutsal kaynaklar ve Yahudi metinlerinde, hayvanların insanların yararı için kullanılacaklarına değinilmiş ancak insan dışı hayvanlara kasıtlı olarak acı çektirmeye izin verilmemiştir. Yahudilik, hayvanların duyarlı varlıklar olduklarını kabul eder bu nedenle Yahudilik dini kutsal kitaplarında, insan dışı hayvanların çıkarlarının korunması gerektiği emredilir.²¹⁷ Yahudilik, Tanrı'nın yaratmasının bir nişanesi olarak kabul ettiği hayvanların, insanlar tarafından şefkatli bir muamele görmesini emreder. Dini metinlerin yer aldığı Talmud; Yahudilerin, insan dışı hayvanlara acı çektirmemesini öğütlerken, hayvanları öldürmenin ya da onlara acı vermenin yalnızca insan hayatını ilgilendiren önemli bir durum söz konusu olduğunda gerçekleştirilebileceğini söyler. Yaratıcı, insanlara hayvanları kontrol etme hakkı bahsetmiş ve insanoğlunu hayvanlara üstün kılmıştır. İnsanlar kendilerine bahşedilen bu üstünlüğü sadece hayvanlardan gıda elde etmek, giyecek elde etmek ve kutsal kitabı

²¹⁵ P. Singer, 2005, s. 258-259.

²¹⁶ A. Armutak, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, **İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, 2008, C.34, S.1, s. 39-55.

²¹⁷ Animal Welfare: A Jewish Perspective, <http://safcei.org/wp-content/uploads/2015/03/SAFCEI-OWL-Jewish-leaflet-160129.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.12.2018)

yazabilecekleri parşömen tabaka elde etmek amacıyla kullanabilirler.²¹⁸ Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Tanrı adına yapılan hayvan kurban etme ritüelleri de görülür. Zaman içerisinde Hristiyan kültüründe yaşanan ekonomik ve sosyal değişiklikler, bu ritüel ve uygulamaların kalkmasına neden olmuştur.²¹⁹

Her ne kadar Hristiyanlığın kutsal kitaplarında, hayvanlardan; gıda, giyecek ve yazı yazmak üzere kullanılacak parşömen tabaka elde edilmek suretiyle yararlanılabileceği ifade edilse de Hristiyanlık tarihinin ilk dönemlerinde; insanoğlunun, hayvanlar üzerinde ahlaki bir sorumluluğu olmadığı düşünülmüş bu nedenle hayvan hakları göz ardı edilmiştir. Bu düşüncenin zihinsel arka planında, yaratıcının, insanoğlunu, hayvanlara üstün kılması düşüncesi yatar. İnsan dışı hayvanların, insana hizmet etmek için var olduğu düşüncesi kabul edildiğinden, hayvanlar üzerinde egemen olan insan, onlara her türlü muameleyi yaparken herhangi bir vicdani sorumluluk hissetmez.²²⁰

Buna rağmen modern Hristiyanlar, insan dışı hayvanların tarafında yer almışlar ve hayvanlara yapılan her türlü kötülüğün günah olduğunu savunmuşlardır. Ahlaki olarak hayvanlara karşı olan tutumlarımızdan sorumlu olduğumuzu kabul eden modern Hristiyanlar, hayvanlara zulmetmenin karşısında yer almışlardır. Erken dönem Hristiyan düşünürleri ise ekolojik sistem içerisinde doğal bir kanun olduğunu ve dini gerekçelere dayanarak; hayvanların, insanlar tarafından besin olarak tüketilmesi amacıyla yaratıldıklarını düşünmüşlerdir. Bu düşüncenin gerekçesi olarak; insanların akıl yürütme becerisine ve ruha sahip olduklarını fakat hayvanların bu yetkinliklere sahip olmadıklarını iddia etmişlerdir. Hristiyanlık açısından hayvanların durumu göz

²¹⁸ ‘‘Treatment of Animals Judaism and Animals’’,
http://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/jewishethics/animals_1.shtml, (Erişim Tarihi: 11.09.2018)

²¹⁹ M. Z. Petropoulou, **Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity, 100 BC to AD 200**, USA, Oxford University Press, 2008.

²²⁰ ‘‘Animal Rights’’,
http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/christianethics/animals_1.shtml, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

önüne alındığında, ilk dönem Hristiyanlığında insan merkezli bir bakış açısının, ekolojiye hakim olduğu görülür.²²¹

Hristiyanlığın kutsal kitabında; Tanrı hayvanları yarattığında onların “yaratılışlarının iyi” olduğunu beyan etmiştir (Yaratılış 1:25). Varlığın yaratılışı ile ilgili olan bölümlerde, yalnızca insanın değil, bir bütün olarak tüm canlıların yaratılışlarının çok iyi olduğu belirtilmiştir. Yine kutsal kitapta bahsedilen ifadelerle bakıldığında Tanrı, Nuh’a; kendisini, ailesini ve karada yer alan diğer canlıları gelecek olan felaketten (selden) korumak için bir gemi inşa etmesini emreder (Yaratılış 6:19). Tanrı’nın, Nuh’a, hayvanları gemiye almasını emretmesi ve onları dışlamaması, hayvanlara değer verildiğinin açık bir şekilde göstergesi olarak kabul edilir. İnsan dışı hayvanların, yaratıcı tarafından terk edilmediğine ve korunduğuna yönelik ifadeler içeren Hristiyanlık kutsal kitaplarında, insanın evrendeki canlı ve cansız olan her varlığa saygı duyması ve evrenin hakimi olarak değil yalnızca, yaratıcı tarafından görevlendirilen bir yönetici olarak hükmetmesi gerektiğini emreden bölümler yer alır. İnsan dışı hayvanlar, kendilerine saygı duyulması gereken varlıklar olarak görülür ve Tanrı’ya ait oldukları ifade edilir.²²²

Hristiyanlık dinine ait kutsal kitaplarda da ifade edildiği üzere; evrende yaratıcı tarafından konulmuş belirli kaideler ve bir düzen vardır. Bu nedenle canlı ve cansız varlıkların özellikle de insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkinin temel olarak uyum içerisinde olması, insanların hayvanların yaşam hakkına saygı duymaları ve hayvanlara zarar vermemeleri vurgulanmaktadır. Hayvanların akıl yürütme yetisine sahip olduğunu vurgulayan ayetlerin yanı sıra onların, günümüzde bilimin de ortaya koyduğu şekilde, insanlarınkinden çok benzer bir hissetme ve algılama yetisine sahip oldukları şeklinde

²²¹ ‘‘Animal Rights’’,

http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/christianethics/animals_1.shtml, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

²²² B. Duke, ‘‘10 Biblical Truths About Animals’’, <https://erlc.com/resource-library/articles/10-biblical-truths-about-animals>, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

yorumlanan ayetler vardır. Singer, hayvan özgürleşmesi hareketinin Batı'ya özgü bir fikir olarak algılandığını, bu durumun nedeninin Batı'da gelişen fikirlerin hızla Avrupa'dan dünyanın geri kalanına yayılması olduğunu söyler. Hayvan hakları ile ilgili görüşlerin yaygınlaşmasında ve kabul edilmesinde Batı kültürünün sahip olduğu dini düşünce oldukça etkin olmuştur.²²³

İlk dönem Hristiyanlığının, Antik Yunan ve Yahudilik kökenli olduğunu ifade eden Singer, Rönesans hümanizminin etkin olduğu yıllarda, Antik Yunan felsefesine ait “insanın her şeyin ölçüsü olduğu” düşüncesinin hakim olduğunu ve “hayvanların doğalarının aşağı” bir şekilde bırakıldığının altını çizer. İnsan dışı hayvanların ruhlarının ölümsüz olmadığı düşüncesi, Hristiyanlık öğretisi olarak, Descartes felsefesinde kendisine geniş bir yer bulurken, bu dönemlerde hayvanlara yapılan zulümler de oldukça yaygınlaşmıştır. Aydınlanma dönemi ve sonrasında, hayvanların herhangi bir hakka sahip oldukları düşünülme de, David Hume, “hayvanları kullanırken” onlara yumuşak muamele etmeyi, insan olmanın bir gereği olarak yorumlamıştır.²²⁴

İnsanın, hayvanları kullanma hakkının olduğu fakat hayvanların çıkarlarının insanların menfaatlerinden önemsiz olduğu anlayışının hakim olduğu bu dönemde, Jean-Jacques Rousseau; hayvanlarla aynı doğanın bir parçası olmamızdan kaynaklanan bir akrabalığımız olduğu düşüncesini savunmuştur. Her ne kadar bu düşünce, hayvanlar ile olan etkileşimimizde eşitlikçi bir yaklaşıma neden olmamış olsa da, hayvanlara karşı zulmetmeme eğiliminin başlamasında etkili olmuştur. İnsan merkezli anlayış tam anlamıyla evrene hakim olsa da, Alexander Pope gibi düşünürler; hayvanların bilinci açıkken yapılan cerrahi müdahalelerin bir hesabı olduğunu ve insanoğlunun bundan sorumlu tutulacağını ifade eder. Son olarak bu dönemde hayvan haklarını savunan ilk

²²³ P. Singer, 2005, s. 257.

²²⁴ P. Singer, 2005., s. 261-278.

filozof Jeremy Bentham olmuştur. Düşünür, hayvanların acı çekme kapasitelerinin, değer görmeleri için temel bir gerekçe olduğunu savunarak, insan merkezli etik anlayışının karşısında durmuştur.²²⁵

Hayvanlarla, aynı ekolojik düzen içerisinde yer almamızın tesadüf eseri olamayacağı vurgusunu yapan bazı ayetler; onların, evrendeki diğer varlıklar gibi bir yaratıcının varlığına işaret ettiğini beyan eder. İnsanoğlu kendi yaratılışı ve sahip olduğu özellikler bakımından, elbette diğer tüm canlılardan ve hayvanlardan daha üstün bir konumdadır ancak onun bu üstünlüğü, insan dışı hayvanlara olan muamelelerinin kötü olmasını ve hayvanlara karşı var olan sorumluluklarını göz ardı etmesini haklı çıkarmaz.

3.4.1. İslam Dini, Kur'an ve Hadisler Açısından Hayvanların Durumu

İnsanoğlunun kendi türünden olan diğer bir insana dahi tahammülünün olmadığı, insanların köle olarak kullanıldığı ve hayvanların hiçbir hakka sahip olmadığı bir asırda gelen İslam dini; insan dışı hayvanlara değer vererek, onların doğal çevre içerisindeki konumuna değinmiştir. Doğal çevre ve içerisinde yer alan tüm varlıklar; Allah'ın emaneti olarak kabul edildiğinden onları korumak ve zarar vermemek, dinin en gerekli görülen vazifelerindedir. İslam uygarlığı, doğayla iç içe bir toplum oluşturmayı amaçlar, dolayısı ile canlı çevre içerisinde yer alan tüm varlıkların birbirleriyle uyum içerisinde olması, muhtaç olan varlıkların bilinçli bir varlık olan insanoğlu tarafından korunması yönündeki ayetler ve hadisler incelendiğinde, günümüzde Müslüman toplumların, islami ilkeleri tam olarak uygulamadığı görülür.²²⁶

²²⁵ Singer, a.g.e., s. 261-278.

²²⁶ Nasır, Seyyid, H., "İslam, Günümüz İslam Dünyası ve Çevre Krizi", **İslam ve Ekoloji Bahşedilmiş Bir Emanet**, Richard C. Foltz (Derleyen), Nurettin Elhüseyni (Çev.), İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2007, s. 103-117.

İslam ilkelerinin en temel ve birincil kaynağı Kur'an'dır. İnsanın, doğal çevre ve hayvanlar ile ne tür ilişkiler içerisinde olması gerektiği Kur'an'da, insanın anlayabileceği ölçüde net bir şekilde belirtilmiştir. İslami metinlerin, doğal çevre hakkındaki hükümleri arasında, hayvanlara ayrıcalıklı bir yer vermesi ve bu konu üzerinde durması, İslam dinine mensup ülkeler ve bireyler için oldukça kayda değer bir durumdur. Yalnızca İslam dinine ilişkin kitaplar ve felsefi görüşlerde değil; İslam sanatları, hukuku, mimarisi ve edebiyatında da, doğaya ve içerisinde yer alan varlıklara verilen önem, ortaya konulan eserlerde kendini göstermektedir.²²⁷

Kur'an'da, ifade edilen “Yeryüzünde yürüyen bir hayvan ve iki kanadı ile uçan bir kuş yoktur ki, onlar da sizin gibi ümmetler olmasın. Biz Kitap'ta bir şeyi eksik bırakmadık. Sonra onların hepsi Rablerine toplanıp getirilirler (En'am,6/38)²²⁸” ayeti ile uçan kuşların ve yeryüzündeki hayvanların tamamının, insanlar gibi bir topluluk olduğu belirtilmiştir, yine başka bir ayette “Allah, O'dur ki, sizin için bazısına binesiniz ve bazısını da yiyesiniz diye “en'am” denilen ehli hayvanları yarattı. Onlarda sizin için daha nice menfaatler vardır. Gönüllerinizdeki arzulara erişmek için onlara biniyorsunuz. Onlarla ve gemilerle taşınırsınız (Mü'min, 40/ 79-80)’’²²⁹ buyrulur. Ayetler, şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde hayvanların, insanlara birçok fayda sağladığını ifade eder. Hayvanlardan; isimleri ya da sahip olduğu vasıflar ile bahseden Kur'an; hiçbir ayette, insan dışı hayvanları aşağılamamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde, hayvanların, belirli ahlaki özelliklerini kaybetmiş insanlardan daha üstün varlıklar oldukları ifade edilir. Kur'an'da, on üç tanesi memeli, dokuz tanesi haşerat, üç tanesi kuş olmak üzere çeşitli hayvanların isimleri açık bir şekilde zikredilir, bunlara ek olarak balıklardan bir tür olarak bahsedilirken, sürüngen

²²⁷ Nasır, a.g.e., s. 103-117.

²²⁸ Z. Kazıcı; N. Taylan, 1993., s. 76.

²²⁹ Z. Kazıcı; N. Taylan, a.g.e., s. 293.

hayvanlar arasında yılanın ismi zikredilir, suda ve karada yaşayan kurbağa türünden de bahsedilir. Kur'an-ı Kerim'de; karada, havada ve suda yaşayan bazı hayvanların isimlerinden özel olarak bahsedilmesi, Kur'an'ın, hayvanlara verdiği değeri gözler önüne serer. Yine çeşitli ayetlerde, yeryüzünde insanlara en çok yardımcı olan varlıkların, hayvanlar olduğundan bahsedilir. Hayvanların da, Allah'ı tesbih ettiğine ilişkin ayetlerin bulunması, Kur'an'ın yalnızca insanlara değil belirli hayvanlara da vahiy edildiğinin bir göstergesidir, bu durum Allah'ın insan dışı hayvanlara verdiği değer bir ifadesi olarak yorumlanabilir.²³⁰

Kur'an-ı Kerim'de; insanlar, yeryüzünün dengesini bozmamaları konusunda uyarılmışlardır. Ayetlerde; insanı kötülüğe sevk eden şeytandan ve onun hilelerinden sakınılması gerektiği bildirilmiştir. Kur'an'da haber verildiği üzere; insanı saptırmak isteyen ve doğru yoldan ayırmayı amaçlayan şeytan, insanların hayvanlara eziyet ve işkence etmelerine yönelik vesveseler vermektedir. "Onları saptıracağım, olmayacak kuruntulata düşürüp aldatacağım. Onlara emredeceğim ki, hayvanlarının kulaklarını yarsınlar ve Allah'ın yarattığını değiştirsinler. "Kim Allah'ı bırakır da şeytani dost edinirse, muhakkak ki bir zarar ile hüsrana dâçar olmuştur. (Nisâ 4/119)²³¹".

Kur'an'da, hayvanlar hakkındaki ayetlerin bir kısmı açık bir şekilde belirtilmiş iken bir kısmı daha genel çerçevede verilerek insanın idrakine sunulmuştur. Kur'an'da belirtildiği üzere en temel manada, en az insanlar kadar yaşama hakkında sahip olan hayvanlar; nesillerini koruma, barınma, beslenme gibi haklara sahiptirler ve fitri yapılarına uygun olacak şekilde muamele görmeleri gerekir. İnsanlara yardım etmek amacıyla, yük taşıtılan hayvanlara; ağır yükler yüklenmemeli, sağlıkları önemsenmeli, beslenmelerine özen gösterilmelidir. Hayvanlara, zevk almak için işkence etmek ve onları öldürmek kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Hayvanların, doğal yapılarını bozacak

²³⁰ A. Bor, **Kur'anda Hayvan Hakları**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012, s. 55-58.

²³¹ Z. Kazıcı; N. Taylan, 1993, s. 56.

psikolojik ve fiziksel deneyler yapmak, onlarla cinsel ilişkiye girerek zulmetmek; hayvan istismarına girer ve açık bir biçimde hayvanların haklarını ihlal etmek demektir. Allah'ın değer verdiği ve yaşama hakkı ihsan ettiği hayvanların; yüzlerine vurulması, dağlanması, onların rencide edilerek lanetlenmeleri de yine Kur'an'da belirtildiği üzere insanoğluna yasaklanan davranışlardandır.²³²

Hayvanlara işkence etmek, İslam dinine göre psikolojik kaynaklı bir problemdir ve çünkü insanlar ve hayvanlar, aralarında benzerlikler olan canlılardır. İnsanın belirli konularda muhatap alınarak yaratılanlar arasında yüce bir varlık olarak kabul edilmesi; ona, evrendeki düzene zarar vererek ekolojik dengeyi bozma hakkı vermediği gibi, hayvanlar için yeryüzünü yaşanmaz hale getirip başıboş davranma hakkı da vermemektedir. İnsan yeryüzünde adil davranmalı tüm varlıklara emanet nazarı ile bakmalıdır, hayvanlara karşı belirli vazifelerini yerine getirmeyen insanoğlu, ahlaken doğru davranmadığı gibi kendi eliyle yaptıkları yüzünden mertebesini de düşürebilir.²³³

Kur'an-ı Kerim'in açıklaması hükmünde kabul edilen hadislere bakıldığında; Hz. Muhammed (s.a.v), hayvanları korumak ve onlara karşı var olan sorumluluklarımızı yerine getirmemiz yönünde uyarılarda bulunur. Enes b. Malik, Hz. Peygamberin bu konuya verdiği önemle ilgili olarak şu sözleri söyler: “Bir konaklama yerine geldiğimizde, hayvanların yüklerini çözerek, onları istirahat için bırakmadan, namaza başlamazdık”(Ebû Dâvûd, Cihâd, 48). Hz. Muhammed (s.a.v) ; herhangi bir sebebe dayanmaksızın, bir serçenin hatta ondan daha küçük bir canlının ölümüne isteyerek sebep olan kişi hakkında, o canlının kıyamet günü kendisini öldüren insandan Allah'a davacı olacağını bildirir. Hayvanların, çeşitli hizmetlerde kullanıldıktan sonra dinlenme haklarının olduğunu vurgulayan rahmet peygamberi, uzun yolculuklarda dahi

²³² Bor, a.g.e., s. 211-212.

²³³ N. Turgay, 2008, s. 671-698.

hayvanların haklarını gözeterek, dinlenmeleri, beslenmeleri ve gerekli ihtiyaçlarının karşılanması için molalar vermeyi öğütlemiştir.²³⁴

Hz. Muhammed (s.a.v)'in birçok hadisi şerifinde hayvanlara eziyetin yasaklandığı görülür, insan dışı hayvanlara güzel muamele etmenin gerekliliği ve önemi vurgulanır. İslam dininin hayvanlar hakkındaki hassasiyetine örnek olacak bir diğer rivayet ise şöyle aktarılır: Resulüllah yeni doğan deve yavrusunun, devenin yanında kesilmemesini buyurur. Devenin, yavrusuna duyduğu üzüntüden dolayı sütünün kesilmemesi ve hayvanın sersemleşerek dengesini yitirmemesi bu durumun en önemli gerekçeleri arasında yer alır. Deve yavrusunun, bir yaşını bitirmiş ve iki yaşına girmiş ya da iki yaşını bitirmiş üç yaşına girmiş olsa da büyüyene kadar kesilmemesi gerektiği buyrulur. (Ebu Davud, 6842). Hayvanların, canlı canlı ateşe atılmaları da İslam dininin yasakladığı konuların başında yer alır. Hayvanların, beslenmek amacıyla kesildiklerinde, hızlı ve acısız bir şekilde kesilmeleri gerektiğini ifade eden Hz. Muhammed (s.a.v), hayvanlara acımanın, onları susuzluktan kurtarmanın dahi müslümanlar için cennete gidiş vesilesi olabileceğini haber verir.²³⁵ İslam dininin hayvanlara hassasiyetle yaklaşması ve beslenmek amacıyla dahi olsa hayvanlardan faydalanılmak istendiğinde, kesim işleminin hızlı ve acısız bir şekilde olmasını tavsiye etmesi Singer'ın, sınıai hayvan üretim çiftliklerinde yaşanan problemlere sunduğu öneriler ile uyum içerisindedir.

Kur'an-ı Kerim'de, bazı surelere hayvanların isimlerinin verildiği görülmektedir. Yine İslami geleneğin tarihsel gelişimine bakıldığında, hayvanların yer aldığı öğretici kıssaların varlığı göze çarpar. İslam dininde, her bir canlıya; çoğu zaman insanlar tarafından önemsiz görülen bir böceğe bile merhamet etmek gerektiği vurgulanır. Hadisler ışığında yaşamayı tercih eden Müslümanlar, bu geleneği uzun süre devam

²³⁴ Turgay, a.g.e., s. 671-698.

²³⁵ Y. El-Karadavi, 2011, s. 145-148.

ettirmişlerdir. İslam dini, hayvanları kendi varlıklarında değerli kabul etmiş ve menfaat sahibi her canlıya yumuşak muamele etmenin önemini vurgulamıştır. Zaman içerisinde insani ilişkilerin çıkar zeminine oturması ve modernleşme sürecinde yaşanan gelişmeler, insan ve hayvan ilişkilerini derinden sarsmıştır. Müslümanlar, İslamın koyduğu kural ve kaidelerden uzaklaşınca, günümüz modern dünyasında, hayvan hakları konusunda İslam ülkeleri geri planda kalmış ve kendi türünün problemleriyle ilgilenmekten öteye gidememişlerdir.²³⁶

Hz. Peygamberin, insanlığa bir müjde ve rahmet olarak geldiği cahiliye döneminde, hayvanlara karşı yapılan eziyet ve işkencelerin ciddi anlamda rahatsız edici boyutlara ulaştığı görülür. Hayvanların sahip olduğu en temel hakların dahi insanlar tarafından bilinmediği göz önünde bulundurulduğunda; İslam dininin, sosyal hayat içerisinde canlı ve cansız tüm varlıkları kapsayacak şekilde düzenleyici kurallar koyduğu görülür. Bu kurallar, insana ciddi bir sorumluluk yüklemektedir ve kendi varlığı başta olmak üzere insanın evrene bakış açısını pozitif anlamda değiştirmektedir. İslam dininin, nasıl uygulanması gerektiği konusunda en büyük ve en güzel örnek olan Hz. Muhammed (s.a.v), sözleri ve davranışları ile hayvanlara karşı nasıl muamelelerde bulunmamız gerektiğini belirtmiştir. Konu ile ilgili olan tüm ayet ve hadislere bu bölümde yer vermek mümkün değildir. Çalışmanın bu bölümünde “İslam dini, Kur’an ve hadisler açısından hayvanların durumu” meselesi genel bir çerçevede ele alınmaya çalışılmıştır.

²³⁶ R. C. Foltz, **Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures**, Oxford, Oneworld Publications, 2006, s. 4-5.

3.5. Doğu Dinlerinde Hayvanlar: Budizm ve Hinduizm Dinleri Açısından Hayvanların Durumu

Doğu Dinlerine mensup olan bireyler; ilk dönemlerde, yaygın bir şekilde hayvanları kurban etme ritüelleri uygularken, zaman içerisinde gelişimlerini tamamlayarak hayvanları sunma ve kurban etme ritüellerinden vazgeçmişlerdir. Hayvanların, var olan yaşam döngüsüne katkı sağladıklarının anlaşılmasıyla vazgeçilen ritüeller, yerini hayvanlara zarar vermeme ve şiddet kullanmama ilkelerine bırakmıştır. Hayvanları keyfi olarak öldürmemek ve kasıtlı olarak onlara zarar vermemek Budizm ve Hinduizm dinlerinin öğretileri arasındadır.²³⁷ Doğu Dinlerinin hayvanlar hakkındaki öğretileri, ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek boyutta çok kapsamlı ve geniştir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde, konunun dışına çıkmamak adına, Doğu Dinlerinin tamamına yer verilmeyecek, Budizm ve Hinduizm dinleri açısından hayvanların durumu genel hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Budizm ve Hinduizm dinlerinde, hayvanların ve insanların duygulara ve ölümsüz bir ruha sahip olduğu anlayışı hakimdir bu nedenle her iki dini düşünce sisteminde de, insan dışı hayvanların ve insanların aynı karakter yapısına sahip olduğu kabul edilir. İnsanlar ve hayvanlar arasında bu bağlamda bir fark görülmemektedir. İnsan dışı hayvanlara, merhametle muamele etmemiz gerektiğini öğütleyen Budizm öğretisinde; inanç gereği bir insanın hayvan bedeninde, bir hayvanın ise insan bedeninde yeniden dünyaya gelebileceğini bu nedenle her iki canlı türünün de birbirlerinden ayrı olmadıkları düşünülür. Bu inanış bazı kesimlerce eleştirilir, bir insanın hayvan olarak dünyaya gelme ihtimali manevi anlamda olumsuz bir gelişme olarak görülür.²³⁸

²³⁷ E. Szűcs; R. Geers; T. Jezierski; E. N. Sossidou; D. M. Broom, ‘‘Animal Welfare in Different Human Cultures, Traditions and Religious Faiths’’, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4093044/> (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

²³⁸ T. Savaş; İ. Y. Yurtman; C. Tölü, 2009, s. 54-61.

Budizmin ilk dönemlerinde bu anlayışın yaygın olması insanların hayvanları aşağı varlıklar olarak görmelerine yol açmıştır çünkü hayvan bedeninde dünyaya gelen bir ruh nirvanaya ulaşamaz, nirvanaya ulaşmanın ölçütü yeniden insan bedeninde dünyaya gelmektir. İnsanların, yaralanma ve öldürülme gibi eylemlerden korkarak kendilerine güvenli bir alan oluşturma isteği olduğunu belirten Budizm inancı, insan dışı hayvanların da kendilerine zarar veren benzer eylemlerden kaçmak istediklerini vurgular. Hayvanlarda, tıpkı insanlar gibi, acı çekmekten ve öldürülmelerine yol açacak her türlü eylemden kaçarak güven içerisinde yaşamak isterler.²³⁹

Budizm dini düşünce sistemindeki bu anlayış, Singer'ın hayvan özgürleşmesi hareketi ile yakından ilişkilidir. Hayvanların, psikolojik ve fiziksel deneylerden kaçmak istediğini vurgulayan filozof, acı çekme kapasitesinin önemine dikkat çeker. Hinduizm düşüncesinde ise hayvanların durumu hakkında kesin ve net kurallar bulunmamakla birlikte, Hinduizm; insan dışı hayvanlara iyilikle muamele etmeyi tavsiye eder ve insanları bu anlayışa yönlendirir. Hinduizm dini mensupları genellikle vejeteryendirler ve et yemeyi tercih etmezler. Her ne kadar birçok Hindu, insan dışı hayvanların insanlardan daha aşağı bir konumda olduğuna inansa da, Hinduizmde bazı hayvanlara kutsallık atfedilir. İnekler, Hinduizm dini düşüncesine göre kutsal olarak kabul edildiği için, halk bu konuda çok hassas davranmaktadır. Kutsal olarak kabul edilen bazı hayvanlar, Hindu tapınaklarında tutulur bunun yanı sıra, Hindu Tanrıları'nın bir kısmının hayvansal özelliklere sahip olduğu kabul edilmektedir.²⁴⁰

Hinduizm ve Budizm dinleri birçok açıdan benzerlik gösterirler. Hinduizm dini düşünce sisteminde de Budizm öğretisinde olduğu gibi, insan dışı hayvanlar ve insanların, ilahi

²³⁹ ‘‘Buddhism and Animals’’,

<http://www.bbc.co.uk/religion/religions/buddhism/buddhistethics/animals.shtml>, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

²⁴⁰ ‘‘Hinduism and Animals’’,

<http://www.bbc.co.uk/religion/religions/hinduism/hinduethics/animal.shtml>, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

olan olduklarına inanılır. Karma inanışları gereği, bir insan kasıtlı olarak bir hayvana zarar verirse, mutlaka karma kötü bir şekilde zarar veren kişiye geri dönecektir ve o kişi bir sonraki yaşamında, bu eylemin sonuçlarıyla yüzleşme riski ile karşı karşıya kalacaktır. Hayvanlara bilinçli olarak zarar vermeme öğretisi, Hinduizm'e mensup bireylerin, beslenme düzenlerini de etkilemiştir. Genellikle vejetaryen bir şekilde beslenen Hindular, her ne kadar hayvanları öldürmemek için bu beslenme tarzını benimsemiş olsalar da esas olarak manevi anlamda bir arınma elde etmek isterler. Hayvanların etiyle beslenmek, manevi bilinci ve saflığı yok eder düşüncesi; beslenme düzenlerini değiştirmelerindeki en önemli etkenler arasında yer almaktadır. Hinduizm inanç sisteminden dolayı, insan dışı hayvanlar, Hindu toplumlarında bir takım ayrıcalıklar elde etmişler ve değer görmüşlerdir. Küreselleşme ve modernleşme faaliyetleri Hindu geleneklerini büyük ölçüde etkileyerek, hayvan menfaatlerinin daha az önemsenmesine neden olmuştur. Beslenme anlayışlarında farklılıklar görülmesi ve günümüz Hindu toplumlarında hayvanlara yapılan muamelelerin değişmesi, bu duruma örnek olarak verilebilir. Her ne kadar günümüzde bazı hayvanlara yapılan muamelelerde değişiklikler gözlense de, Hinduizm için önemli olan hayvanların başında inek gelir. Kutsal sayılan inek, günümüzde de önemini korumaktadır ve hiçbir şekilde insanlar tarafından, ineklere zarar verilmemektedir.²⁴¹

Hinduların, gündelik yaşamlarında ve hayatın her alanında kutsal kabul ettikleri ineklere öncelik tanımaları, dinlerin; insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkiyi belirlemede önemli bir role sahip olduğunun göstergesidir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, hayvan özgürleşmesi hareketi dini düşünce açısından değerlendirilmeye çalışılacak ve Singer'ın felsefi görüşlerine yapılan eleştiriler genel hatları ile ele alınacaktır.

²⁴¹ K. Klassen, "Hinduism and Animal Rights", <http://www.mahavidya.ca/2015/06/26/hinduism-and-animal-rights/>, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

3.6. Dini Düşünce Açısından Peter Singer’da Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin Değerlendirilmesi ve Eleştiriler

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle, dini düşünce sistemleri açısından değerlendirildiğinde oldukça önemli bir yere sahip olan; hayvanların kesimi ve kurban meselesi genel hatları ile ele alınarak, dini bir ritüel olarak kabul edilen kurban ibadeti, hayvan özgürleşmesi hareketi bağlamında incelenmeye çalışılacak, devamında Singer’ın hayvan özgürleşmesi hareketine getirilen belli başlı eleştirilere yer verilecektir.

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar uzanan ve geçerliliğini koruyan kurban kavramı insanlık tarihi boyunca ele alınan; oldukça tartışmalı ve karmaşık olarak nitelendirilen konuların başında yer alır. Kurban sözcüğünün farklı tanımlamaları yapılsa da konunun kapsamından uzaklaşmamak adına kelimenin tüm anlamları ele alınmayacaktır. Genel anlamda kurban sözcüğünün; Paleolitik çağdan günümüze kadar uzanan süreçte, doğaüstü güçlerden, insanoğlunun başına gelebilecek her türlü kötülük için koruma dilenmek, bir şey istemek ya da herhangi bir isteğinin yerine gelmiş olmasından dolayı, doğaüstü güçlere hoş görünmek ve onlarla barışıklığı sağlamak adına teşekkür etmek, anlamlarına geldiği bilinmektedir.²⁴² Kurban, “ Tanrı’ya yakınlaşmak için sunulan” şeklinde tanımlanırken kelime kökü itibariyle akrabalık kurma, yakınlaşma (kurbiyet) manalarında da kullanılmaktadır.²⁴³

Tanrı’ya kurban olarak yalnızca hayvanlar değil; çeşitli tarım ürünleri, meyveler; çocuklar, genç kızlar ve erkekler de sunulmuşsa da konunun kapsamı gereği insanların kurban edilmesi meselesi üzerinde detaylı bir şekilde durulmayacaktır. Tanrı’ya sunulan kurban kesme ritüeli, toplumların kültürel farklılıklarına bağlı olacak şekilde çok çeşitli

²⁴² A. Armutak, “Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme”, **İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, 2004, C. 0, S. 2, s. 169-180.

²⁴³ M. F. Demirdağ, “İnsan Kurbanı Üzerine Arkeolojik Bir Araştırma”, **Uluslararası Amisos Dergisi (Journal of International Amisos)**, 2017, C.2, S.2, s. 67-87.

şekillerde gerçekleşmektedir.²⁴⁴ “Eski tabiat dinleri ile Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin, İran ve İbrani dinlerinde”, bu ritüelin; senenin belirli günlerinde kutlanan bayram ve törenlerde yerine getirildiği görülmektedir. Eski çağ medeniyetlerinde “kurban” doğaüstü güçlerin gazabından korunmak adına sunulur ve Tanrılardan bağışlanma talep edilmiştir. Kurban, dini bir ritüel olmasının yanı sıra doğaüstü güçlere-Tanrılara iletişim kurbanın bir aracı olarak da kabul edilebilir. İnsanoğlu bu uğurda, yüksek bir değer attığı kendi türdeşlerini (insanları) dahi kurban etmekten çekinmemiş, toplumun geri kalanının yararı için, kurban etmek üzere seçilen insanları feda etmeyi göze almıştır.²⁴⁵

Kurban, temel anlamda hayvanları keserek yaratıcıya sunmak olduğundan bu konunun; hayvan refahı çalışmaları açısından tartışmalı bir mesele olduğunu ifade edebiliriz. Hayvanların kesimi meselesinde, tüm dinlerle uygulanan yöntemler yerine genel olarak; Batı dünyası ve İslam dünyasında uygulanan kesim yöntemleri ele alınacaktır. Batı dünyasında hayvanlar; çeşitli yöntemler kullanılarak bayıltılır ve akabinde kesim işlemi başlar. Hayvan refahı savunucuları bu yöntemlerin hayvanın acı çekmesini önlediğini savunmaktadır. Bununla birlikte, İslam dünyasında hayvanlar; geleneksel İslami kesim usullerine riayet edilerek kesilir. Hayvan refahını savunanlar, böyle bir uygulamanın; hayvanların kesim esnasında strese girmelerine ve daha fazla acı çekmelerine neden olduğunu iddia ederler.²⁴⁶

Öncelikle, İslami kesim usulleri ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de; “ Size; ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası için boğazlanan; boğularak, vurularak, düşerek, başka bir hayvan tarafından boynuzla vurularak telef edilmiş hayvanlarla, canavarların parçaladığı ve yetişilme ölmeden evvel boğazlanamayan, dikili taşlar

²⁴⁴ M. F. Demirdağ, 2017, s. 67-87.

²⁴⁵ M. F. Demirdağ, a.g.m., s. 67-87.

²⁴⁶ A. Koşum, “Hayvan Refahı Bağlamında Fıkıhta Hayvan Kesimi”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 30, 2017, s. 439-460.

üstünde kesilen hayvanların yenmesi ve oklarla fal bakmak haram kılındı...” (Maide, 5/3) buyrulur.²⁴⁷ Ayette ifade edildiği üzere, hayvanların; boğularak, parçalanarak, başlarına vurularak öldürülmeleri suretiyle tüketilmeleri haram kılınmış ve hayvan refahı ve hayvan özgürleşmesi hareketi ile bağdaşmayan bu eylemler İslam dini tarafından yasaklanmıştır.

Hayvanların, kesimi konusunda Malikiler’in kabul ettiği bir görüşe göre; hayvanların beynine giden iki atardamarın öncelikli olarak kesilmesi, beynin beslenmesini engelleyeceğinden ölümün daha hızlı gerçekleşmesini sağlar. Fıkıha göre; hayvanlara şefkat gösterilmesi ve merhamet edilmesi İslam dininin temel ilkeleri arasında yer aldığından; kesim esnasında, hayvanların acı ve ıstıraplarının önlenmesi gerekmektedir. Hayvanların kesim işlemi öncesinde dahi yattığı yerin temiz ve rahat tutulması ve kendilerini yaralama ihtimallerinin bulunduğu mekanlara konulmamaları gerektiğine ilişkin adap kuralları, hayvan refahı savunucularının ilkeleriyle uyum içerisindedir. Konu hayvan refahı bağlamında ele alındığında, bahsi geçen bu uygulamaların tamamı “hayvanların insanlar üzerindeki haklarındandır.”²⁴⁸

Hayvanların kesime götürülürken dahi strese sokulmamaları, eziyet ve işkenceye maruz kalmamaları gerektiği hadislerde ifade edilmiştir. Hz. Muhammed’in (s.a.v), bir hayvanın kesime götürülürken sürüklenmesine dahi karşıdır ve “Allah Teâlâ, her şeyde iyiliği emretmiştir. Öyleyse öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzelce yapın. Kesecek olursanız kesmeyi güzelce yapın. Bıçağın ağzını bileyin. Hayvana (zahmet vermeyin) rahat ettirin”²⁴⁹ buyurur.

İslami kesim usulleri uygulanırken; belirli bir kesim aleti zorunlu kılınmamıştır, hayvanın kesimi yapılırken mümkün olan en acısız yöntemin kullanılması gerekir. Bu

²⁴⁷ Z. Kazıcı; N. Taylan, 1993, s. 61.

²⁴⁸ A. Koşum, 2017, s. 439-460.

²⁴⁹ Müslim, “Sayd”, 57; İbn Mâce, “Zebâih”, 3-4; Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 12; Tirmizî, “Diyât”, 13, 14; Nesâî, “Dahâyâ”, 22, 27; Dârimî, “Edâhî”, 10.: Aktaran: A. Koşum, 2017, s. 439-460.

konuyla ilgili olarak; hayvana acı verdiği ve ağrı eşliğinin çok yüksek olduğu gerekçesi ile hayvanın ensesinden kesim yapmak uygun görülmemiştir. Günümüzde, hayvanların acı çekmesini önleyen modern kesim cihazlarını kullanmak mümkün olsa da eski dönemlerde, hayvanların acı çekmesini önlemeye yardımcı olan en uygun alet, keskin bir bıçak olduğundan kesim işlemlerinde bu yöntem tercih edilmiştir. Nitekim, Hz. Muhammed'in (s.a.v), hayvana eziyet veren ve kesim işlemini uzatan kör bıçaklar yerine keskin bıçak kullandığı rivayet edilir. Bilimsel gelişmeler ışığında hayvanların kesimi esnasında uygulanabilecek alternatif yöntemler mevcuttur bunlardan biri de İslami kesim usullerine aykırı olmayan “ hayvan hipnozu” dur. Bu yöntem sayesinde hayvanlar hareketsiz kalmaktadırlar ve kesim esnasında çektikleri acı en aza indirgenebilmektedir. Kurban ibadeti, özünde hayvanları kesmeye dayandığından, kurban bayramlarında alternatif hayvan hipnozu yöntemleri uygulanmasında veya modern teknikler kullanılarak hayvanların kesilmesinde İslami kesim usulleri açısından bir sakınca görülmemektedir.²⁵⁰

Aksine bu yöntemlerin kullanılması hayvanların acı çekmesini önleyeceğinden Singer'ın hayvan özgürleşmesi hareketiyle savunduğu düşüncelerle uyum içerisindedir. İslam dini, hayvanlara kesim esnasında dahi eziyet etmeyi ve kötü muamele etmeyi yasakladığından hayvan refahı uygulamalarını destekler niteliktedir. Modern kesim yöntemlerinin gelişmesi ile birlikte; hayvanların, ister tüketim amacıyla ister ibadet amacıyla (kurban etmek) kesilirken, ıstıraplarının azaltılması ve acı çekmelerinin önlenmesi mümkündür. Bu tür uygulamaların yaygınlaşması, kurban kesimlerinin katliama dönüşmesini ve kesim esnasında istenmeyen durumların meydana gelmesini önler. Kurban kesmek, müslümanların inancı gereği manevi anlamda yaratıcıya yaklaşma vesilesi olarak kabul edilir. Bu durumda, müslüman bireylerin, bireysel anlamdaki menfaatleri hayvanların menfaatlerinden daha önemli olduğundan, kesim

²⁵⁰ A. Koşum, 2017, s. 439-460.

işlemlerinde hayvanlara acı çektirilmediği ve yanlış uygulamalara başvurularak, insan dışı hayvanlara işkence edilmediği müddetçe, kurban ibadeti Singer'ın geliştirdiği tercihe dayalı faydacılık anlayışı ile çelişmez.

Singer, gıda üretmek amacıyla yapılan büyük ölçekli hayvan katliamlarına karşı çıkar ve bu uygulamaların acısız bir şekilde gerçekleşmediğini ifade eder.²⁵¹ Hayatta kalmak için herhangi bir çaremizin kalmadığı önemli durumlar dışında, hayvanları yemek için tüketmek Singer felsefesinde, hayvanları keyfi olarak kullanmak demektir. Filozof, kişisel amaçlarımız uğruna hayvanların araçsallaştırılmasını hayvanlara yapılan kötü muamelelerin temel nedenleri arasında kabul eder.²⁵² Bu nedenle, vejetaryen beslenme biçimini öneren Singer, çevreyi ve içindeki varlıkları korumaya önem veren insanların vejetaryen olmalarının; çevre kirliliğinin önlenmesinden, su ve enerji tasarrufu yapılmasına, ormanların yok olmasını engellemekten, aç insanların doyurulmasına ve nüfus kontrolüne kadar birçok alanda etkili olabileceğini ifade eder.²⁵³

Hayvan üretimi için gereken su miktarının çok fazla olduğunu belirten Singer; bir kilo buğday üretimi için gerekli olan suyun yaklaşık 50 kat daha fazlasının bir kilo et üretmek için gerekli olduğunu belirtir²⁵⁴ ve hayvanları öldürerek etlerini tüketmek yerine; onların sütünden ve yumurtalarından yararlanmanın dünyadaki gıda sorunlarının çözümünde daha etkili olacağını iddia eder.²⁵⁵ Çalışmanın devamında; hayvan hakları, ahlaki ilgiye değer olma, türçülük problemi, akıl yürütme becerisi, hayvan menfaatleri meseleleri çerçevesinde Singer'ın hayvan özgürleşmesi hareketine yapılan eleştiriler ve değerlendirmeler ele alınacaktır.

İnsan dışı hayvanlara karşı davranış biçimimiz genellikle; dini, etnik ve siyasi sebeplerden etkilense de temelde *antroposentrizm* (insan merkezilik) ve *fizyosentrizm*

²⁵¹ P. Singer, 2005, s. 286.

²⁵² Singer, a.g.e., s. 309.

²⁵³ Singer, a.g.e., 298.

²⁵⁴ Singer, a.g.e., s. 235.

²⁵⁵ Singer, a.g.e., s. 232-233.

(doğa merkezilik) yaklaşımları hayvanlara karşı olan davranışlarımızda belirleyicidir. Antroposentrizm, insan merkezli bir bakış açısı olup, diğer canlıların değerini insana sağladıkları fayda ile ilişkilendirir. Fiziyoentrizm yaklaşımı ise doğa merkezli bir bakış açısı olarak tanımlanabilir. Fiziyoentrizm düşüncesinin iki kolu vardır. Bunlar arasında bulunan, *patosentrizm* düşüncesine göre; hayvanların acı çekebilme kapasitesilerinin bulunması onlara etik açıdan bir değer atfederken, diğer bir düşünce sistemi olan *biyosentrizm* (biyo-merkezilik) ise, tüm canlı varlıkların haysiyet sahibi olduğunu ifade eder. Konuya semavi dinler açısından bakacak olursak; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin hayvanlara karşı olan yaklaşımlarının, antroposentrik bir bakış açısı taşıdığı söylenebilir. Antroposentrik anlayışa göre; insan doğal çevreye bağımlıdır. Doğa, insanı gerek maddi gerekse estetik açıdan mutlu eder ve insanın doğal çevreye saygı duyması, diğer insanlara da olumlu bir şekilde yaklaşmasını etkiler.²⁵⁶

Singer, *Hayvan Özgürleşmesi* kitabının önsözünde; hayvan hakları konusundaki fikirlerin dünya genelinde hızla yayılmaya başladığını ve bu fikirlere duyulan ihtiyacın beklenilenin çok üstünde olduğunu ifade eder. Etik açıdan geniş çaplı bir değişikliğe gidilmesinin, hayvanlara olan yaklaşımımızı değiştirebileceği belirten Singer; birçok etik anlayışta, dini gelenekte ve topluluklarda, hayvanların değer görmesi gerektiğine ilişkin bir kısmı ilahi kaynaklı olan çok çeşitli öğretilerin var olduğunu belirtir.²⁵⁷

Singer'ın, bu konuyla ilgili olarak; İslam dini ve diğer dini düşünce sistemlerini karşılaştırdığı ve *Hayvan Özgürleşmesi* kitabının Türkçe baskısı için yazdığı önsöz bölümünde belirttiği önemli ifadeler şöyledir: *Aslında, mutlaka bir karşılaştırma yapmamız gerekiyorsa, büyük gelenekler arasında hayvanların durumuna ilişkin kimi ifadeler bulmanın en güç olduğu metinler Hristiyanlığın kutsal metinleridir. Budist, Hindu, Yahudi, Antik Çin ve İslam metinlerinde bu konuda pek çok yoruma rastlamak*

²⁵⁶ T. Savaş; İ. Y. Yurtman; C. Tölu, 2009, s. 54-61.

²⁵⁷ P. Singer, 2005, s. 11-12.

mümkün. Hz. Muhammed'in "Bir hayvana iyi muamelede bulunmak bir insana iyi muamelede bulunmak gibidir; bir hayvana eziyet etmek de bir insana eziyet etmek gibidir," dediği rivayet ediliyor. Bu aydınlık görüş, hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içindedir. Kuran'daki şu ayet de herkesçe bilinir: "Yerde debelenen hiçbir hayvan ve iki kanadı ile uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar! Biz kitapta hiçbir eksik bırakmamışızdır. Sonra hepsi Rab'lerinin huzurunda toplanırlar." Singer'a göre; İslam dini düşünce sistemi ile hayvan özgürleşmesi hareketi, sahip oldukları temel ilkeler bakımından birbirleri ile çelişmezler.²⁵⁸ Kur'an-ı Kerim'de hayvanların temel haklarını belirten ayetler ve Hz. Muhammed'in, bu konudaki hadisleri; Singer'ın, hayvan özgürleşmesi hareketi ile insanlara iletmek istediği mesajla örtüşmektedir. Din olgusu insanların hayatını şekillendirdiğinden ve yol gösterici olarak kabul edildiğinden, hayvan özgürleşmesi gibi toplumsal hareketlerin, bireysel olarak kabul edilmesinde ve uygulanmasında dini öğretilerin etkisi ve gücü büyüktür.

Singer'ın, çalışmasında üzerinde durduğu belli başlı konular vardır bunlardan bazıları; insan ve insan dışı hayvanlar arasında birçok açıdan belirli farklılıklar bulunsa da, "acı çekme" kapasitesi, her iki canlı türü için de ortaktır. Singer'ın, düşüncelerini oluşturan en önemli unsurlardan biri; hayvanların da tıpkı insanlar gibi menfaat ve çıkarlara sahip olmalarıdır bu nedenle filozof; hayvanlara adalet ilkesi prensiplerine uygun olacak şekilde davranmamız gerektiğini söyler. Singer'ın bu düşüncesi, birçok filozof tarafından kabul edilmeyerek eleştirilmiştir, bir kısım filozoflar ise bu temellendirmeleri yeterli bulmayarak konuyu yeniden ele almışlardır. Singer, hayvan hakları ve hayvan refahı problemlerini, uygulamalı felsefe disiplinleri içerisinde alarak bir etik problemi haline getirmiştir.²⁵⁹

²⁵⁸ P. Singer, 2005, s.11-12.

²⁵⁹ E. Arıkan, 2014, s. 9-17.

Diğer bir önemli konu ise; hayvanların ahlaki ilgiye değer olup olmadığı problemidir ki bu konunun da “türçülük problemi”nin bir sonucu olduğu söylenebilir. Singer, ahlaki açıdan hayvanların ilgiye değer görülmemesi ve türçülük problemi ile ilgili olarak, ileri sürülen argümanların yetersiz olduğunu ifade eder ve yalnızca tek bir argümanı bu kategoride kayda değer bulduğunu ancak bu argümanın da hayvanlarla olan ilişkilerimizi belirlemede geçerli olamayacağını belirtir. “Ebeveynlerin kendi çocuklarını diğer insanların çocuklarından daha fazla önemsemek gibi bir yükümlülüğe sahip olması gibi, insan olarak kendi türümüzü diğer türlerden daha fazla önemsememiz tabidir” iddiası, Singer için, türün ahlaksal açıdan önem taşıdığını gösteren bir argüman değildir. Amerikalı felsefeci Robert Nozick; bir türe mensup olmanın, herhangi bir ahlaki üstünlüğe sahip olma teorisini gösteren hiçbir veri olmadığını öne sürer. Filozof, bir türün üyesi olmanın; ahlaki açıdan insanoğlunun tek başına önemli olduğunu gösteren bir ilke olmadığını ifade eder.²⁶⁰

Birçok bilim insanı ve filozof, yapılan çalışmalar arasında; bir türün diğer bir türden, her açıdan daha üstün olması konusunda kapsamlı ve ikna edici verilerin olmadığını ifade eder. Türler arasında, belli başlı önemli ortak noktaları ortaya koyan, bilimsel çalışmalar mevcuttur. Günümüzde, hayvanların bir özne olarak kabul edilmeleri için çabalayan hayvan hakları savunucuları, iddialarını ahlak felsefesinden yola çıkarak temellendirmektedirler. Singer, kitabında ele alınan en önemli konunun; hayvanların acı çekmesi meselesi olduğunu belirtir. Singer’ın, hayvan özgürleşmesi hareketi ile ilgili duruşu, şefkat ve sevgi temelli değildir ve filozof, meseleyi bu şekilde ele almanın doğru olmadığını savunur. Singer, iki tür arasında; yalnızca hayvanların acılarına duyarsız kalmamızdan ve onların acılarını önemsemememizden dolayı farkındalık

²⁶⁰ P. Singer, “Hayvan Özgürleşmesinin 30. Yılı”, H. Doğan (Çev.), **Birikim Dergisi**, 2005, S.195, s. 22-30 . Retrieved from <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5909/hayvan-ozgurlesmesinin-30-yili#.XBbBl2gzbIU>.

oluşturmayı amaçlar.²⁶¹ İnsanların ve hayvanların acılarının, eşit derecede ele alınması gerektiğini vurgulayan Singer, insan merkezci bakış açısını, sorunların kaynağı olarak görür ve acı çekmemenin hayvanların çıkarlarına uygun olduğunu belirtir. Singer, ‘içsel değer’ kavramını, Kant’ın ‘kendinde amaç’ kavramı ile birlikte yorumlayarak farklı bir etik anlayış geliştirir.²⁶²

İngiliz felsefeci Roger Scruton; hayvan hakları ile ahlaki akıl yürütme becerisi arasında kuvvetli bir bağ vardır ve bu bağ hayvanlarla olan her türlü ilişkimizi etkiler, der. Scruton’ a göre, hayvanları muhatap alabilmemiz için onların da insanlar gibi belirli haklara ve ödevlere sahip olmaları gerekir. Düşünür, hayvanların hakları olsaydı onlarla ittifak etmemizin bir sakıncası olmadığını ancak onlarla aynı kategoride olmadığımızı söyler. Scruton, nasıl ki doğada güçlü bir hayvan kendisinden daha zayıf bir hayvanı öldürerek kendi çıkarları için kullanıyorsa, insanların da hayvanlara aynı şekilde muamele etmelerinde bir sakınca olmadığını söyler. İnsanların, hayvanları; yiyecek malzemesi ve denek olarak kullanmalarında bir sakınca olmadığı gibi eğlence aracı olarak da onlardan faydalanmalarında da bir sakınca görülmemektedir, çünkü Scruton’a göre insan doğada hayvanlardan daha üstün bir konumdadır.²⁶³

Scruton’un bakış açısı, Singer’ın felsefesinde kabul görmez. Singer, tarihsel sürece bakıldığında, Batı toplumlarının hayvana bakış açısının bu şekilde olduğunu ancak önceki nesillerin bu tarz uygulamalarının, günümüz modern dünyasında geçerli olmadığını söyler. Singer, insanların; hayvanlar üzerindeki muamelelerini basit bir çıkar ilişkisi olarak gördüklerini, bunu kabul ettirmek için dinsel ve ahlaksal fikirleri kılıf olarak kullandıklarını düşünür ve hayvanları, kendi küçük çıkarlarımız için kullandığımızda, onların bizimkinden daha büyük olan çıkarlarını ihlal ettiğimizi

²⁶¹ N. G. Demirağ, ‘‘Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları'', **Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, 2. baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2017, s. 423-427.

²⁶² N. G. Demirağ, 2017, s. 423-427.

²⁶³ R. Scruton, 2000, s. 59-60.

söyler.²⁶⁴ Hayvanların doğalarına ilişkin olarak; beslenmek için diğer hayvanları öldürmeleri gerektiği konusu, çok sık tartışılan ve eleştirilen konular arasındadır ancak İngiliz filozof William Paley, yaptığı araştırmalar neticesinde, bazı hayvanların yaşamak için diğer hayvanları öldürmeleri gerektiğini ancak insanların hiçbir hayvanı öldürmeden de yaşayabileceklerini göstermiştir. Singer, konuyla alakalı olarak, insanların sadece beslenmek amacıyla belki de hiç ihtiyaçları olmadığı halde, hayvanları düşünmeden öldürmelerini ve ahlaksal açıdan bazı hayvanların beslenme tarzlarını örnek almalarını ilginç bulduğunu söyler. Hayvanlar, insanlar gibi ahlaki bir seçim yapma kapasitesine sahip değildirler. İnsanlar ise ahlaki olarak eylemlerini tercih etme kapasitesine sahip oldukları için eylemlerin sonuçlarından yine kendileri sorumludurlar.²⁶⁵

Güçlü hayvanların, doğaları gereği ekolojik sistemde yer alan ve kendilerinden daha zayıf olan hayvanları öldürmeleri, beslenmeleri için gereklidir. Hayvanların bu konuda, akıl yürütme becerilerini insanlar gibi kullanmaları beklenemez. Hayvanların beslenmek için farklı seçenekleri yoktur ve vahşi olarak tanımlanan yırtıcı hayvanlar, içgüdüsel olarak hareket ederler. Hayvanların avlanmaları meselesi; insanların hayvanları kullanmaları, kötü muamele etmeleri ve isteyerek öldürmeleri için yeterli bir ahlaki gerekçe olamaz çünkü bazı hayvanlar belirli ölçülerde akıl yürütme yetisine sahip olsalar dahi, bu durumu insanın sahip olduğu yetenekler ile kıyaslamak hiçbir şekilde ahlaki olarak temellendirilememektedir.

İnsan dışı hayvanların, diğer hayvanları öldürerek onlarla beslenmeleri konusunda ahlaki bir çıkarım yapmaları ve bu doğrultuda karar almaları mümkün değildir. Onların kendi yaratılışlarına uygun hareket etmeleri, insanların bu durumu kendi çıkarları için kullanmalarında, ahlaki bir gerekçe olarak kabul edilmemektedir. Singer, Jeremy

²⁶⁴ P. Singer, 2005, s. 257.

²⁶⁵ Singer, a.g.e., s. 302-303.

Bentham'ın geliştirdiği faydacılık felsefesini ve ‘‘herkesin bir sayıldığı ve kimsenin birden çok sayılamayacağı’’ ilkesini, hayvanları da kapsayacak şekilde genişleterek, kendi tercihe dayalı faydacılık görüşünü oluşturmuştur. Tercihe dayalı faydacılık görüşü, önceki bölümlerde ifade edildiği üzere; insanların ve insan dışı hayvanların acıdan kaçınmalarına, kendi tercihlerinden elde ettikleri faydanın ve hazzın artırılmasına yöneliktir. Filozof, insan dışı hayvanlara bu bakış açısı ile yaklaşılması gerektiğini savunur. Çıkarların eşitliği prensibi bu görüşün dayanak noktasıdır. Tercihe dayalı bir faydacı ahlak görüşünü oluşturan Singer, yalnızca insanların değil; hissetme yetisine sahip olan tüm canlıların mutluluğunu amaçlayan bir yöntem benimser.²⁶⁶

Amerikalı felsefeci Tom Regan ise Singer'ın tercihe dayalı faydacılık görüşünü eleştirir. Regan için hayvan hakları konusunda sorgulanması gereken en önemli konu, hayvanların acı çekme yetisine sahip olan varlıklar olmaları değil, onların ‘‘bir yaşamın öznesi’’ olmaları meselesidir. Faydacı yaklaşımın, bireylerin sahip olduğu ‘‘içsel değer’’ kavramından uzak olduğunu ifade eden düşünür, bu kavramın insanın eylemlerinden ve o eylemlerin sonuçlarına bağlı olmadığını ifade eder. Regan, bir papaz ve bir hırsız arasında içsel değere sahip olma bakımından, bir fark olmadığını söyler.²⁶⁷ Regan, dahi olarak adlandırılan çok zeki bir kişinin, zeka geriliği olan bir bireye karşı, ‘‘yaşamın öznesi olmak bakımından’’ herhangi bir üstünlüğü olmadığını belirtir. Filozof, herkesin yaşamın öznesi olduğunu savunur ve diğer canlıların ahlaki açıdan, hak sahibi olarak görülmemelerine neden olan temel sebebin ne olduğunu sorgular.²⁶⁸

evre etiği ve hayvan etiği konularında çalışmalar yapan felsefe profesörü Michael Allen Fox, hayvanların, acı veren şeylerden kaçarak, her açıdan kendileri için iyi olduklarını düşündükleri şeylere yönelmelerini sağlayacak bir ayırım yapma yeteneğine

²⁶⁶ K. Tanuja, **A Critical Evaluation of Peter Singer's Ethics** (Doctoral Thesis), India, Department of Humanities and Social Sciences Indian Institute of Technology Guwahati – 781039, 2013, s. 2-37.

²⁶⁷ E. Saritaş, ‘‘İnsan Dışı Hayvanlar ve Adalet’’, **ViraVerita E-Dergi**, 2016, S.1, s.1-18. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/viraverita/issue/22433/240068>

²⁶⁸ T. Regan, 2007, s. 80-81.

sahip olduklarını bu bağlamda hayvanlarında çıkarları olabileceğini kabul eder fakat Singer'dan farklı olarak, acı çekmenin hayvanlar için bir menfaat olmadığını, hayvanların, insanlar gibi çıkarlara sahip olamayacağını söyler. Filozof, Peter Singer ve Tom Regan'ın her ikisininde; hayvanların acı çekme ve zevk alma kapasitesinin, insanlarınki ile niteliksel ve niceliksel bakımdan eşit olduğunu düşündüklerini ancak bu durumun ferdi bir iddia olduğunu, nasıl yorumlayacağını ve değerlendireceğini bilmediğini söyler. Fox, hayvanların, insanlarla eşit menfaatlere sahip olmalarını ve hayvanların bu durumun sonucu olarak ahlaki haklara sahip olmasını, ifade etmenin zor olduğunu belirtir. Diğer bir ifade ile Singer ve Regan'ın hayvanlara ahlaki açıdan değer atfetmelerinin nedeni Fox'a göre, onların acı çekme ve zevk alma kapasitelerine sahip olmalarıdır.²⁶⁹

Michael Fox, ahlaki haklara sahip olma durumunun hayvanları kapsayacak şekilde genişletilemeyeceğini düşünür. Singer ve Regan'ın, hayvan haklarını vurgulamak için "türcülük" meselesine odaklanmalarının; ahlaki açıdan doğru olduğunu ispat eden bir gerekçe bulunmadığını söyleyen Fox, insanların kendi aralarında var olan ayrımcılık meselesinde dahi, ahlaki açıdan sorumlu tutulacak herhangi bir ispatın var olmadığını savunmaktadır. İnsanların, kendi türünden olsa dahi daha aşağı olarak gördüğü bir grubu sömürmesinin, ahlaki olarak yanlışlanamayacağını savunan Fox, insanlar ve hayvanlar arasında; acı çekme kapasiteleri, bilişsel düzeyler ve hatta karmaşık sinir sistemi bakımından ortak hiçbir şey olmadığını söyler.²⁷⁰

Tercihe dayalı faydacılığı geliştiren Singer için, Fox'un iddia ettiği şekilde hayvan haklarına odaklanmak doğru değildir, konunun hak kavramına dayandırılmasını doğru bulmadığını belirten düşünür, üzerinde durulması gereken temel noktanın, hayvanların çıkarlarını önemsemek olduğunu söyler. Hak kavramı, hayvanlarla olan ilişkimizde

²⁶⁹ M. Fox, "Animal Liberation": A Critique, **Ethics**, 1978, C.88, S. 2, s. 106-118

²⁷⁰ M. Fox, 1978, s. 106-118.

kritik bir role sahip değildir. Bu nedenle hayvanların zarar görmelerini engellemeye odaklanmak bu tartışmaların merkezinde yer almalıdır. Hak kavramı burada hayvanların çıkarlarını korumak için kullanılabilir ve genişletilebilir. Singer, insan dışı hayvanların, birçok konuda hak sahibi olup olmadıkları ile ilgilenmez. Singer için, belirli hakların hayvanlara verilmesinden daha önemli olan konu, hayvanların menfaatlerinin korunmasıdır. Singer, faydacı bir düşünür olarak eylemlerin sonuçlarını önemser.²⁷¹

Hedonistik hazlar yerine, tercihe dayalı bir faydacı ahlak görüşü geliştirmesi Singer'ı, diğer faydacı düşünürlerden ayırır. Singer'ın ahlak görüşü, menfaatlerin eşitliği ilkesine dayanır. Düşünür, menfaatlerin eşitliği ilkesiyle; tüm canlılara her alanda ve her konuda eşit muamele edilmesini değil “canlıların eşit değerlendirilmesi” gerektiğini kasteder. Eşit muamele etme ilkesinin en önemli unsuru; tüm canlılar için çıkarların aynı derecede göz önünde bulundurulmasıdır. Bu durumda ahlaki statüye sahip bir insan, eylemde bulunurken, tüm duyarlı canlılar üzerinde eylemin neden olacağı etkileri düşünmeli ve buna göre hareket etmelidir.²⁷²

Hayvanların acı çekmesi ve haz duyması meselelerini tartışmaya açık bir şekilde uygulamalı felsefe disiplini içerisinde ele alan Singer, türçülük problemi çerçevesinde, meseleyi ele almıştır. Singer, sonuçlarından bağımsız olacak şekilde türçülüğün kaçınılmaz gerektiğini ifade eder ve belirli eylemlerin doğruluğunun ve yanlışlığının yalnızca eylemlerin sonuçlarıyla ilişkili olduğunu söyler. Singer'ın faydacılık görüşü ve türçülük meselesi ile ilgili bir tutarsızlık olduğunu savunan, hukuk ve felsefe alanlarında çalışmalar yapan Amerikalı felsefeci Gary Francione, tutarlı bir faydacılıkta ya da en azından faydacı-eylemler ve pratikler söz konusu olduğunda içsel bir değerden ziyade araçsal değerın daha önemli olması gerektiğini ifade eder. Faydacılık düşüncesine göre; belirli bir türçülük faaliyetinin daha fazla yarar sağlayacağı bir durum ortaya çıktığında,

²⁷¹ E. Arıkan, 2014, s.33-35.

²⁷² H. Aşar, 2018, s. 239-251.

türçülük faaliyetinin desteklenmesi gerekir. Bu durumda, faydacılık prensibini benimseyen bir kişi, kategorik olarak da türçülüğü kınamamalıdır.²⁷³

Singer, bu düşünceyi reddetmemekle birlikte, insan merkezli etik anlayışının bir nedeni olan türçülüğü destekleyen eylemleri, kabul etmediğini açık bir şekilde belirtmiştir. Acı çekmenin, iyi olmadığını ve hayvanların duyu sahibi varlıklar olarak çektikleri acının bizim çıkarlarımızdan daha büyük olduğunu söyleyen düşünür, bu durumun ahlaken de kötü olduğunu belirtmiştir. Singer'ın, menfaatlerin eşit derecede önemsenmesi ilkesi, faydacılık görüşüne dayandırıldığından; filozof, her durum ve koşulda hayvanların acı çekmesini önleyecek eylemleri desteklememektedir. Singer, insanlık için çok önemli ve gerekli görülen bir faydanın sağlanacağı durumlarda; gerçekten önemli olan bir mesele daha büyük bir fayda sağlayacak olduğundan dolayı hayvanların acı çekme kapasitelerini görmezden gelebileceğimizi söyler.

²⁷³ R. Llorente, ‘The Moral Framework of Peter Singer's Animal Liberation : An Alternative to Utilitarianism’, **Ethical Perspectives** , 2009, C.16, S.1, s. 61-80. doi: 10.2143/EP.16.1.2036278

SONUÇ

Singer'ın geliştirdiği hayvan özgürleşmesi hareketinin dini düşünce açısından değerlendirildiği bu çalışmanın ilk bölümünde, hayvan özgürleşmesi ile ilgili genel kavramlar üzerinde durulmuştur. İnsan merkezli ve canlı merkezli etik anlayışı arasındaki farklar belirtilerek, hayvan merkezli etik anlayışının önemli kavramları açıklanmıştır. Hayvan hakları, hayvan refahı ve hayvan özgürlüğü kavramları ayrı ayrı ele alınarak, Peter Singer'ın felsefesini oluşturmasında en önemli etken olan, hayvan menfaatleri konusu; eşitlik ve adalet ilkesi merceğiyle incelenmeye çalışılmıştır.

Hayvan özgürleşmesi hareketinin gelişmesinde etken olan bu kavramlar, ikinci bölümde, hayvan haklarının ihlal edilmesi ve türçülüğün neden olduğu problemleri açıklamak için kullanılmıştır. Hayvanlar; yaşama ve kendi türlerinin devamını sağlama gibi birinci dereceden haklara sahiptirler. Bu hakları; beslenme, barınma ve korunma gibi en temel hakların varlığı takip eder. İnsan ırkının diğer tüm canlılardan üstün olduğu ve insanoğlunun evrenin hakimi olduğu düşüncesi ekseninde gelişen türçülük anlayışı, hayvanlara yaşam hakkı dahi tanımaz. Bu merhametsiz anlayışın karşısında olan ve bir takım felsefi çözümler sunan Singer, tercihe dayalı faydacı ahlak görüşünü geliştirmiştir. Bu görüşün temel prensibi; menfaatlerin eşitliği ilkesine dayanması ve her türlü ayrımcı muameleye karşı çıkmasıdır.

Singer, faydacılık görüşünü, hayvan özgürleşmesi hareketi ile entegre ederek, kendi oluşturduğu tercihe dayalı faydacılık düşüncesinin sınırlarını belirlemeye çalışır. Tarihsel sürece bakıldığında; uzun bir dönem hayvanların ekolojik düzene ait varlıklar olarak kabul edilmedikleri, Descartes'çı bir anlayışla; hayvanların, ses çıkaran makinelerden farksız görülmedikleri ve hissetme yetisine sahip olan canlılar olarak kabul edilmedikleri görülür. Bu anlayışın; ekolojik sisteme, dolayısıyla insanoğluna zarar verdiği, kısa ve uzun vadede insan yaşamını tehdit ettiği anlaşılmış, teknolojik ve

sosyal boyutlarda ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Çalışmanın uüncü ve son bölümünde, Singer'ın geliştirdiği felsefi görüşün; dini düşünce sistemleriyle olan ilgisi ele alınarak, hayvanların ahlaki statüsü ve akıl yürütme kapasitesine sahip varlıklar olup olmadıkları problemi üzerinde durulmuştur. Günümüzde, insan merkezli etik anlayıştan, canlıları merkeze alan bir dünya görüşüne doğru atılan adımlarda, dini düşüncenin rolü ve etkisi yadsınamaz. Dünya nüfusunun geneline bakıldığında, ilahi kaynaklı olsun ya da olmasın insanların oluşturduğu toplulukların büyük bir kısmı, herhangi bir dine mensuptur. İlkel ağlardan günümüze kadar uzanan süreçte elde edilen tarihsel metinler ve çalışmalar; insanların en büyük yardımcılarının, hayvanlar olduğunu göstermektedir.

İnsanlar, hayvanlar ile olan iletişimlerini büyük ölçüde, dini inançlarının etkisiyle şekillendirmişlerdir. Kaynaklara bakıldığında, tapınılan ve kutsal olarak kabul edilen hayvanların, toplum içerisinde dahi özel bir yere sahip olduğu görülür, günümüz modern dünyasında, Hindistan ülkesi, bu durumu açıklayan en güzel örneklerdendir. Hindistan'da, kutsal kabul edilen bir hayvan olan ineğe zarar vermek ve öldürmek kesinlikle yasaklanmıştır, bu davranışın felsefi arka planını oluşturan görüş elbette ki dini kaynaklıdır. Dünya üzerinde, dini gerekçelerle kutsanan hayvanların yanı sıra, her türlü işkence ve zulme maruz kalan çok fazla hayvan vardır.

Dini düşünce sistemleri ile Yahudilik, Hristiyanlık ve İşlam gibi Semavi dinlerin çoğunda; hayvanların durumu hakkında bilgiler verilmiş ve insanların, onlar üzerinde emanetçi oldukları vurgulanmıştır. Dinlerin, kutsal kitaplarında yer alan ayetler ve İşlam dini özelinde Hz. Muhammed'in (s.a.v) hadislerinden anlaşıldığı üzere; insanoğlu, hayvanlara güzel muamelede bulunmak ile mükelleftir. Dini düşünce sistemlerinde, bir karıncaya dahi eziyet edilmesi hoş görülmez ve hiçbir hayvan kötü muameleye maruz bırakılarak öldürülemez. Peter Singer'ın, hayvan özgürleşmesi hareketi, hayvanlara eşit ve iyi muamele etme noktasında dini düşünce sistemleri ile örtüşmektedir.

Singer'ın geliştirdiği tercihe dayalı faydacılık görüşüne göre; çıkarlara sahip olan hayvanlar, tıpkı insanlar gibi, hissetme yetisine sahiptirler bu nedenle insan dışı hayvanlar, zevk alma ve acı çekme kapasitesine de sahiptirler. Zevk alma ve acı çekme yetisine sahip olmak, hayvanların, sınaı üretim çiftliklerinde uğradıkları zulme karşı çıkmaya yetecek kadar kuvvetlidir. Bu açıdan bakıldığında Singer'ın felsefesini oluşturduğu dayanak noktası tutarlıdır. Aynı zamanda hayvanların sağlık ve kozmetik sektörü gibi çeşitli alanlarda yapılan deneylerde kobay olarak kullanılmaları; acı çekme kapasitesine sahip, menfaat sahibi varlıklar olmaları gerekçesi ile eleştirilir. İnsan hayatını derinden etkileyecek ve insan sağlığı ile ilgili kesin sonuçlar verecek durumlar söz konusu olmadığı takdirde, hayvanların; çeşitli ameliyatlara, psikolojik ve fiziksel deneylere zorlanmaları Singer felsefesinde, ahlaki açıdan kabul edilmediği gibi dini düşünce sistemleri tarafından da kabul görmez.

Bilimsel gelişmeler göstermiştir ki, hayvanlar ve insanların sahip olduğu sinir sistemi büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bazı hayvanlara işaret dili öğretmenin ve onlarla anlaşmanın mümkün olduğu görülmüştür. İnsan dışı hayvanların tamamı, bu ölçüde bir bilişsel kapasiteye sahip olmasada araştırmalar; kuşların, sürüngenlerin ve karada yaşayan diğer canlıların kendilerine has bilişsel özelliklere sahip olduklarını ortaya koymuştur. En'am Suresi, 6/38'de, karada yaşayan hayvanlardan gökyüzünde uçan kuşlara kadar tüm hayvanların birer mmet oldukları belirtilmektedir. Kur'an'ı Kerim'de, hayvanların mmet olarak kabul edilmesi ve Yaratılış 6:19' da ifade edildiği üzere, yaratıcının Hz. Nuh'a, yeryüzünde yaşayan hayvanları, birer çift olarak inşa ettiği gemiye almasını emretmesi, insan dışı hayvanlara, yaratıcı tarafından verilen değerin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Singer'ın, insan dışı hayvanların acı çekmesi meselesine önem vermesi ve bir yaşam biçimi olarak vejetaryenliği benimsemesi; hayvanların çıkarlarının, insanların et yerken

aldıkları kısa süreli hazdan çok daha önemli olması nedeniyledir. Singer, alternatif beslenme seçenekleri varken, insanların sınıai üretim çiftliklerinde, ihtiyaçlarından daha fazla sayıda üretim yapmalarını ve bu faaliyetlerin büyük çoğunluğunun hayvanların yaşamlarını ve sağlıklarını tehdit eden ortamlarda yapılmasını eleştirir. Hayvanların durumunu iyileştirmenin, toplumların en önemli görevleri arasında olduğunu savunan Singer, tezini ahlaki değerler üzerinden hareketle savunur. Hayvanlara yapılan ayrımcılığa karşı çıkan filozof, onların acı çekmesi konusunda kamuoyu oluşturmaya çalışır. Dinlerin öğretileri ve emirleri, hissetme yetisine sahip hayvanlara; acı çektirecek her türlü eylemin önlenmesine yöneliktir. Singer'ın, dünya genelinde çok fazla okunan ve birçok hayvan hakları çalışmasına önyak olan, *Hayvan Özgürleşmesi* kitabında, kapsamlı ve detaylı bir biçimde ele aldığı görüşlerin, dini düşünce sistemlerinin büyük bir çoğunluğu ile paralellik göstermesi bu çalışmada vurgulanmak istenen önemli noktalar arasında yer alır.

Son yıllarda, insan dışı hayvanlar üzerinde yapılan akademik ve ilmi çalışmaların sayısında ciddi oranda bir artış görülmesine rağmen, hayvanların dini düşünce sistemleri içerisinde sahip oldukları konumla ilgili ulusal ve uluslararası çalışmalar yeterli değildir. İlgili literatüre katkı sağlaması amacıyla hazırlanan bu çalışma genel olarak; hayvan özgürleşmesi hareketinin ele aldığı önemli kavramlar ve dini düşünce sistemlerinin konuya yaklaşımı ile sınırlandırıldığından, çalışma içerisinde; hayvanların durumu, hayvan hakları ve hayvan refahıyla ilgili olarak literatürde mevcut bulunan tüm detaylara kapsamlı bir şekilde yer verilmemiştir, aynı zamanda bu çalışma içerisinde görülen eksiklikler, diğer araştırmalar ve çalışmalar için ilham olabilir.

KAYNAKÇA

Ağbuğa, Fatma, **Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: "Felsefi Bir Sorgulama"** (Yüksek Lisans Tezi), Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Sistemik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı, 2016.

Akdur, R., 2005, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları "Türkiye'nin Avrupa Birliğine Uyumu" ", **Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma Ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi**, S. 23 .

Altıntop, C., 2016, "Plotinus'taki "Bir" Kavramının Ortaçağ Felsefesi İslam Düşünürlerindeki "Sudûr" Nazariyesi Üzerindeki Etkisi", **Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S.1, s. 56-68.

Altuğ, T., 2009, "Hayvan Deneyleri Etiği. 7. Ulusal Sempozyum", **Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık**, s.53-68.

Altunoğlu, Mustafa, "Bir Sosyal Hareket Olarak Tinsel Ekoloji: Çevre Sorunlarına Mâneviyatçı Çözüm" , **Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, 2. baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2017.

An Argument for Animal Rights and an Analysis of Peter Singer's "Animal Liberation", <https://soapboxie.com/social-issues/An-Analysis-of-Animal-Rights-and-Peter-Singers-Animal-Liberation>, (Erişim Tarihi: 02.09.2018)

Animal Rights, http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/christianethics/animals_1.shtml, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

Animal Rights; A History Jeremy Bentham, http://think-differently-about-sheep.com/Animal_rights_a_History_Jeremy_Bentham.htm (Erişim Tarihi: 28.08.2018)

Animal Welfare: A Jewish Perspective, <http://safcei.org/wp-content/uploads/2015/03/SAFCEI-OWL-Jewish-leaflet-160129.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.12.2018)

Arıkan, E., Hayvan Hakları, Hukuk, Örgütlenme, <http://dortyuzbes.com/enginarikan-hukuk-orgutlenme/> (Erişim Tarihi: 20.09.2018)

Arıkan, Engin, **Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku** (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2014.

Armutak, A., 2004, “Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme”, **İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C. 0, S. 2, s.169-180 .

Armutak, A., 2008, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, **İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C.34, S.1, s. 39-55.

Aşar, H., 2018, “Hayvan Haklarına Yönelik Temel Görüşler ve Yanılgıları”, **Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, s. 239-251. doi: 10.20981/kaygi.411236, S.30

Aydın, M., 2013, “ John Stuart Mill’in Faydacı Ahlakı”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XV, S.28, s. 143-167.

Aygün Eşitli, E., 2012, “Hukuka Aykırı Hayvan Deneyleri” **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.2, S.2, s.16-24.

Ayhan, A., 2009, “Eşitlik İlkesi ve Tarihçesi Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği ve Eşitsizliği”, **Hukuk Gündemi**, s.45-51.

Best, S. ‘‘Etik İikilemler ve Ahlaki Değer Hiyerarşisi’’,
<https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2016/10/02/etik-ikilemler-ve-ahlaki-deger-hiyerarşisi/> (Erişim Tarihi: 5.09.2018)

Billington, Ray, **Living Philosophy: An İntroduction to Moral Thought**, 3rd Edition, London, Routledge, 2003.

Birden, B., 2016, ‘‘Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış (A Brief Overview of the Moral Responsibility of Individual in Environmental Ethics)’’
Türkiye Biyoetik Dergisi, C. 3, S. 1, s. 4-14.

Bor, Adil, **Kur'anda Hayvan Hakları**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012.

Buddhism and Animals,
<http://www.bbc.co.uk/religion/religions/buddhism/buddhistethics/animals.shtml>,
(Erişim Tarihi: 26.11.2018)

Buğaz, M. Hayvanlar Yargılanabilir Mi? Ortaçağ'da hayvanların statüsü,
<https://indigodergisi.com/2016/10/hayvanlar-yargilanabilir-mi-ortacag/> (Erişim Tarihi: 02.10.2018)

Burns, Elizabeth, Law, Stephen, **Philosophy for AS and A2**, Oxon OX14 4RN, Routledge, 2004.

Burt, Edvin A., **The Metaphysical Foundations of Modern Science**, Mineola, New York, Dover Publications, 2003.

Can, N., 2009, ‘‘ Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine’’, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Felsefe Dergisi**, S.13, s. 102-112.

Cevizci, Ahmet, **Uygulamalı Etik**, İstanbul, Say Yayınları, 2013.

Cochrane, A., Environmental Ethics,
[http://eprints.lse.ac.uk/21190/1/Environmental_ethics_\(LSERO\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/21190/1/Environmental_ethics_(LSERO).pdf) (Erişim Tarihi:
20.08.2018).

Çetin, E., 2017, ‘Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi : Sosyolojik Bir Analiz’’ **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)** , C.20, S.2, s. 89-107.

Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş,
<https://bucekboun.wordpress.com/2013/02/16/cevre-etigi-cevre-felsefesine-giris/>,
(Erişim Tarihi: 20.08.2018)

Çüçen, A. ‘Derin Ekoloji’, <http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12/derinekoloji.pdf>
(Erişim Tarihi: 03.11.2018)

Dardenne, E. From Jeremy Bentham to Peter Singer,
<https://journals.openedition.org/etudes-benthamiennes/pdf/204>, (Erişim Tarihi:
04.09.2018)

DeGrazia, David, **Hayvan Hakları**, Hakan Gür (Çev.), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006.

Demirağ, Nilgün G., "Son Bakışta Hüzün: Merhamet Etiği Olarak Levinas ve Hayvan Hakları", **Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, 2. baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2017.

Des Jardins, Joseph, R., **Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş**, Environmental Ethics, An Introduction to Environmental Philosophy, Ruşen Keleş, (Çev.), İmge Kitabevi Yayınları, 2006.

Descartes, R., **Yöntem Üzerine Konuşma**, (Çev. Çiğdem Dürüşken), Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti., İstanbul, 2019.

Diş, S. B., 2017, "Bentham Ve Mill'in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi", **Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi**, S.7, s. 80-100. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/temasa/issue/30505/368554>

Doğan, A., 2006, "Hayvan Hakları Sorununa Biyosantrik Bir Yaklaşım", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 1, s. 33-43.

Doğan, Ö., 2014, "Ahlakta, Hukukta Ve Siyasette Özgürlük Kavramı Üstüne", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.72, S.1, s.87-94. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iuhfm/issue/9191/115278>

Dönmez, B., 2013, "Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar", **Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi** Prof. Dr. Aydın Zevkliler'e Armağan, C. 8, Özel Sayı, s. 903-926.

Duke, B. 10 Biblical Truths About Animals, <https://erlc.com/resource-library/articles/10-biblical-truths-about-animals> (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

El-Karadavi, Yusuf, **İslam'da Çevre Bilinci**, Mithat Acat; Mihdi Acat (Çev.), 1. baskı, İstanbul, Nida Yayıncılık, 2011.

Ergün, Y., 2010, "Hayvan Deneylerinde Etik", **Arşiv Kaynak Tarama Dergisi**, C. 20, S. 1, s.220-235.

Eryılmaz, E., 2016, "Uygulamalı Etik: Seküler ve Faydacı Yaklaşım", **İş Ahlakı Dergisi**, C.9, S.1, s.155-157. doi: 10.12711/tjbe.2016.9.0011R

Ferdowsian, H. Why Justice for Animals Is the Social Movement of Our Time, <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/animal-emotions/201603/why-justice-animals-is-the-social-movement-our-time> (Erişim Tarihi: 29.08.2018)

Feyzioğlu, Eda, **Ekoloji, İnsan Ve Din** (Yüksek Lisans Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, 2011.

Foltz, Richard C., **Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures**, Oxford OX2 7AR England, Oneworld Publications, 2006.

Fox, M., 1978, ""Animal Liberation": A Critique", **Ethics**, C.88, S. 2, s. 106-118.

Garner, Robert, **A Theory of Justice for Animals: Animal Rights in a Nonideal World**, New York, Oxford University Press, 2013. doi: 10.1093/acprof:oso/9780199936311.001.0001

Gerçekler ve Hayvanların Ahlaki Statüsü, <https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2012/05/25/gercekler-ve-hayvanlarin-ahlaki-statusu/>, (Erişim Tarihi: 21.09.2018)

Gosling, S. D., 2008, Personality in Non-human Animals, **Social and Personality Psychology Compass**, C.2, S.2, s. 985-1001. doi: 10.1111/j.1751-9004.2008.00087.x

Gündüz, A., 2018, "Hayvanlarda Aklın Varlığının Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**", C.10, S.1, s. 114-142.

Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi, <http://www.uskudar.bel.tr/tr/hayvanbarinagi/pages/hayvan-haklari-evrensel-beyannamesi/366>, (Erişim Tarihi: 22.08.2018)

Hayvanları Koruma Kanunu, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5199.html> (Erişim Tarihi: 27.08.2018)

Hayvanların Ahlaki Taleplerinin Ahlaki Anlamı,
<https://hayvanozgurlugucevirileri.com/2013/04/27/hayvanlarin-ahlaki-taleplerinin-ahlaki-anlami>, (Erişim Tarihi: 04.09.2018)

Hinduism and Animals,
<http://www.bbc.co.uk/religion/religions/hinduism/hinduethics/animal.shtml>, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

Humphreys, Rebekah, **A Critical Examination of the Moral Status of Animals, with Particular Reference to the Practices of Factory Farming and Animal Experimentation** (Doctoral Thesis), United Kingdom, School of English, Communication and Philosophy Cardiff University, 2010.

İde, T., “Deney Hayvanları Anatomisi Deney Modeli İçin Uygun Hayvan Seçimi”
<https://www.turkcer.org.tr/files/files/anatomi-hayvan-modelleri-Tayfun-IDE-o.pdf>,
(Erişim Tarihi: 02.09.2018)

Kabak, T., 2018, “Toplumsal Ekoloji Bağlamında Türklerin Doğa ile ilişkilerine Genel Bir Bakış: Mandıra Filozofu Filminin Düşündürdükleri”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, C.7, S.1, s. 276-291.

Kagan, S., 2016, “What’s Wrong with Speciesism? (Society for Applied Philosophy Annual Lecture 2015)”, **Journal of Applied Philosophy**, C.33, S.1, s. 1-21. doi: 10.1111/japp.12164

Kalita, Tanuja, **A Critical Evaluation of Peter Singer's Ethics** (Doctoral Thesis), India, Department of Humanities and Social Sciences Indian Institute of Technology Guwahati – 781039, 2013.

Kant, Immanuel, **Lectures on Ethics** (trans. by P. Heath), Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

Kaya, Funda, **Peter Singer’ın Faydacı Etik Görüşü Çerçevesinde Kürtajin Değerlendirilmesi** (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Hukuk Felsefesi Ve Sosyolojisi) Ana Bilim Dalı, 2014.

Kazıcı Z., Taylan. N., **Kur’an-ı Kerim Meali** (Türkçe Anlam), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1993.

Kılıç, S., 1998, ‘Ekolojik Krizin Metafizik Boyutu ve "Risaleler'in Söylemi"’, **Ekev Akademi Dergisi**, C.1, S.3, s. 1-9.

Kılıç, S., 2015, ‘Modern Toplumda Hayvan Hakları Üzerine Felsefi Bir Yaklaşım’’, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, S.22, s.91-121.

Kılınç, B., 2013, ‘Kendi Kendini Açıklayan Bir Kavram: Adalet’’, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler**, (ed.) Muharrem Balcı, İstanbul: Fakülteler Matbaası , C.IV, s.29-49.

Klassen, K., ‘Hinduism and Animal Rights’’, <http://www.mahavidya.ca/2015/06/26/hinduism-and-animal-rights/>, (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

Korsgaard, C. M., ‘Having Reason and Being Rational’’, <http://www.people.fas.harvard.edu/~korsgaard/CMK.Rationality.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

Koşum, A., 2017, ‘Hayvan Refahı Bağlamında Fıkıhta Hayvan Kesimi’’, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 30, s. 439-460.

Llorente, R., 2009, ‘The Moral Framework of Peter Singer's Animal Liberation : An alternative to utilitarianism’’, **Ethical Perspectives** , C.16, S.1, s. 61-80. doi: 10.2143/EP.16.1.2036278

Lori, G., "The Moral Status of Animals", <https://plato.stanford.edu/entries/moral-animal/>, (Erişim Tarihi: 24.03.2019)

M. F. Demirdağ, 2017, "İnsan Kurbanı Üzerine Arkeolojik Bir Araştırma", **Uluslararası Amisos Dergisi (Journal of International Amisos)**, C.2, S.2, s.67-87.

Mater, Y. "Sinir Sistemi", http://anibal.gyte.edu.tr/hebe/AbI Drive/71167157/w/Storage/217_2010_2_112_71167157/Downloads/sinir-sistemi.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2018)

Matzel, L. D., Wass, C., Kolata, S., 2011, **Individual Differences in Animal Intelligence: Learning, Reasoning, Selective Attentionand**, International Journal of Comparative Psychology, C.24, S.1, s. 36-59.

Mogbo, T. C., Oduah, F. N., Okeke, J. J., Ufele, A. N., Nwankwo, O. D. ,(2013). **Animal Cruelty: A Review**, Journal of Natural Sciences Research, C.3, S.1, s. 94-98.

Möngü, B., 2015, "Modern Dünyada Mutluluk: John Stuart Mill'in Faydacı Etiği", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.19, S.1, s.23-30. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/ataunisobil/issue/2838/38743>

Nasır, Seyyid, H., "İslam, Günümüz İslam Dünyası ve Çevre Krizi", **İslam ve Ekoloji Bahşedilmiş Bir Emanet**, Richard C. Foltz (Derleyen), Nurettin Elhüseyini (Çev.), İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2007.

Nelson, M. P., 2008," Deep Ecology", **Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy – 2nd**, s. 206-211.

O'Sullivan, Siobhan, **Animals, Equality and Democracy**, The Palgrave Macmillan Animal Ethics Series, Palgrave Macmillan UK, 2011. doi:10.1057/97802303 9186

Önder, T., "Derin Ekoloji" Üzerine, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/30-31/09-tuncay-onder-derin-ekoloji-uzerine.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.03.2018)

Özgür, A., 2010, "Hayvanlarla Yaşamı Paylaşmak", **Veteriner Hekimler Derneği Dergisi**, C.81, S.2, s.9-13.

Peker, M. U., "Hayvan Refahı Üzerine", <http://apelasyon.com/Yazi/193-hayvan-refahi-uzerine>, (Erişim Tarihi: 24.08.2018)

Petropoulou, Maria-Zoe, **Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity, 100 BC to AD 200**, USA, Oxford University Press, 2008.

Professional Ethics in Engineering - Global Issues, "Human-Centered Ethics", http://www.brainkart.com/article/Human-Centered-Ethics_11660/, (Erişim Tarihi: 18.04.2018)

Regan, Tom, **Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek**, Serpil Çağlayan, (Çev.) İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2007.

Sarıtaş, E., 2016, "İnsan Dışı Hayvanlar ve Adalet", **ViraVerita E-Dergi**, S.1, s.1-18. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/viraverita/issue/22433/240068>.

Savaş, T., Yurtman, İ. Y., Tölu, C., 2009, Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış - Nesnel Arayışlar , **Hayvansal üretim**, C.50, S.1, s.54-61.

Scruton, Roger, **Animal Rights and Wrongs**, 3rd. Edition, London, Metro in Association with Demos., 2000.

Sert, H., Uzman, A., 2017, Dünya'da Hayvan Refahı Uygulamalarının Ekonomik ve Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi, **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S.4, s.263-276.

Shooster, J., Rights In Social Justice Activism, https://socialchangenyu.com/wp-content/uploads/2015/10/shooster-article-final_pdf_10-15-15.pdf (Erişim Tarihi: 28.08.2018)

Singer, P., 2005 ‘‘Hayvan ˆzgrleřmesinin 30. Yılı’’ H. Doğan (Çev.), **Birikim Dergisi**, S.195, s. 22-30 . Retrieved from <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5909/hayvan-ozgurlesmesinin-30-yili#.XBbBl2gzbIU>.

Singer, P., Equality for Animals, <https://www.utilitarian.net/singer/by/1979----.htm>, (Erişim Tarihi: 31.08.2018)

Singer, Peter, **Hayvan ˆzgrleřmesi**, Hayrullah Doğan (Çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005.

Singer, Peter, **Practical Ethics**, 2nd. Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Strand, P., ‘‘What is Animal Welfare and why is it important?’’ <http://www.naiaonline.org/articles/article/what-is-animal-welfare-and-why-is-it-important#sthash.kl0Wd8cU.dpbs> (Erişim Tarihi: 23.08.2018)

Szcs, E., Geers, R., Jezierski, T., Sossidou, E. N., Broom, D. M., ‘‘Animal Welfare in Different Human Cultures, Traditions and Religious Faiths’’, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4093044/> , (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

şan, E., 2015, Hayvanlığın Fenomenolojisi: Doğal Dünyanın Logosu, **Cogito ç Aylık Düşünce Dergisi**, Felsefede Hayvan Sorusu, S. 80, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 152-173.

Tatar, D. B., 2016, ‘‘Hayvanların Korunmasına Dair Görüşlere Eleştirel Bir Bakış’’ **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XX, S.3, s.297-329.

Treatment of Animals Judaism and Animals,
http://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/jewishethics/animals_1.shtml, (Erişim Tarihi: 11.09.2018)

Tunçay, G. Y., 2018, "Sağlık Yönüyle Vegan / Vejetaryenlik", **Eurasian Journal Of Health Sciences**, 2018, C.1, S.1, s. 25-29.

Turgay, N., 2008, "Kur'ân Açısından Hayvanlar Ve Bitkiler" 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, C.1, S.1, Ankara, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**, s. 671-698. Retrieved from <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/D%C4%B0N-1.-C%C4%B0LT.pdf>.

Uslu, A., 2015, İnsanlar, Hayvanlar ve Taşlar Üzerine: Spinoza Felsefesinde Bireyselleşme ve Doğa Farkı, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Felsefede Hayvan Sorusu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, S.80, s. 98-117.

Ünal, A., 2017, Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 17 , S. 2, s. 103-115.

Ünder, Hasan, **Çevre Felsefesi Etik ve Metafizik Görüşler**, Ankara, Doruk Yayınevi, 1996.

Watanabe , S., Huber, L., 2016, Animal logics: Decisions in the absence of human language, **Anim Cogn**, S.9, s. 235-245. doi: 10.1007/s10071-006-0043-6, 235-245.

Whittemore, Colin, **Animal Farming The Story Behind the Livestock Industry**, The Netherlands, Wageningen Academic Publishers, 2018. doi: 10.3920/978-90-8686-867-4

Yaylı, H., Çelik, V., 2011, "Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.26, s.369-377.

Yaylı, H.,2006,’’ Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye : Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu’’, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, S.34, s.67-82.

Yegen, C., Aydın, O. B., 2018, ‘’Postmodern Bir Kimlik Olarak Veganlık ve Bir Çevrimiçi Vegan Ağının Analizi’’, **Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi**, S.28, s.91-114. doi: 10.16878/gsuilet.436034

Yılmaz, H., ‘’Hayvan Haklarına Bakış’’, 2006, **TBB Dergisi**, S.62, s. 212-229.

ÖZET

İnsan dışı hayvanlar, ekolojik sistemin devamı için gerekli olan ve insanoğluna en çok fayda sağlayan canlılardır. Hayvanlar birçok alanda insanlara fayda sağlıyor olsalar da, insanlar tarafından hak ettikleri muameleleri görmedikleri gibi; yaşama, beslenme, nesillerini devam ettirme ve barınma gibi en temel haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Bu bağlamda, Peter Singer'ın hayvan özgürleşmesi hareketi, dünya çapında bir farkındalık oluşturmuş ve hayvan hakları konusunda yapılan çalışmaların artmasını sağlamıştır. Singer'ın başlattığı hayvan özgürleşmesi hareketi, dini düşünce sistemleri ile uyum içerisindedir. Tüm dinler; hayvanlarla ilişkilerimizin nasıl olması gerektiği hakkında çeşitli bilgiler vererek, evrendeki düzenin korunması adına insan dışı hayvanlara güzel muamele etmeyi öğütlemiştir. Semavi olmayan dinlerde dahi hayvanlara merhamet edilmesi öğütlenmiş ve birçoğunda, insan dışı hayvanlar kutsal varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. İnsanoğlu içinde yaşadığı evreni idrak etme ve anlamlandırma sürecinde, dini kaynaklardan ve öğretilerden istifade eder. Doğal çevrenin bir parçası olan hayvanlar ve insanlar arasındaki ilişkinin belirlenmesinin yanı sıra insan dışı hayvanların temel haklarını korumak için yapılan çalışmalarda, dini düşünce sistemlerinin rolü ve etkisi inkar edilemez.

ABSTRACT

Non-human animals are required for the continuation of the ecological system and they are the most beneficial living creatures for the human being. Although animals benefit for the people in many areas, they do not see the treatment that they deserve by humans; they are deprived of their fundamental rights, such as the right to life, nourishment, furthering their generations, and their housing rights. In this context, Peter Singer's animal liberation movement has created a worldwide awareness and it increased the number of the animal rights studies. The animal liberation movement that initiated with Singer, is in compliance with the religious thought systems. All religions; giving information to us about how our relationships should be with animals and advised on to behave well for them to protect the order in the universe. Even in non-divine religions advised to mercify for animals and in most of them non-human animals are accepted as a sacred being. Human being utilise the religious sources and doctrines to noesis universe and interpretation it. The role and effect of religious thought systems irrefutable to determination of the relationship between animals which they as a part of environment and humans right along with the studies about the protect fundamental rights of non- human animals.